

**Микола Миколайович ЄФІМОВ
Наталя Валеріївна ПАВЛОВА
Сергій Віталійович ЧУЧКО**

**МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КУПІВЛЕЮ-ПРОДАЖЕМ
ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ «ІНТЕРНЕТ»:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ**

Монографія

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Автори:

ЄФІМОВ Микола Миколайович – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент, майор поліції;

ПАВЛОВА Наталя Валеріївна – доцент кафедри криміналістики та домедичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент, підполковник поліції;

ЧУЧКО Сергій Віталійович – викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософії в галузі «Право»

Рецензенти:

доктор юридичних наук, професор **О. В. Кириченко** – ректор Дніпровського гуманітарного університету;

доктор юридичних наук, професор **В. В. Юсупов** – провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ;

кандидат юридичних наук **В. А. Бідняк** – старший оперуповноважений Управління стратегічних розслідувань Національної поліції України, підполковник поліції

*Ухвалено до друку Вченою радою
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(протокол № 1 від 29 вересня 2022 р.)*

Єфімов М. М.

Є82 Методика розслідування шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет»: теоретичні та праксеологічні засади : монографія / М. М. Єфімов, Н. В. Павлова, С. В. Чучко. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 200 с.

ISBN 978-617-554-055-8

У монографії з урахуванням сучасного стану розвитку криміналістичної науки та правоохоронної практики визначено поняття й елементи криміналістичної характеристики шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», окреслено способи, слідову картину таких кримінальних правопорушень, досліджено особу шахрая й потерпілого. Розкрито особливості організації та планування розслідування шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет». Досліджено особливості початку досудового розслідування та обставини, що підлягають встановленню. Запропоновано алгоритми дій слідчого у типових слідчих ситуаціях початкового етапу розслідування. Наголошено на проблемних питаннях взаємодії слідчого з іншими суб'єктами. Удосконалено організаційно-тактичне забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій. Досліджено особливості використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень вказаної категорії.

Для науковців, науково-педагогічних працівників, курсантів, студентів та здобувачів закладів вищої освіти, ад'юнктів та аспірантів, працівників поліції, прокуратури та адвокатури, усіх тих, хто виявляє інтерес до юридичної науки.

УДК 343.98:343.131

© Микола Миколайович Єфімов,
Наталя Валеріївна Павлова,
Сергій Віталійович Чучко, 2022

ISBN 978-617-554-055-8

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА ПРИ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ «ІНТЕРНЕТ»	8
1.1. <i>Правове регулювання відносин у віртуальному просторі та криміналістичний аналіз шахрайства у мережі «Інтернет»</i>	8
1.2. <i>Способи вчинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»</i>	22
1.3. <i>Обстановка вчинення шахрайства та його слідова картина</i>	43
1.4. <i>Характеристика особи шахрая та потерпілого</i>	67
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА ПРИ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ «ІНТЕРНЕТ»	84
2.1. <i>Оцінка первісної інформації та коло обставин, що підлягають встановленню</i>	84
2.2. <i>Організація і планування розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» відповідно до типових слідчих ситуацій</i>	102
2.3. <i>Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції при розслідуванні шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»</i>	115
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	127
3.1. <i>Організація і тактика проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення інформації з матеріальних джерел</i>	127
3.2. <i>Особливості проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення інформації з особистісних джерел</i>	142
3.3. <i>Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»</i>	152
ВИСНОВКИ	161
БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ	169
ДОДАТКИ	191

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

.....

- ГУНП – Головне Управління Національної поліції
- ГПК – Господарський процесуальний кодекс України
- ГК – Господарський кодекс України
- ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань
- КК – Кримінальний кодекс
- КПК – Кримінальний процесуальний кодекс
- МВС – Міністерство внутрішніх справ
- ОЗУ – Організоване злочинне угруповання
- ОРЗ – Оперативно-розшуковий захід
- OLX – Платформа онлайн-оголошень
- СОГ – Слідчо-оперативна група
- СРД – Слідчі (розшукові) дії
- НСРД – Негласні слідчі (розшукові) дії
- ЕОМ – Електронно-обчислювальна машина
- ЕПС – Електронно-платіжні системи
- п. – Пункт
- р. – Рік
- с. – Сторінка (сторінки)
- ст. – Стаття
- ЦК – Цивільний кодекс України
- ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс України
- ч. – Частина

*Бездоганна репутація –
перше, що необхідно шахраю.*

Агата Крісті

*Якби на світі було менше простаків,
було б менше й тих, кого називають
хитрунами та спритниками.*

Ж. Лабрюєр

*Чесний і шахрай просто плутають
поняття «мое» та «твое».
Один вважає перше за друге,
а інший друге за перше.*

Г. Ліхтенберг

ПЕРЕДМОВА

Еволюційні зміни внаслідок розвитку інноваційних технологій та впровадження їх у всі сфери життєдіяльності, торкнулися й глобальної мережі «Інтернет», без якої її користувачі не уявляють існування. Останні десятиріччя відбувається стрімкий зріст правочинів через мережу «Інтернет», за допомогою якого можна здійснити операції побутового та комерційного призначення та придбати товар, не залишаючи місця проживання. Для більшості населення така форма «віртуальної» торгівлі стала зручною та істотно зекономила час, особливо у період пандемії, коли ряд торговельних мереж змушені були переходити на дистанційний формат здійснення угод купівлі-продажу товарів та послуг. Проте, форми цивільних правовідносин в інтернеті наразі є не досить врегульованими, що тягне за собою значну кількість порушень, зокрема й у сфері торгівлі товарами і послугами. Чимало цивільно-правових угод укладається через обман та зловживання довірою,

що не лише порушує встановлений порядок їх здійснення, а і завдає шкоди майновим інтересам громадян.

За даними Генеральної прокуратури України, у 2015 р. до ЄРДР внесено 45 653 фактів шахрайств, повідомлення про підозру у 9514 провадженнях; 2016 р. – 45 764, повідомлення про підозру у 7844 провадженнях; 2017 р. – 36 650, повідомлення про підозру у 10 147 випадках, у 2018 р. – 33 136, повідомлення про підозру у 8645 випадках; у 2019 р. – 32 156, повідомлення про підозру у 8184 випадках; у 2020 р. – 26 595, повідомлення про підозру у 8633 випадках; за перші 5 місяців 2021 р. – 13 947, в той час як повідомлення про підозру лише у 4321 випадку. Серед них кількість шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», становить приблизно 7 %. Проте, оцінити реальні масштаби таких шахрайських проявів важко через високу латентність та тонку межу між цивільно-правовими та кримінально-правовими відносинами, що ускладнює прийняття рішення на стадії відкриття кримінального провадження. В той час, як результати анкетування працівників правоохоронних органів та аналіз слідчо-судової практики свідчить про те, що дана категорія кримінальних правопорушень має тенденцію до збільшення, а рівень їх розкриття залишається вкрай низьким. Це ставить перед наукою та правоохоронною діяльністю завдання щодо розробки новітніх методів, прийомів та засобів боротьби із такими злочинними проявами.

Вагомий внесок у дослідження теоретичних та практичних питань, пов'язаних з методикою розслідування кримінальних правопорушень, здійснили такі відомі вчені: Л.І. Аркуша, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, О.О. Вакулик, А.Ф. Волобуєв, В.Г. Дрозд, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, О.В. Одерій, І.В. Пиріг, О.В. Пчеліна, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, К.О. Чаплинський, Ю.М. Черноус, В.Ю. Шепітько та ін.

Загальні питання розслідування окремих видів шахрайств досліджували у своїх працях А.І. Анапольська, Г.С. Бідняк,

С.В. Головкін, Є.В. Дехтярьов, Н.Ю. Кириленко, С.М. Князев, С.С. Кузьменко, О.В. Курман, Х.М. Михайлова, Т.О. Мудряк, О.Л. Мусієнко, Т.В. Охрімчук, Н.О. Опанасенко, Т.А. Пазинич, І.М. Попова, Д.А. Птушкін, К.О. Чередник, С.С. Чернявський та ін.

Підґрунтям для методики розслідування шахрайства у сфері купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» можна визначити роботи: Є.В. Дехтярьова «Особливості розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань» (Київ, 2011), Н.Ю. Кириленко «Методика розслідування шахрайств у сфері побутових відносин» (Одеса, 2013), Т.А. Пазинич «Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування» (Харків, 2007), Т.О. Мудряк «Криміналістичне забезпечення розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами» (Ірпінь, 2013), Т.В. Коршикова «Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки» (Київ, 2021) та ін.

Проте, на сьогодні відсутні комплексні наукові дослідження, присвячені методиці розслідування шахрайства при купівлі-продажі товарів через мережу «Інтернет», що зумовлює суттєві труднощі у процесі доказування та організаційно-тактичному забезпеченні розслідування таких кримінальних правопорушень. Зазначене характеризує актуальність дослідження, його наукове, теоретичне й практичне значення, а також визначають вибір напрямку монографічного дослідження.

Автори також висловлюють щирі подяку за допомогу та підтримку науковому консультанту – доктору юридичних наук, професору К.О. Чаплинському, рецензентам й усім, хто долучився до підготовки та видання цієї монографії.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА ПРИ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ «ІНТЕРНЕТ»

.....

1.1. Правове регулювання відносин у віртуальному просторі та криміналістичний аналіз шахрайства у мережі «Інтернет»

Популярність угод купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» створила нові умови для злочинців, які, адаптуючись до змін, вчиняють кримінальні правопорушення як на національному, так і на міжнародному рівнях.

До недавнього часу інтернет-злочини розглядалися тільки в рамках групи злочинів у сфері комп'ютерної інформації. Нині ж інтернет прийнятий на озброєння злочинцями будь-яких категорій, будучи не тільки способом, а й засобом скоєння «традиційних» злочинів¹.

Слід визнати, що ряд дослідників єдині в думці, що злочини, пов'язані з використанням засобів комп'ютерної техніки, невід'ємні від існування певного віртуального простору, у якому вони вчиняються. Втім, стрімкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій ініціював широку експансію поняття «віртуальний простір», його популярність і повсюдне вживання, особливо в науковому дискурсі, а також його смислову поліфонію². Це підтверджується й аналізом наукової літератури, який

¹ Найдъон Я. Поняття та класифікація віртуальних слідів кіберзлочинів. *Підприємництво, господарство і право*. № 5/2019. С. 304–307.

² Дзьобань О.П. Сучасний віртуальний простір: конгеніальність віртуальності й міфу. *STRATEGIC PRIORITIES*. № 3 (44), 2017. С. 163–170.

показав, що поняття «віртуальний простір» нерідко замінюється поняттями «інтернет-простір», «кіберпростір», «інформаційний простір», «віртуальний світ» тощо. У зв'язку із чим постає питання щодо синонімічності вказаних понять чи їх різного значення.

Більшість фахівців розглядають інтернет-простір як невід'ємну складову інформаційного простору, як засіб обміну соціальною інформацією, як носія специфічної культури³. На переконання О.О. Кіпи, так званий віртуальний простір, який одночасно може бути сферою вчинення інтернет-злочинів, можна визначити як модельований за допомогою комп'ютера інформаційний простір, де містяться дані про осіб, предмети, факти, події, явища і процеси, представлені в математичному, символічному або будь-якому іншому вигляді і що перебувають у процесі руху по локальних і глобальних комп'ютерних мережах, або ж відомості, що зберігаються в пам'яті будь-якого фізичного або віртуального пристрою, а також іншого носія, спеціально призначеного для їх зберігання, обробки і передачі⁴.

О. Ткаченко та Т. Ткаченко звертають увагу, що в наш час існує багато підходів й до формалізації визначення поняття «кіберпростір». Серед цих підходів вони вказують найбільш поширені, зокрема:

1) під кіберпростором розуміється середовище існування, що виникло в результаті взаємодії людей, програмного забезпечення (ПЗ) і послуг в інтернеті за допомогою технологічних пристроїв і мереж, під'єднаних до них, якого не існує в будь-якій фізичній формі;

2) під кіберпростором розуміється сфера, що характеризується можливістю використання електронних та електромагнітних засобів для запам'ятовування, модифікації та обміну даними через системи, що функціонують в мережі «Інтернет», та пов'язану з ними фізичну інфраструктуру;

³ Афанасьєва В. Тотальність віртуального. *Електронний журнал*. URL: <http://www.proza.ru/2009/05/03/295> (дата звернення 12.10.2020 р.).

⁴ Кіпа О.О. Правопорушення в мережі «Інтернет». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 346–349

3) під кіберпростором розуміються всі форми мережної та цифрової активності, що включають у себе контент і дії по їхній обробці;

4) під кіберпростором розуміється інформаційна інфраструктура, доступна через інтернет;

5) під кіберпростором розуміється комунікаційне середовище, що утворюється системою зв'язків між об'єктами кіберінфраструктури, серед яких слід виділити електронні обчислювальні машини, комп'ютерні мережі, ПЗ, інформаційні ресурси тощо⁵.

В.М. Фурашев визначає кіберпростір як форму співіснування сукупності матеріальних та нематеріальних об'єктів і процесів, спрямованих на породження, сприйняття, запам'ятовування, переробку та обмін інформацією. При цьому, він вважає, що поняття «кіберпростір» та «інформаційний простір» є тотожними за своєю сутністю. Застосування будь-якого з цих понять не змінює сутності процесу або явища, лише може внести термінологічну плутанину⁶. В чому з автором можна погодитися.

Законодавчо не визначеним є й ключове поняття у системі кіберзлочинності – «Інтернет». До того ж, як справедливо наголошує С.Ф. Гуцу, ані в міжнародному праві, ані в національному законодавстві немає єдиного розуміння і визначення цього поняття. В науковій літературі також існують різні підходи й позиції щодо розуміння його природи⁷. Так, згідно зі ст. 1 Закону України «Про телекомунікації», інтернет – це всевітня інформаційна система загального доступу, яка логічно пов'язана глобальним адресним простором та базується на інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами⁸.

⁵ Ткаченко О., Ткаченко Т. Кіберпростір і кібербезпека: проблеми, перспективи, технології. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2018. № 1. С. 75–86.

⁶ Фурашев В.М. Кіберпростір та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: сутність, визначення, відмінності. *Інформація і право*. № 2(5)/2012. С. 162–175.

⁷ Гуцу С.Ф. Правове регулювання мережі «Інтернет»: міжнародний і вітчизняний досвід. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 2 (38) 2018. С. 114–118.

⁸ Закон України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 12, ст. 155.

Аналізуючи вказані та інші існуючі в науковій літературі поняття «Інтернет», можна побачити, що в абсолютній більшості головним у змісті всіх понять є такі ознаки:

- міжнародний рівень;
- телекомунікаційна мережа;
- загальне користування;
- засіб комунікації;
- обмін інформацією⁹.

Таким чином, на сьогоднішній день в Україні єдиний понятійний апарат щодо середовища, в якому вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані із використанням комп'ютерних технологій, ще недостатньо сформований. Між тим, як на нашу думку, це не є принциповим, оскільки, більшість вчених ототожнює поняття кіберпростір, віртуальний простір, інформаційний простір та допускають їх тотожність. Водночас, мережа «Інтернет» є дещо вузьким поняттям і є однією з головних складових частин кіберпростору (віртуального, інформаційного).

Тому, поняття «віртуальний простір» ми використовуємо в контексті окреслення середовища, в якому вчиняються кримінальні правопорушення, пов'язані із використанням комп'ютерних технологій та мережі «Інтернет». Під час обговорення питань, пов'язаних із купівлею-продажем товарів у дистанційному форматі, а також порушеннями, що виникають при цьому, ми будемо використовувати термін «мережа «Інтернет»»¹⁰.

За даними дослідників у напрямку електронної комерціалізації, український сегмент інтернет-мережі з продажів охоплює більш ніж 20 мільйонів користувачів, що вказує на її значний вплив на

⁹ Чучко С.В. Щодо регулювання правовідносин у віртуальному просторі при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет». *Вісник Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут». Політологія. Соціологія. Право.* № 1 (45). 2020. С. 78–82.

¹⁰ Чучко С.В. Визначення віртуального середовища вчинення шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет»: наукові дискусії. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 лист. 2020 р., м. Харків). Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. С. 403–405.

потенційного споживача¹¹. У свою чергу, слід сказати, що торгівля між суб'єктами у мережі «Інтернет» відбувається через низку платформ: сайт інтернет-магазину, електронні дошки оголошень, віртуальні торгові центри тощо. Як показали матеріали судово-слідчої практики, серед вказаних платформ шахраї здебільшого використовують відомі «Інтернет-аукціони» (38 %) та «дошки об'яв» (77 %).

При цьому, у рамках електронного бізнесу постійно відбувається взаємодія між чотирма постійними його суб'єктами:

1) клієнти – це споживачі товарів або послуг, які вони можуть придбати;

2) бізнес-організації – це будь-яке Підприємництво, яке здійснює повністю або частково свою діяльність за допомогою інформаційних мереж, тобто займається електронною комерцією;

3) фінансові установи – це організації, які надають послуги, пов'язані з пересування фінансових потоків, насамперед – це банки;

4) держава – визначає правила ведення електронного бізнесу та здійснює загальне його регулювання¹².

У свою чергу, О.П. Письменна, О.С. Баранова та О.М. Шкринда наголошують, що відносини, що виникають між покупцем і продавцем товарів, робіт та послуг в інтернеті не відрізняються від традиційних правил купівлі – продажу і регулюються, зокрема, положеннями Цивільного кодексу України та Закону України «Про захист прав споживачів», а також відповідними нормативними актами щодо регулювання відносин з реалізації товарів у спеціальний спосіб¹³.

Вказане дає змогу зробити висновок, що у віртуальному просторі внаслідок використання інформаційно-комунікаційних технологій користувачі мережі «Інтернет» володіють відповід-

¹¹ Мізерак А.Б. Шахрайство при інтернет-торгівлі: схеми та аспекти запобігання. *Маркетинг і контролінг: сучасні виклики підприємств*. Київ, 2017. С. 153–155.

¹² Там само.

¹³ Письменна О.П., Баранова О.С., Шкринда О.М. Захист прав споживачів під час придбання продукції через мережу «Інтернет». *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. № 1. 2015. С. 59–62.

ними правами та обов'язками і вступають у певні соціальні відносини. Водночас, кожна правова держава передбачає урегульованість правом будь-яких відносин, незалежно від сфери, в якій вони виникають.

Проте, розгляд віртуального (кібер) простору та мережі «Інтернет» через призму права викликає низку суперечностей. Аналізуючи дану проблематику, ми звернули увагу на дослідження К.В. Юдкової, яка виділила дві групи фахівців, що висловлюють думки з цього приводу. Одна група фахівців вважає, що інтернет – таке середовище, в якому право принципово не застосовується. Друга група вважає, що право – необхідний регулятор, за умови врахування особливостей та юридичних властивостей об'єктів, з приводу яких суб'єкти цього середовища вступають у відносини, що призводять до юридичних наслідків¹⁴.

Численні дискусії тривають і з приводу окремого існування інформаційних правовідносин, що регулюються тільки нормами інформаційного права з одного боку, та існування поряд з цими інформаційними правовідносинами інших правових норм – з іншого.

Аналіз наукової літератури також показав, що має місце розходження думок з приводу методів правового регулювання. Одні є прихильниками категоричної та детальної регламентації поведінки учасників у віртуальному просторі (імперативність). Інші є прихильниками впорядкування суспільних відносин за допомогою дозволів, які передбачають вільну саморегуляцію суб'єктами власної поведінки на основі правових норм (диспозитивність).

У цьому розрізі Р.Е. Еннан звертає увагу, що «правові норми, що регулюють діяльність у мережі «Інтернет» мають змішаний приватно-публічний характер, тобто з одного боку у мережі превалює приватна ініціатива та договірне регулювання (а також саморегулювання) її учасників, а тому певна частина норм права щодо мережі «Інтернет» має диспозитивний характер, водночас, з іншого боку у електронно-цифровому середовищі мережі

¹⁴ Юдкова К.В. Сфери правового регулювання віртуальної реальності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 2(14). 2012. С. 137–140.

інтернет також діють імперативні норми права, які характеризуються детальністю регламентації правил поведінки суб'єктів права¹⁵.

Зважаючи на розбіжність думок щодо визначення та сутності віртуальних (інформаційних) відносин, можна навіть спостерігати численні прагнення виділити правовідносини в інтернеті в окремий вид^{16, 17}. Так, на думку О.О. Барабаш – це соціальні зв'язки особливої правової, інформаційної та технічної природи¹⁸. Між тим, за справедливим зауваженням О.М. Селезньової, немає потреби вважати інформаційні правовідносини такими, що створюються тільки в інформаційній сфері, оскільки, розглядувані відносини можуть виникати і в інших сферах життєдіяльності, наприклад, у сфері цивільно-правового обороту, коли певний об'єкт інформаційних відносин стає предметом цивільного договору¹⁹.

З цього приводу О.І. Яременко зауважує, що твердження про наявність відносин, пов'язаних з інформацією, в інших суспільних сферах є раціональним, однак такі відносини не можуть існувати поза інформаційною сферою²⁰. Погоджуючись з такою позицією, маємо констатувати, що дійсно інформаційні відносини не існують самі по собі і, як сфера правового регулювання, передбачають участь у цьому й інших правових норм. Тому, розглядаючи правопорушення у віртуальному просторі, слід керуватися не тільки

¹⁵ Еннан Р.Е. Правове регулювання відносин у мережі «Інтернет». ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні. 2018. URL: <http://aphd.ua/> (дата звернення 16.09.2020 р.).

¹⁶ Шишка О.Р. Приватноправові відносини та специфіка їх розвитку в мережі «Інтернет». *Форум права*. 2012. № 1. С. 1085–1090.

¹⁷ Барабаш О.О. Загальна характеристика інтернет-правовідносин. ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні. 2018. URL: <http://aphd.ua/> (дата звернення 09.09.2020 р.).

¹⁸ Барабаш О.О. Загальна характеристика інтернет-правовідносин. ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні. 2018. URL: <http://aphd.ua/> (дата звернення 16.09.2020 р.).

¹⁹ Селезньова О.М. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України: монографія. Чернівці: Місто, 2014. 407 с.

²⁰ Яременко О.І. Сучасне право розуміння відносин в інформаційній сфері та методологія їх систематизації. *Інформація і право*. № 3(22)/2017. С. 30–42.

нормами інформаційного права, але й низкою галузей права (цивільного, адміністративного, господарського, банківського, кримінального та ін.).

Загалом, комплексний підхід до даної проблематики дає змогу дійти висновку, що інформаційні (віртуальні) правовідносини, як і інші правовідносини, виникають, змінюються та припиняються завдяки наявності юридичних фактів. Як і в теорії права, дії, які є змістовною частиною таких фактів, можуть бути правомірними (завжди відповідають вимогам правових норм) та неправомірними (які порушують вимоги правових норм).

Якщо інформаційно-процесуальні відносини є складовою інших процесуальних відносин – цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних, вони регулюються нормами відповідного процесуального законодавства²¹. З цього виходить, що неправомірні дії у віртуальному просторі розглядаються з позиції того права, норми якого були порушені.

Загалом, збут товарів і послуг між суб'єктами у мережі «Інтернет» відбувається через низку платформ. Характеристику дії таких платформ у своєму дослідженні надає В.Я. Капцош і зазначає, що створення власного сайту дає змогу повноцінно представити себе в інтернеті, максимально розповісти про свою компанію і товари споживачу, розвивати товарну марку, виділитися серед конкурентів, відстежити дії відвідувачів. Проте розроблення сайту інтернет-магазину – це лише початковий етап. Щоб забезпечити обсяги продажу, необхідно просувати сайт у пошукових системах, удосконалювати його структуру та контент. Електронні дошки оголошень – це вебсайти для зберігання та публікації оголошень, де кожен бажаючий може викласти свою рекламну інформацію. Для зручності використання такого майданчика віртуальна дошка оголошень зазвичай поділена на розділи згідно з тематикою оголошень. Рекламна публікація на дошці оголошень може бути як платною, так і безкоштовною. Як правило, це впливає на рейтинг реклами на сайті. Як самостійний спосіб продажів дошки

²¹ Яременко О.І. Сучасне право розуміння відносин в інформаційній сфері та методологія їх систематизації. *Інформація і право*. № 3(22)/2017. С. 30–42.

оголошень можуть бути цікаві лише приватним особам для одноразових операцій, здебільшого продажу вживаних товарів. Наступною платформою є соціальні мережі, що набирають свою силу як інструмент маркетингу для багатьох галузей торгівлі. Їх використовують як підприємці-початківці для створення нового бізнесу, так і великі компанії для формування додаткового каналу збуту або забезпечення зв'язків із громадськістю. Однак у цього способу збуту продукції є певні обмеження. Ступінь успішності продажів залежить від унікальності продукту. Чим більш стандартизованим є товар, тим складніше його продавати, тим більше дисконт, який необхідно запропонувати покупцю. Через наявність високого ризику ціна продукту є дуже вагомим фактором. Торгові центри – це платформи для продажів товарів і послуг в інтернеті, що об'єднують тисячі компаній з різних галузей бізнесу. Здебільшого продавцями на цьому сегменті інтернет-ринку є компанії, а не приватні особи. Загалом цей спосіб збуту в інтернеті є досить ефективним, але він має низку недоліків порівняно з власним інтернет-магазином. Одним з них є щорічна плата за публікацію сайту на платформі, що часом дорівнює витратам на створення власного інтернет-магазину з більш широкими функціональними можливостями, індивідуальним дизайном, не говорячи вже про можливості переходу на сайт магазину в пошукових системах²².

У зв'язку із популярністю інтернет-покупок та рівнем зловживань в інтернеті, на Департамент кіберполіції Національної поліції України покладається важливе завдання – охороняти права громадян – користувачів мережі «Інтернет», а також запобігати та сприяти розкриттю кримінальних правопорушень в інформаційному середовищі²³. Втім, як свідчить практика, рівень розкриття кримінальних правопорушень, пов'язаних із купівлею-продажем

²² Капцош В.Я. Стан та особливості розвитку інтернет-торгівлі товарами в міжнародному вимірі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 13 (1). 2017. С. 115-119.

²³ Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 10 листопада 2015 року № 85.

товарів через мережу «Інтернет», залишається вкрай низьким. В той час, як латентність є дуже високою²⁴.

В Україні електронна комерція розвивається поступово з 2000 року. Старт їй дали платіжні системи, банки, а вже потім з'явилися платіжні шлюзи – організації, які були посередниками між банками та інтернет-торговцями. Саме вони розвивали вітчизняну електронну комерцію, залучаючи на ринок нові інтернет-магазини з різних галузей (від продажу одягу, техніки; покупки авіа, залізничних, автобусних квитків; бронювання готелів і до розвитку нових послуг – оплата за мобільний зв'язок, телебачення, інтернет, дитячий садок тощо)²⁵.

Законом України «Про електронну комерцію» електронна торгівля визначена як господарська діяльність у сфері електронної купівлі-продажу, реалізації товарів дистанційним способом покупцю шляхом вчинення електронних правочинів із використанням інформаційно-телекомунікаційних систем²⁶. Отже, дія особи, спрямована на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, здійснена з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем є повноцінним правочином, хоча і в електронному форматі²⁷.

Звідси виходить, якщо навіть угоду купівлі-продажу було вчинено у дистанційній формі, у разі застосування обману чи зловживання довірою, внаслідок чого потерпілого було позбавлено майна або права на майно, має місце шахрайство. Натомість, проблема полягає у складності доведення факту вчинення обману в мережі «Інтернет». Для того, щоб правильно зібрати докази та розібратися в ситуації, необхідно знати порядок укладання угод

²⁴ Чучко С.В. Криміналістичний аналіз шахрайств, пов'язаних із куплею-продажем товарів через мережу «Інтернет». *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали регіонального науково-практичного семінару (31 травня 2020 р., м. Дніпро). Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 351–353.

²⁵ Мізерак А.Б. Шахрайство при інтернет-торгівлі: схеми та аспекти запобігання. *Маркетинг і контролінг: сучасні виклики підприємництва*. Київ, 2017. С. 153–155.

²⁶ Закон України «Про електронну комерцію». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19>

²⁷ Там само.

купівлі-продажу в мережі «Інтернет», види та порядок розрахунків тощо.

Згідно з роз'ясненням Міністерства економічного розвитку і торгівлі України у листі № 3502-05/43517-14 від 19.11.2012 р. суб'єкти господарювання, які здійснюють торгівлю за допомогою мережі «Інтернет», повинні керуватися вимогами Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями²⁸. Між тим, не дивлячись на існування цих Правил, законодавчо вимоги щодо порядку створення таких магазинів не достатньо визначені, що не заважає шахраям створювати інтернет-магазини, а потім їх ліквідувати. Це створює підґрунтя для існування магазинів у мережі «Інтернет», що діють за принципом фірм-одноденок.

Слід зазначити, що, згідно Закону України «Про електронну комерцію», розрахунки у сфері електронної комерції можуть здійснюватися з використанням платіжних інструментів, електронних грошей, шляхом переказу коштів або оплати готівкою з дотриманням вимог законодавства щодо оформлення готівкових та безготівкових розрахунків, а також в інший спосіб, передбачений законодавством України²⁹. Втім, К.Д. Заяць акцентує, що здебільшого потерпілі від шахрайства у мережі «Інтернет» переводять гроші на рахунки банківських карт злочинців, але останнім часом спостерігається зростання випадків переведення грошей через платіжні системи WebMoney, PayPal, QIWI, Moneybookers, які позбавляють можливості ідентифікувати особу, яка знімає кошти з рахунку³⁰.

Як показали результати нашого дослідження, у 18 % випадків оплата за товар, замовлений через мережу «Інтернет», здійснюється через накладний платіж, коли готівка сплачується покуп-

²⁸ Правила продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями : затв. наказом Міністерства економіки України від 19.04.2007 № 103. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1181-07>

²⁹ Закон України «Про електронну комерцію». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19>

³⁰ Заяць К.Д. Методика розслідування шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 196 с.

цем на місці отримання посилки (пошта, склад). У 12 % випадків покупець та продавець, які мешкають в межах одного населеного пункту, домовляються про зустріч, під час якої здійснюється обмін товару на гроші готівкою. Натомість, самим популярним засобом платежу дійсно виявилися електронні розрахунки (70 %), які, на думку користувачів, є найбільш зручними.

У ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» «електронні гроші» визначаються як одиниця вартості, яка зберігається на електронному пристрої, приймається як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі. При цьому, користувачем електронних грошей може бути суб'єкт господарювання або фізична особа³¹. Аналізуючи дану норму, можна побачити, що законодавцем чітко визначено право таких користувачів використовувати електронні гроші для здійснення оплати товарів, робіт та послуг і переказувати електронні гроші іншим користувачам. Тобто, йдеться про обмін товару на електронні гроші, сплачені покупцем, які внаслідок стають власністю особи, котра цей товар реалізувала.

Проте, слід зазначити, не дивлячись на право суб'єкта господарювання використовувати отримані електронні гроші для обміну на безготівкові кошти, на таких користувачів поширюється дія Закону України «Про захист прав споживачів», що регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг³². Зокрема, при поверненні товарів необхідно повернути гроші або замінити на інший товар протягом 14 днів. Положення вказаного нормативно-правового акту стосується й відносин між покупцем та продавцем, які відбулися у віртуальному просторі і товар було придбано за електронні гроші.

³¹ Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року. № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 20.08.2022).

³² Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 22.08.2022).

Для підтвердження факту здійснення розрахункової операції особі, яка придбала товар, повинен видаватися розрахунковий документ. Ці вимоги висуваються законодавцем і обов'язкові до виконання.

Так, згідно п. 2 ст. 3 Закону України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», суб'єкти господарювання, які здійснюють розрахункові операції при продажу товарів (наданні послуг) у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг, а також операції з приймання готівки для подальшого її переказу зобов'язані: надавати особі, яка отримує або повертає товар, отримує послугу або відмовляється від неї (включаючи ті, замовлення або оплата яких здійснюється з використанням мережі «Інтернет»), при отриманні товарів (послуг) в обов'язковому порядку розрахунковий документ встановленої форми та змісту на повну суму проведеної операції, створений в паперовій та/або електронній формі. Якщо розрахунки відбувалися через мережу «Інтернет», такий документ надсилається на наданий такою особою абонентський номер або адресу електронної пошти³³.

Як показує практика, такі документи надсилалися потерпілим від шахрайства тільки у 8 % випадків. Це можна пояснити бажанням приховати заздалегідь сплановані дії, що відображаються у документах.

Згідно до ст. 675 ЦК України товар, який продавець передає або зобов'язаний передати покупцеві, має відповідати вимогам щодо його якості в момент його передання покупцеві, якщо інший момент визначення відповідності товару цим вимогам не встановлено договором купівлі-продажу³⁴. Між тим, шахраї нерідко ідуть всупереч цим нормам і пропонують фальсифікований товар, заздалегідь розуміючи цей факт. Звісно, що повертати гроші шахраї наміру не мають.

³³ Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг : Закон України від 6 липня 1995 року. № 265/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 01.06.2020).

³⁴ Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40.

Проведення операцій з електронними грошима здійснюється за допомогою електронних платіжних систем (ЕПС) – платіжних систем, які призначені для здійснення платіжних операцій в інтернеті. А конкретні програми та пристрої, що дають можливість здійснення трансакцій з е-грошима (зокрема, акаунти на інтернет-порталах), називають електронними гаманцями. Найбільш відомими у світі електронно-платіжними системами є WebMoney, Яндекс. Деньги, RBK-Money, E-Gold, PayPal. Саме PayPal є найпоширенішим у світі способом розрахунків в інтернеті. Нині її використовують понад 230 мільйонів людей у 190 країнах світу³⁵.

І.О. Воронов звертає увагу, що недостатня нормативна урегульованість питань пов'язаних із створенням, введенням/виведенням коштів, ліквідацією електронних гаманців полегшує використання їх у злочинній діяльності. Основні властивості віртуальних гаманців, якими зловживають злочинці, полягають у можливості: швидкого, дешевого проведення трансакцій і легкості обходу обмежень, зокрема за сумами платежів; організації та проведення нелегальної діяльності за допомогою мережі «Інтернет», доходи від якої надходять за допомогою платежів в електронних грошах; ухилення від сплати податків; приховування слідів трансакції (послідовного ряду трансакцій); використання третіх осіб; де-персоніфікованого введення/виведення готівки; «обходу» банківської системи, яку жорстко регулюють з питань легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом³⁶.

Слід зазначити, що професійне шахрайство є глобальною проблемою. Хоча деякі результати дещо відрізняються залежно від країни, більшість із тенденцій у шахрайських схемах та боротьба з ними схожі незалежно від того, де відбувся злочин. Одним із ключових завдань правоохоронних органів є створення ефективної та стабільної системи підготовки фахівців, які будуть володіти

³⁵ Парасоцкая Н.Н., Архипова М.А. Электронные деньги: проблемы и перспектив. *Бухучет в бюджетных организациях*. 2014. № 14 (350). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnye-dengi-problemy-i-perspektivy> (дата звернення 12.07.21 р.).

³⁶ Воронов І.О. Феномен BOTNET – латентна мобілізація сегментів мережі «Інтернет» для вчинення злочинів у сфері високих інформаційних технологій. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутрішніх справ*. Луганськ, 2010. № 3. С. 275–287.

технологіями розслідування злочинів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) незаконних доходів, зокрема отриманих завдяки шахрайським схемам в обліку. Також із метою унеможливлення використання злочинцями доходів, отриманих шахрайським шляхом, доцільно широко застосовувати заходи своєчасного арешту активів відповідно до випадків. Щоб звести до мінімуму можливості для шахрайства та зловживань, підприємству необхідно поліпшити внутрішній контроль, незалежний аудит, а також оптимізувати та удосконалити наглядові функції³⁷.

Виходячи з цього, можна сказати, що законодавство у сфері регулювання правовідносин у віртуальному просторі має значну кількість прогалин та колізій, і потребує вдосконалення. До того ж, форми цивільних правовідносин у мережі «Інтернет» наразі є не досить врегульованими, що тягне за собою значну кількість порушень, зокрема й у сфері торгівлі товарами і послугами, а велика їх кількість може містити склад шахрайства.

1.2. Способи вчинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»

Основні проблеми у слідчих виникають на стадії прийняття рішення про відкриття кримінального провадження, коли необхідно встановити ознаки складу кримінального правопорушення у фактичному акті добровільної передачі потерпілим майна або права на нього. Труднощі пов'язані з тим, що слідчому необхідно прийняти ключове процесуальне рішення на підставі аналізу дуже обмеженої інформації про подію. Крім того, навіть у рамках відкритого кримінального провадження дуже складно сформулювати систему доказів наявності злочинного наміру в діях шахрая³⁸. З метою отримання (збирання) доказів або перевірки вже

³⁷ Mykola Yefimov, Natalia Pavlova, Volodymyr Fedchenko, Viktor Pletenets, Oleksandr Kryvopusk. Foreign experience in legal regulation of fraud investigation. *Journal of University of Zulia (Revista de la Universidad del Zulia)*. 2022. Number 38. P. 121–129.

³⁸ Заяць К. Особливості сучасних форм вчинення шахрайств та їх криміналістичне значення. *Підприємництво, господарство і право*. № 11. 2017. С. 207–210.

отриманих доказів проводиться низка слідчих (розшукових) дій³⁹. Водночас, збір доказів такого порядку вимагає надзвичайного рівня професіоналізму. Слідчий не тільки повинен мати високий рівень знань чинного кримінального і кримінального процесуального законодавства, а й бути обізнаним щодо способів дій шахраїв різних категорій⁴⁰. Слід визнати, що у криміналістичній характеристиці злочину спосіб його вчинення посідає особливе місце і неодноразово розглядався у наукових працях Р.С. Белкіна, А.Ф. Волобуєва, В.К. Гавло, В.І. Гаєнка, Г.Г. Зуйкова, В.П. Колмакова, О.В. Курман, О.Л. Мусієнко, В.О. Образцова, Т.В. Охрімчук, Н.В. Павлової, Т.А. Пазинич, А.М. Селіванова, Н.П. Яблокова та інших вчених. Між тим, дотепер залишається ряд невирішених питань щодо конкретних прийомів і операцій, спрямованих на підготовку, безпосереднє вчинення та приховування шахрайств, пов'язаних із придбанням товарів через мережу «Інтернет»⁴¹.

У юридичній літературі дотепер тривають дискусії щодо визначення та змістовного наповнення способу вчинення злочину.

В.В. Сташис і В.Я. Тацій визначають спосіб вчинення злочину як сукупність прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину⁴², хоча вважаємо такий зміст дуже стислим. В цьому розрізі слушно зазначає О.О. Вакулик, що у криміналістичному значенні поняття «спосіб» є ширшим, ніж у кримінально-правовому, оскільки характеризує не лише суспільно небезпечне діяння, вказане у диспозиції статті КК України, але й усю злочинну діяльність. При цьому вчинення кримінального правопорушення може характеризуватися не одним, а комплексом способів (названих

³⁹ Вакулик О.О. Забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 2. С. 111–121.

⁴⁰ Заяць К. Особливості сучасних форм вчинення шахрайств та їх криміналістичне значення. *Підприємництво, господарство і право*. № 11. 2017. С. 207–210.

⁴¹ Sergey Chuchko *Fraud methods, related to purchase of goods through the Internet. Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights»* («Пан'європейський університет» Словацької Республіки). 6 (volume 3) 2019. С. 234–238.

⁴² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. В.В. Сташиса і В.Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 496 с.

або не названих у складі того чи іншого правопорушення)⁴³. У свою чергу, за переконанням С.М. Зав'ялова, спосіб вчинення злочину – не просто сума або якийсь комплекс поведінкових актів, а цілісна структура поведінки, що є певною системою. Як і будь-яка система, що має певну структуру, спосіб вчинення злочину утворюється із взаємопов'язаних елементів, актів поведінки, спрямованих на підготовку, вчинення та приховування злочину⁴⁴.

М.І. Панов підкреслює, що спосіб вчинення злочину має як зовнішні об'єктивні ознаки, що характеризують фізичний операційний процес здійснення злочинного діяння, а саме яким чином і в яких умовах, шляхом використання яких сил та засобів вчинено діяння, так і внутрішніми суб'єктивними ознаками, що представляють собою усвідомлений вольовий акт по застосуванню прийому та сукупності прийомів виконання злочинної дії⁴⁵. До того ж, Т.В. Дубно спосіб вчинення злочину пов'язує ще й з фізичними та функціональними можливостями людини, що обумовлюються характером вчинюваного злочину та зовнішніми умовами⁴⁶.

В свою чергу, вважаємо доречною думку І.О. Коваленка, який акцентує увагу на тому, що «...У період пандемії значно зріс обсяг онлайн-платежів в усіх сферах споживчого попиту, крім туризму. Споживачі стали активніше використовувати методи безконтактної та безготівкової оплати. Учасників ринку це змусило більш уважно вивчити платіжні інструменти і почати підключати нові. Епідемія і суворі обмеження за короткий період привели до значних змін на споживчому ринку, спровокувавши зростання довіри споживачів до безготівкової оплати і масовий перехід у електронну комерцію, зростання числа мерчантів (торговців),

⁴³ Вакулик О.О. Насильство як спосіб вчинення злочинів проти правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. № 19. 2019. С. 274–278.

⁴⁴ Зав'ялов С.М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2005. 21 с.

⁴⁵ Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища школа, 1982. 161 с.

⁴⁶ Дубно Т.В. Співвідношення способу вчинення злочину та злочинної дії. *Форум права*. 2011. № 4. 224–228: URL: nbuv.gov.ua/e-journals.FP/2011 (дата звернення 14.05.2021 р.).

транзакцій і, при цьому, кратне зростання числа шахраїв і «сірих схем»⁴⁷.

Звідси вбачається, що більшість вчених акцентує на певних закономірностях при визначенні та описанні складових центрального елементу криміналістичної характеристики – способу. Між тим, О.Н. Колесниченко, говорячи про спосіб, вважав, що він, як упорядкована сукупність послідовних процедур, залежить від великої кількості різних чинників, які не завжди можна точно визначити. Тому цей зв'язок має ймовірний характер і реально виявляє себе лише при спостереженні масових явищ⁴⁸.

Як свідчить практика, шахрайства все більше мають свої розгалуження, залежно від сфер, в яких вони вчиняються. При цьому, аналіз літературних джерел дає змогу визнати, що низка науковців неодноразово спробували розглянути способи вчинення шахрайств через сферу, в якій вони вчинялися. У цьому розрізі достатньо аргументованою виявляється позиція Г.С. Бідняка, яка в змістовній частині поняття способу вчинення шахрайства зосередила увагу на сферах його застосування. Спираючись на загальноприйняті думки вчених-криміналістів: Р.С. Белкіна, О.І. Вінберга, Л.Г. Відонова, Г.Г. Зуйкова, М.В. Салтевського та ін., вчена визначила спосіб вчинення шахрайства як цілеспрямовані дії з підготовки, безпосереднього вчинення та приховування злочину, які обираються залежно від сфери застосування, мають інтелектуальний характер та об'єднані єдиним задумом, спрямовані на заволодіння чужим майном чи правом на таке шляхом обману чи заволодіння довірою⁴⁹.

При цьому, вибір способу вчинення злочину залежить від значної кількості різного роду факторів: моральна та ціннісна орієнтація злочинця, його юридичні знання у певній сфері, особистість потерпілого та його поведінка, до, під час та після вчинення

⁴⁷ Коваленко І.О. Криміналістичний аналіз шахрайства у сфері банківських електронних платежів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 5 (34). С. 137–140.

⁴⁸ Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособ. / А.Н. Колесниченко, В.Е. Коновалова. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 92 с.

⁴⁹ Бідняк Г.С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 152 с.

злочину, наявність умов що сприяють вчиненню конкретного злочину тощо⁵⁰.

Заслуговує на увагу позиція вчених, які підкреслюють кримінально-правове значення при розгляді способу⁵¹. У зв'язку із тим, що зловживання у мережі «Інтернет» нерідко є на межі між злочинним діянням (шахрайством) та цивільно-правовим деліктом, розгляд способу поряд з кримінально-правовою характеристикою є особливо важливим, оскільки надає можливість запобігти необґрунтованому прийняттю рішення щодо події.

Говорячи безпосередньо про способи шахрайства, О.Л. Мусієнко підкреслює, що вони характеризуються таким набором засобів і методів, які дозволяють вчинити обман настільки переконливо, що породжують щире довіру потерпілого, через яку й відбувається передача майна. Він акцентує на наявності типових для більшості шахрайських операцій етапів вчинення злочину, що охоплюють підготовку до проведення шахрайської операції, у тому числі розробку її схеми, здійснення необхідних організаційних і технічних заходів, безпосереднє вчинення обманних дій, заволодіння майном або правом на нього, а також ухилення від кримінальної відповідальності⁵².

З іншого боку, основні елементи в моделі, наприклад, механізму шахрайства з фінансовими ресурсами в області комп'ютерної інформації будуть наступні:

1) діяльність суб'єкта правопорушення – шахрая, який вчиняє крадіжку шляхом видалення, блокування, модифікація комп'ютерної інформації або іншого втручання в операцію зберігання, обробки або передачі комп'ютерної інформації або інформації та телекомунікаційних мережах (шахрайство або зловжи-

⁵⁰ Дикий О.В. Кримінологічна характеристика способів вчинення шахрайств в сфері обороту житлової нерухомості. *Часопис Академії адвокатури України*. № 2(23). 2014. С. 33–40.

⁵¹ Панов Н.И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления. *Х.*, 1984. 111 с.

⁵² Мусієнко О.Л. Спосіб шахрайства як структурний елемент криміналістичної характеристики. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 4. Том 2. 2013. С. 151–153.

вання довірою). Як правило, дана характеристика має місце на етапі підготовки до злочину у кіберпросторі;

2) сукупність дій, вчинків жертви шахрайства з фінансовими ресурсами, вчинені в сфера комп'ютерної інформації;

3) сукупність дій, вчинків осіб, які були опосередковано пов'язані з кримінальною подією⁵³.

Отже, можна побачити, що більшість вчених вважає, що спосіб вчинення злочину – це обумовлений (детермінований) цілим рядом суб'єктивних та об'єктивних факторів комплекс дій суб'єкта з підготовки, вчинення та приховування злочинного діяння.

У ході вивчення матеріалів судово-слідчої практики щодо шахрайств досліджуваної категорії, ми звернули увагу на існування певної закономірності в підготовчих діях шахраїв, що полягали у:

- обранні товару, що пропонуватиметься для продажу, визначенні його характеристик, створенні портфолію;
- обранні доменного ім'я (адреси сайту магазину в інтернеті);
- реєстрації хостингу під сайт (місця на віддаленому сервері, який відводиться провайдером послуг). При цьому, слід мати на увазі, що, згідно до Закону України «Про електронну комерцію» від 03.09.2015 року № 675-VIII, продавець товарів, робіт, послуг під час своєї діяльності та у разі поширення комерційного електронного повідомлення зобов'язаний забезпечити прямий, простий, стабільний доступ інших учасників відносин у сфері електронної комерції до такої інформації: повне найменування юридичної особи або прізвище, ім'я, по батькові фізичної особи-підприємця; місцезнаходження юридичної особи або місце реєстрації та місце фактичного проживання фізичної особи-підприємця; адреса електронної пошти та/або адреса інтернет-магазину; ідентифікаційний код для юридичної особи або реєстраційний номер облікової картки платника податків для фізичної особи-підприємця; відомості про ліцензію, якщо господарська діяльність підлягає

⁵³ Oleg Reznik, Andrii Fomenko, Andrii Melnychenko, Natalia Pavlova, Andrii Prozorov. Features of the initial stage of investigating fraud with financial resources in cyberspace. Volume 10 – Issue 41 / May 2021. Індексуються у БД Web of Science. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.41.05.14>

ліцензуванню тощо⁵⁴. Між тим, аналіз кримінальних проваджень з досліджуваної проблематики показав, що потерпілі або не звертали увагу на вказані дані, аналізуючи вебсайт, або інтернет-магазин взагалі не містив цих даних. У 45 % випадків на сайті містилися тільки дані електронної адреси та номери телефонів;

– пошуку постачальників, закупівлі товару або створенні його особисто тощо (у разі, якщо є намір отримати гроші за фальсифікований товар під виглядом «брендового»);

– створенні вебдизайну та необхідних інформаційних та тематичних сторінок, наповненні інтернет-магазину товарами, рекламуванні продукції;

– обранні способу здійснення розрахунків (з використанням платіжних інструментів, електронних грошей, шляхом переказу коштів або оплати готівкою тощо);

– обранні способу доставки (у разі, якщо не йдеться про отримання грошей без наміру надіслати товар).

Слід зазначити, що у сучасному світі шахрайство займає чи не найпершу позицію серед найбільш розповсюджених правопорушень. А зважаючи на блискавичний розвиток інформаційних технологій упродовж останніх десятиліть, можна виділити його окрему групу – інтернет-шахрайство. Щодня громадяни абсолютно усіх країн несуть величезні збитки, стаючи жертвами шахраїв у мережі «Інтернет». Так, апаратні засоби та програмне забезпечення з кожним днем удосконалюється, стає більш захищеним, але в той же ж час, правопорушники також покращують свої навички і проходять крізь новостворені мережеві бар'єри. На жаль, правоохоронна система не завжди встигає за технологічним розвитком, і попередні протоколи дій втрачають свою актуальність вже сьогодні⁵⁵.

Необхідно наголосити, що кількість та варіації способів інтернет-шахрайства зростають буквально щосекунди. Право-

⁵⁴ Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 року № 675-VIII. URL: http://ligazakon.ua/?_ga=2.160483381.962083037.1575120463-2103191103.1564249756 (дата звернення 16.04.2021 р.).

⁵⁵ Єфімов М.М. Криміналістичний аналіз окремих сучасних видів шахрайства: проблемні питання. *Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права»*. 2021. Випуск 5. С. 116–121.

порушники використовують найновіші технології та обладнання, дуже швидко пристосовуючи їх до своїх злочинних цілей, адаптуються до зростання прогресу, розробляючи нові шахрайські схеми. Серед усіх видів інтернет-шахрайств можна виділити такі основні та найбільш поширені, як фішинг, сніфферінг, вішинг, кардінг. Користувачам мережі «Інтернет», холдерам банківських карт, а також будь-яким пересічним громадянам необхідно бути ознайомленими із сучасними способами інтернет-шахрайства. Зокрема, слід бути дуже обачними, використовуючи онлайн-банкінг, мобільний зв'язок, здійснюючи покупки в інтернет-магазинах, бути уважними під час розголошення власних персональних даних в ході введення інформації у форми на різних сайтах⁵⁶.

Способи підготовки до шахрайства, що вчиняється від імені вигаданих осіб, мають дещо спрощений вигляд:

- визначення найменування товару, що пропонуватиметься для продажу, створення його характеристик та отримання презентабельних фотографій;
- реєстрація та створення облікового запису особи в інформаційній телекомунікаційній системі під вигаданими анкетними даними;
- розміщення даних про товар;
- створення рівня довіри у покупців шляхом здійснення успішних цивільно-правових дистанційних угод та заповнення шкали позитивних оцінок;
- створення «окремої» електронної адреси для здійснення переписки із потенційним споживачем;
- придбання «окремого» телефонного номеру для здійснення переговорів із потенційним споживачем;
- обрання способу здійснення розрахунків;
- реєстрація «електронних гаманців» у відповідних сервісах або отримання платіжної картки для перерахування грошей тощо.

⁵⁶ Mykola Yefimov, Natalia Pavlova, Volodymyr Fedchenko, Viktor Pletenets, Oleksandr Kryvopusk Foreign experience in legal regulation of fraud investigation. *Journal of University of Zulia (Revista de la Universidad del Zulia)*. 2022. Number 38. P. 121–129.

А.О. Бойко, Є.І. Чещевий та В.В. Безрук звертають увагу, що дії, які вчиняються при шахрайствах, пов'язаних із передачею товарів та грошей в інтернеті, можна умовно поділити на два «сценарії»: за першим – покупець сплачує вартість лоту, але отримує товар незадовільної якості (товар не відповідає описаному у характеристиці до лоту за кількісно-якісними характеристиками), отримає не той товар або зовсім його не отримує – «шахрайства з боку продавця»; за другим – продавець висилає товар, а кошти за нього не отримує (повністю або частково) – «шахрайства з боку покупця». При шахрайстві з боку покупця при отриманні товару особа не сплачує вартість товару повністю або частково. При шахрайствах з боку продавця, враховуючи те, що описання до лоту, що виставляється на торги, робиться самостійно особою, що його виставляє (продавцем), шахрай свідомо та навмисно вносить в його описання такі характеристики, що не відповідають дійсності (кількість, якість, матеріали виготовлення тощо). Не рідко, визначивши спосіб оплати і отримання грошей, шахраї просто не висилають товар, чи висилають той товар, що не відповідає лоту⁵⁷.

З огляду на це, можна стверджувати, що шахрайські дії здійснюються різними особами. Втім, залежно від суб'єкта, способи вчинення шахрайства у мережі «Інтернет» можна поділити на ті, що:

- вчинені від імені особи, яка діє як фізична особа-підприємець, що пропонувала товар;
- вчинені від імені юридичної особи, що оформила відповідні документи для здійснення підприємницької діяльності, дані про яку розміщені в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб;
- вчинені від імені вигаданої особи, анкетні дані якої не відповідають дійсності;
- вчинені особою, яка мала намір придбати товар (покупцем).

С.М. Ілляшенко та Т.Є. Іванова зазначають, що збут товарів і послуг у мережі «Інтернет» здійснюється завдяки чотирьом основним платформам: власний сайт інтернет-магазину; дошки

⁵⁷ Бойко А.О., Чещевий Є.І., Безрук В.В. Алгоритмізація процесу підвищення безпеки проведення фінансових операцій в мережі Інтернет. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*, № 3/2017. С. 152–158.

оголошень; соціальні мережі; торгові центри⁵⁸. Втім, найпопулярнішими серед цих платформ є інтернет-магазини, власники яких пропонують різноманітні товари і послуги. Він виконує всі основні бізнес-процеси торгівельного підприємства: вибір товарів покупцем, оформлення замовлень, проведення розрахунків, доставка товарів покупцю, відстеження виконання замовлень та гарантійний сервіс⁵⁹.

Проте, одні магазини працюють із оформленням документів, необхідних для офіційного функціонування таких суб'єктів підприємницької діяльності, інші – працюють із приховуванням чи викривленням деякої інформації про юридичну адресу, анкетні дані тощо.

Наведемо приклад. ОСОБА_2, приблизно в липні 2014 року, знаходячись за адресою свого тимчасового місця проживання, де з використанням електронно-обчислювальної техніки, а саме стаціонарного комп'ютера, підключеного до глобальної мережі «Інтернет», маючи на сайті <http://skuters.hol.es/index.php> власний Інтернет-магазин, зареєстрований на його ім'я, займався перепродажем двоколісних скутерів по завищеним цінам. В ході своєї діяльності у нього виник умисел на заволодіння чужим майном шляхом обману, а саме: реєструватися на інтернет-сайті, під приводом продажу двоколісних скутерів, вказувати вигадані дані щодо власника товару та різні номери мобільних телефонів, а також додавати до оголошень фотознімки товарів, яких не мав насправді в наявності, з метою надання ознак правдивості своїм злочинним намірам шляхом внесення завідомо неправдивої інформації, направленої на досягнення своєї злочинної мети. Внаслідок шахрайський умисел було реалізовано і за неіснуючий товар було зібрано великі суми грошей від «потенційних» покупців⁶⁰.

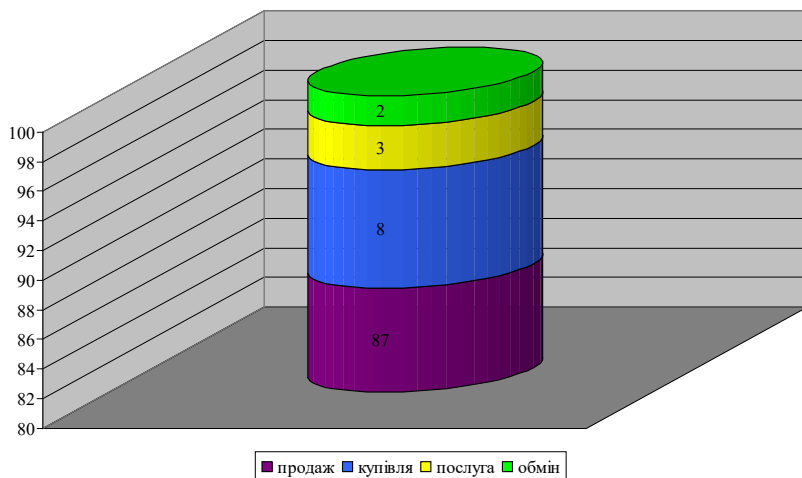
⁵⁸ Ілляшенко С.М. Перспективи та основні проблеми розвитку інтернет-торгівлі в Україні. *Mechanism of Economic Regulation*. 2014. № 3. С. 72–81.

⁵⁹ Куклінова Т.В. Сучасні тенденції та фактори інтернет-торгівлі в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*, № 1 (65), 2018. С. 95–102.

⁶⁰ Справа № 182/3014/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

Одразу наголосимо на переліку операцій, які проводяться при купівлі-продажу товарів в мережі «Інтернет»:

- продаж;
- купівля;
- послуга;
- обмін (Діаг. 1).

Діаграма 1. Кількість видів операцій при купівлі-продажу товарів у мережі «Інтернет»

Слід сказати, що, не дивлячись на існування Правил продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями, затверджених наказом Міністерства економіки України від 19.04.2007 № 103⁶¹ законодавчо вимоги щодо порядку створення таких магазинів не достатньо визначені, що не заважає шахраям створювати інтернет-магазини, а потім їх ліквідувати. Це створює підґрунтя для існування магазинів у мережі «Інтернет», що діють за принципом фірм-одноденок.

⁶¹ Правила продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями : затв. наказом Міністерства економіки України від 19.04.2007 № 103. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1181-07> (дата звернення 09.04.2021 р.).

Водночас, як показав аналіз кримінальних проваджень та судових рішень, найпоширенішими у мережі «Інтернет» є випадки обману з боку фіктивних фізичних осіб, які розміщують оголошення про продаж неіснуючих товарів та отримують за них передоплату.

Наведемо приклад. ОСОБА_1, маючи умисел на незаконне заволодіння грошовими коштами інших громадян шляхом їх обману під виглядом продажу їм через інтернет-оголошення товарів, яких насправді не мав і не планував придбати для подальшої їх реалізації, та перебуваючи в інтернет-салоні, через комп'ютер, який підключений до глобальної мережі «Інтернет», зареєструвався на сайтах, у яких розмістив оголошення про продаж мобільних телефонів та ноутбуків різних моделей, яких насправді не мав. «Покупець» (ОСОБА_1), виявивши бажання придбати ноутбук, зателефонував ОСОБА_2, на що останній запропонував перерахувати на реквізити банківського карткового рахунку гроші у якості передоплати, завіривши потерпілого в тому, що після перерахування передоплати йому буде надіслано ноутбук. Таким чином, ОСОБА_2, не виконавши зобов'язання, незаконно отримав від потерпілого гроші й розпорядився ними на власний розсуд⁶².

В деяких випадках товар може існувати насправді, але через прагнення наживи особа, що запропонувала придбати товар, не має намір його передавати або намагається перепродати товар декільком особам. У той же час, слід зазначити, що шахрайство є розповсюдженим на сайтах інтернет-аукціонів, на яких різноманітні суб'єкти виставляють свої лоти і пропонують неіснуючі товари або істотно завищують рівень якості пропонованих товарів. Як свідчить практика, серед таких інтернет-аукціонів домінуюча позиція належить «ОЛХ» та «Aukro».

Це достатньо молода, але перспективна сфера електронної комерції. Ю.М. Леншина та Д.С. Беляк загалом порівнюють обіг інтернет-аукціонів з обігом решти роздрібної торгівлі через інтернет. Популярності цій сфері надає той факт, що приймати

⁶² Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. (дата звернення 12.01.2021 р.).

участь у аукціонах можна не виходячи з житла. За даними експертів у цій галузі, інтернет-аукціони поділяються за напрямком зроблених ставок на: 1) зростаючі – кожна наступна ставка повинна бути вище, ніж попередня; 2) спадаючі – кожна наступна ставка повинна бути нижче, ніж попередня. Водночас, за ступенем відкритості торги на аукціоні традиційно допустимо поділяти на закриті та відкриті. У відкритому аукціоні використовується відкритий формат пропозицій, коли учасники пропонують ціну на виставлений товар в порядку її зростання, а перемагає той учасник, який запропонував найбільшу ставку в період проведення аукціону. При закритому аукціоні всі учасники встановлюють ціну на товар, не знаючи цін, які встановили опоненти, перемагає той, хто запропонував найбільшу ціну⁶³.

Так у 2012 році ОСОБА_1, перебуваючи за місцем свого проживання в будинку АДРЕСА_2, з метою в подальшому скоєння шахрайських дій, шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, зареєструвалася користувачем інтернет-аукціону «Aukro.ua». Здійснюючи свій злочинний умисел, за допомогою свого особистого персонального комп'ютеру, розмістила неправдиву інформацію, а саме виставила в інтернет-аукціоні «Aukro.ua» лоти зимового одягу на продаж, які не мала наміру реалізовувати покупцям. Покупці, які також були користувачами інтернет-аукціону «Aukro.ua», які зацікавилися виставленими ОСОБА_1 на продаж товарами зв'язувалися з нею за допомогою мобільного зв'язку оператора «Лайф» НОМЕР_1, електронною поштою чи безпосередньо через інтернет – аукціон. ОСОБА_1, спілкуючись з покупцями, повідомляла їм завідомо неправдиву інформацію, стверджуючи, що у неї є в наявності виставлені нею на продаж одяг, або інформацію про те, що одяг буде відправлений з Китаю через визначений ОСОБА_1 час. Покупцям, які були згодні купити, виставлені ОСОБА_1 зимовий одяг, остання повідомляла номер свого розрахункового рахунку,

⁶³ Леншина Ю.М., Беляк Д.С. Реалізація послуги приватності у схемі інтернет-аукціону з використанням хамелеон-підпису. *Системи обробки інформації*. 2011. Випуск 3(93). С. 126–129.

відкритого на її ім'я у КБ «Приватбанк», на який необхідно було перерахувати гроші за товар, після чого протягом обумовленого часу з покупцем, вона повинна була відправити одяг покупцям за допомогою служби доставки. Однак, ОСОБА_1 діючи умисно з корисливих мотивів для виконання своїх злочинних намірів, при отриманні інформації про надходження грошових коштів від покупців на її розрахунковий рахунок, за допомогою, наявною у неї банківської картки № НОМЕР_2, відкритої в ПАТ КБ «Приватбанк» на її ім'я, гроші отримані шляхом обману та незаконних операцій з використанням електронно – обчислювальної техніки, частину переводила на банківську картку № НОМЕР_3, відкритої в ПАТ КБ «Приватбанк» на ім'я свого співмешканця ОСОБА_7, іншу частину витратила на свій розсуд, не маючи наміру виконувати взяті на себе зобов'язання, таким чином, здійснила ряд корисливих злочинів із використанням незаконних операцій з електронно – обчислюваною технікою⁶⁴.

Проблема інтернет-аукціонів полягає в тому, що організатори таких «віртуальних торгів» здебільшого посилаються на те, що за правилами аукціону особа, яка сплатила більше, виграє і отримує товар. При цьому, гроші учасникам такого аукціону не повертаються, а особи, яка начебто виграла, взагалі може не існувати.

Раніше серед підготовчих дій ми вказували підвищення рівня довіри у покупців та заповнення шкали позитивних оцінок. Зокрема, більшість з відомих інтернет-порталів мають такий сервіс як «популярність продавця». Суть цього сервісу полягає у тому, що при кожному вдалому продажу товару (товар, що був відправлений покупцеві, належної якості, відповідає описаному у характеристиці лоту та у встановлений домовленістю термін) покупець оцінює продавця за школою довіри та популярності. До критеріїв, які повинні бути враховані при оцінці продавця, як правило, відносять добросовісність учасника правочину. Під добросовісністю продавця зазвичай розуміють виконання ним своїх

⁶⁴ Справа № 208/3099/15-к : Вирок Іменем України Заводського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. (дата звернення 12.01.2021 р.).

зобов'язань, тобто товар, що був відправлений покупцеві, має бути належної якості, відповідати описаному у характеристиці до лоту та маж бути надісланим у встановлений домовленістю термін. Процедура оцінювання рівня довіри до продавців на різних сайтах може відрізнитися, але суть залишається незмінною та зводиться до описаного вище. За весь час діяльності продавця (з моменту реєстрації) складається середньостатистична оцінка його роботи, яка відображається серед інших відомостей стосовно продавця. За загальним правилом, чим більше це число – та більше вдалих угод було укладено, відповідно – більший рівень довіри до продавця. Аналогічна процедура оцінки рівня довіри використовується стосовно покупців. Таку оцінку проводять, як правило, продавці за подібною методикою, тільки в якості критеріїв оцінки виконання зобов'язань покупця виступає вчасність та відповідність суми оплата заздалегідь домовленим способом. Інформація стосовно рівня довіри до покупця також може відображатися у відомостях про нього. Така процедура була розроблена для користувачів інтернет-порталів з метою інформування про сумлінність продавців та покупців. Однак, ідеї, які спрямовані на покращення рівня здійснюваних послуг, зловмисники використовують в своїх інтересах. Так, шахраї, як правило, намагаються з початку підняти рівень довіри до себе. Для досягнення цієї мети вони сумлінно виконують свої обов'язки як продавців. Коли досягається достатньо високий рівні довіри, зловмисники починають займатися шахрайствами⁶⁵.

Натомість, С.В. Самойлов зазначає, що нерідко шахраї підвищення рівня довіри до продавця вважають дуже часомісткою стадією, тому, з метою скорочення часу, який необхідно витратити на встановлення рівня довіри, шахраї можуть використати чужі облікові записи. Це може бути реалізовано декількома способами. Всі вони починаються з того, що зловмисник заздалегідь досліджує рівні довіри різних продавців на сайтах різних інтернет-

⁶⁵ Бойко А.О., Чещевий Є.І., Безрук В.В. Алгоритмізація процесу підвищення безпеки проведення фінансових операцій в мережі «Інтернет». *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. № 3/2017. С. 152–158.

аукціонів і намагається домовитися про передачу йому облікових даних з тими, чий рівень довіри є достатньо високим та відповідає потребам шахрая. Така передача, як правило, здійснюється шляхом продажу облікових даних, після чого шахрай отримує профіль продавця із достатньо високим рівнем довіри та використовує відносно таких продавців прийом фішингу. Після дослідження шахрай намагається зламати обліковий запис того продавця, рівень довіри якого відповідає потребам зловмисника⁶⁶.

Так, на початку липня 2012 р перебуваючи у себе вдома за місцем свого проживання, ОСОБА_1 з метою скоєння шахрайських дій в подальшому шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки, зареєструвався користувачем інтернет-аукціону «Aukro.ua» під чужим ім'ям. Потім, здійснюючи свій злочинний умисел, за допомогою свого особистого ноутбука марки Comrag моделі Presario CQ 56, серійний номер: CNF 0500CZB, носієм інформації якого є накопичувач на жорсткому магнітному диску «WESTERN DIGITAL» моделі «WD 2500BEVT» серійний номер WXA1AA0U 3506, розмістив неправдиву інформацію, виставивши на продаж в інтернет-аукціоні «Aukro.ua» лот – ноутбук MacBook Pro (MD 311), який не мав можливості і наміри реалізувати⁶⁷. Аналогічні дії можуть буди виконані і з боку покупців.

Ще одним варіантом є такий вид шахрайства, коли шахраї використовують усілякі виверти, які найчастіше змушують користувачів самостійно розкрити конфіденційні дані – наприклад, посилаючи електронні листи із пропозиціями підтвердити реєстрацію облікового запису, що містять посилання на вебсайт в інтернет, зовнішній вигляд якого повністю копіює дизайн відомих ресурсів (фішинг)⁶⁸.

⁶⁶ Самойлов С.В. Шахрайства на інтернет-аукціонах як один із способів скоєння шахрайств з використанням мережі «Інтернет» (криміналістична характеристика способу вчинення). *Форум права*. 2011. № 4. С. 645–650.

⁶⁷ Справа № 1423/17552/2012: Вирок Іменем України Центрального районного суду м. Миколаєва. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. (дата звернення 12.01.2021 р.).

⁶⁸ Кіпа О.О. Правопорушення в мережі «Інтернет». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 346–349.

Якщо шляхом різноманітних маніпуляцій шахраї отримали доступ до реквізитів банківської картки, внаслідок чого проводять операції без відома її власника, має місце кардинг. У 65 % випадків такий вид шахрайства використовується при замовленні товарів через закордонні сайти (як справжні, так і фіктивні), де реєстрація та вказування даних клієнта є обов'язковою умовою. Між тим, слід зазначити, що клієнт не зобов'язаний зазначати повні реквізити банківської картки.

Згідно до ст. 675 ЦК України товар, який продавець передає або зобов'язаний передати покупцеві, має відповідати вимогам щодо його якості в момент його передання покупцеві, якщо інший момент визначення відповідності товару цим вимогам не встановлено договором купівлі-продажу⁶⁹. Між тим, шахраї нерідко ідуть всупереч цим нормам і пропонують фальсифікований товар, задалегідь розуміючи цей факт.

Відтак, наступний спосіб – продаж фальсифікованих товарів. Цей спосіб полягає в тому, що продавець попередньо отримує від споживача чималі грошові кошти за товар високої якості відомої фірми або марки. Проте споживачеві надсилається товар низької якості із неправомірним використанням знака, із копіюванням зовнішніх форм та параметрів тощо. Нерідкими є випадки, коли шахраї отримують гроші за товар, що повинний складатися з великої кількості вузлів та комплектуючих, але внаслідок покупець отримує товар низької якості і без надання всієї складової.

Наведемо приклад. В ході досудового розслідування був допитаний в якості потерпілого ОСОБА_1, який пояснив, що, знайшовши оголошення про продаж акційних скіпасів, розміщене продавцем на ім'я «ОСОБА_2» на сайті «olx.ua», далі ОСОБА_1 вирішив встановити телефонний зв'язок з продавцем з метою уточнення деталей продажу скіпасів. Зв'язавшись за номером НОМЕР_1, вказаним продавцем на ім'я «ОСОБА_2» в оголошенні на сайті «olx.ua», ОСОБА_1 отримав консультацію від продавця про товар, який останній продає, та задав питання, які його цікавили, після

⁶⁹ Цивільний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40.

чого за домовленістю йому було надіслано «Новою поштою» шість скіпасів від продавця. Отримавши та розпакувавши отриманий товар ОСОБА_1 почав перевіряти скіпаси за допомогою програмного забезпечення «NFC сканер» та «Мій скіпас». Помітивши, що при зчитуванні вмонтованого у скіпас-чіпа виникають ускладнення та скіпас не відображається у вищевказаних програмах так, як повинен відображатися оригінальний скіпас, ОСОБА_1 зрозумів, що став жертвою шахрайства⁷⁰.

З цього виходить, що межа між цивільно-правовими відносинами та кримінально-правовими у такому випадку є настільки тонкою, що дуже складно взагалі прийняти рішення. Тільки за умов доведення заздалегідь існуючого плану щодо заволодіння грошима шляхом обману можна вважати подію кримінальним правопорушенням.

Аналіз судово-слідчої практики показав, що у більшості випадків обман вчиняється у відношенні покупців. Між тим, не застрахованими від обману є й продавці, які у 22 % випадків також становляться потерпілими. В основному це стосується ситуацій, коли покупець і продавець заздалегідь домовляються про накладний платіж (гроші сплачуються тільки на момент отримання товару у відділенні поштового зв'язку), але покупець, застосовуючи обман, отримує товар і не сплачує гроші за нього. У деяких випадках працівники відділень поштового зв'язку можуть бути співниками у реалізації злочинного плану за вказаною схемою.

Нерідко під виглядом покупця шахраї запрошують у продавця інформацію про номер карткового рахунку, персональні дані та номер мобільного телефону, мотивуючи такий інтерес бажанням перевірити сумлінність продавця і бажанням переслати гроші на карту. Внаслідок чого з карти знімається вся сума грошей.

Так, у 2015 році ОСОБА_1 передала номер своєї картки «Універсальна» Приватбанк покупцю, для оплати товару, який продавала через сайт OLX. На її номер надійшов дзвінок, їй представилися, що телефонує співробітник Приватбанку, запитали чи

⁷⁰ Справа № 523/13861/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

очікує вона переказ на картку Приватбанку і озвучили її чотири останні цифри, назвали суму переказу, який вона повинна була отримати від продажу товару та повідомили, що гроші надійшли, але отримати вона їх не зможе, оскільки вони були відправлені від юридичної особи і їй необхідно пройти процедуру активації. Вона погодилась, назвала повністю номер банківської картки, термін її дії та усе, що просив оператор. Коли усвідомила, що це шахрайство припинила розмову з співробітником банку і одразу почала телефонувати на номер гарячої лінії Приватбанку, але їй це не вдалося, пізніше їй було повідомлено, що картка заблокована і з неї зняті гроші⁷¹.

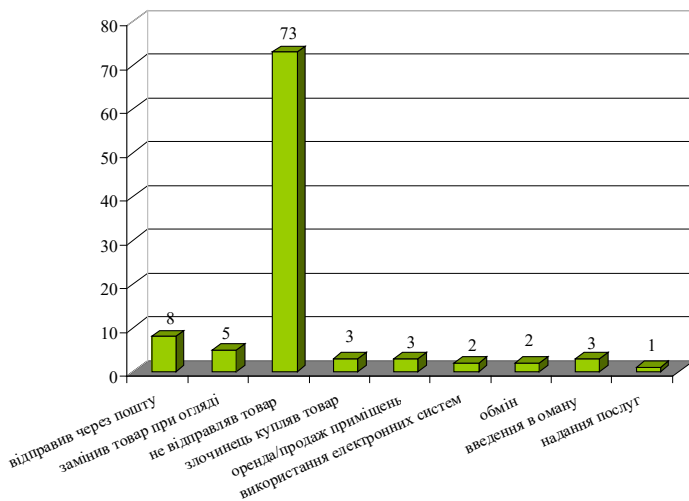
Отже, слід зазначити, що на основі вивчення судово-слідчої практики за фактами вчинення шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», нами було визначено наступні їх способи:

- відправив через пошту;
- замінив товар при огляді;
- не відправив товар;
- злочинець купляв товар;
- оренда/продаж приміщень;
- використання електронних систем;
- обмін;
- введення в оману;
- надання послуг (Діагр. 2).

Варто зупинитися також на діях щодо приховування досліджуваного шахрайства. З цього питання М.В. Салтевський допускає спосіб приховування як самостійне явище лише тоді, коли злочин вже вчинений, у багатьох випадках зареєстрований і щодо нього ведеться розслідування. В інших випадках, особливо в умисних злочинах, – каже науковець, – спосіб злочину звичайно утворюють дії, спрямовані на підготовку, безпосереднє вчинення та приховування злочину⁷².

⁷¹ Справа 707/1720/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

⁷² Салтевський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. К. : Кондор, 2005. 588 с.

Діаграма 2. Способи вчинення злочину

На думку М.В. Даньшина, існування способу приховування злочину, що не входить до структури способу його вчинення є можливим, але за відсутністю єдиного злочинного замислу, що охоплює всі стадії злочинної діяльності⁷³.

Аналізуючи наведені точки зору, можна сказати, що більшість науковців допускає самостійне існування способу приховування злочину, але обов'язково за наявності певних умов. На нашу думку, виділення способу приховування як самостійного елемента криміналістичної характеристики шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», є неприйнятним. Хоча дії з підготовки та приховування шахрайства даної категорії окремо і мають свої самостійні цілі, але, утворюючи єдиний спосіб вчинення злочину, вони, окрім своїх приватних цілей, об'єднані та спрямовані на досягнення кінцевого результату, що охоплюється єдиною метою – заволоніння грошима від продажу товару або самим товаром.

⁷³ Салтєвський М.В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. К. : Кондор, 2005. 588 с.

Як ми зазначали, таке шахрайство завжди вчиняється умисно, і вже на стадії підготовки здійснюється чітке планування та моделювання злочинного діяння, під час чого шахраями можуть замислюватися дії з приховування злочину. З цього приводу ряд авторів, зокрема В.В. Тіщенко, М.В. Даньшин, вважають, що дії з приховування можуть здійснюватися не тільки після вчинення кримінального правопорушення, але й під час його підготовки, включаючи приховування самих підготовчих дій (підбір, придбання, виготовлення засобів, що перешкоджають отриманню правдивої інформації про зовнішність злочинця, тощо)⁷⁴.

Під час вивчення кримінальних проваджень нами були виявлені такі дії шахраїв з приховування, що відбувалися після вчинення шахрайства, але обов'язково охоплювалися єдиним задумом:

- знищення предметів, документів та інших засобів учинення шахрайства (27,5 %);
- отримання (обманом) розписки від покупця про повний розрахунок з ним (22,5 %) з метою приховування зазначеного факту;
- давання заздалегідь неправдивих показань та замовчування певних фактів;
- підкуп працівників органів державної влади з метою неприйняття ними відповідних законних рішень.

В розрізі цього, вважаємо за обов'язкове визначити засоби здійснення оплати за товар, а саме:

- фінансова установа;
- електронна система розрахунків;
- на рахунок мобільного оператора;
- передача грошей особисто при зустрічі (Діагр. 3).

⁷⁴ Даньшин М.В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / НЮА ім. Я. Мудрого. Х., 2000. 18 с. ; Тіщенко В.В. Корисливо-насиленницькі злочини: криміналістичний аналіз : монографія. Одеса : Юридична література, 2002. 360 с.

Діаграма 3. Засоби здійснення оплати за товар

Отже, існує безліч шахрайських схем щодо заволодіння грошима громадян, які здійснюють угоди через мережу «Інтернет». Найчастіше за все жертвою від шахрайства стає покупець. Між тим, продавець також не є застрахованим від дій шахраїв і не повинен втрачати пильність при здійсненні правочинів у віртуальному просторі.

1.3. Обстановка вчинення шахрайства та його слідова картина

Як відомо, будь який злочин, у тому числі й шахрайство, являє собою конкретний акт поведінки людини, який відбувається в певній обстановці, місці та часі й завжди втілюється в конкретній дії чи бездіяльності. Натомість, у юридичній літературі дотепер тривають дискусії щодо визначення та змістовного наповнення обстановки вчинення злочину.

Як показав аналіз літературних джерел, одні вчені є прихильниками позиції щодо матеріальної складової у змісті обстановки вчинення злочину, інші вважають обов'язковими як об'єктивні,

так і суб'єктивні її параметри. Є такі автори, які покладають у зміст обстановки вчинення злочину соціологічні, політичні, географічні, природнокліматичні, виробничі та ряд інших умов навколишнього середовища і об'єктивної реальності.

До того ж, ряд вчених до поняття «обстановка вчинення злочину» включають не тільки ділянку місцевості, предмети матеріального світу, але й психологічні відносини між потерпілим та злочинцем, їх поведінку. З цього приводу доречно навести позицію Н.В. Олиндера, який представляє обстановку вчинення злочину як систему «певним чином взаємодіючих між собою в конкретних умовах місця і часу фактів об'єктивної реальності, що обумовлюють спрямованість і хід поведінки людей в подію злочину, а також детермінують характер, механізм і умови матеріального відображення процесів, що відбуваються і явищ у вигляді характерної, щодо стійкої (для однотипних злочинів) сукупності слідів, дослідження яких дозволяє судити про сутність того, що сталося»⁷⁵.

М.Ю. Літвінов, як на наш погляд, дуже стисло визначив обстановку вчинення злочину як «сукупність об'єктивних умов, в яких протікав зовнішній акт злочинної поведінки»⁷⁶. Натомість, деякі вчені в основу змісту даної категорії покладають сукупність об'єктивних та суб'єктивних факторів, які існують в навколишньому оточенні і впливають на злочинну поведінку, а також стають визначальними при розслідуванні.

А вже Г.А. Матусовский розглядає обстановку вчинення злочину як «обмежену просторово-часовими рамками вчиненого злочину взаємодію людини, матеріальних предметів, природнокліматичних та інших факторів, що робить вплив на ступінь суспільної небезпеки вчиненого діяння і яка набуває в зв'язку з цим кримінально правового значення»⁷⁷. Про обмеження

⁷⁵ Олиндер Н.В. Типичные способы совершения преступлений с использованием электронных платежных средств и систем. *Експерт-криминалист*. 2014. № 1. С. 13–16.

⁷⁶ Літвінов М.Ю. Світова та українська практика боротьби з кіберзлочинністю. *Право і безпека*. 2017. № 1. С. 85–89.

⁷⁷ Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Х. : Консул, 2009. 274 с.

просторово-часовими рамками конкретної події злочину говорить і О.В. Пчеліна. На її думку, ця система включає матеріальні, соціально-психологічні елементи навколишнього злочинця і спеціально обраного ним середовища, де відбувається злочинне діяння, а іноді і деяких його учасників. Ця система здатна визначати характер поведінки людей, що беруть участь в ньому та обумовлювати методику його розслідування»⁷⁸.

В.А. Образцов, даючи визначення поняття обстановки вчинення злочину пропонує включати в його зміст територіальну, кліматичну, демографічну та іншу специфіку регіону, в якому вчинено злочин, а також обставини, що безпосередньо характеризують місце, час, умови та інші особливості⁷⁹. Проте, як на нашу думку, включення природно-кліматичного критерію не може відноситися до обстановки вчинення кожного злочину. Ці чинники можуть бути включені тільки до обстановки вчинення тих злочинів, в яких дія стихійних сил природи, кліматичні особливості тощо впливають на кваліфікацію та особливості розслідування.

Водночас, не викликає сумнівів той факт, що не існує матеріального об'єкта без просторово-часових характеристик.

Виходячи з юридичного аналізу, можна побачити, що не так багато вчених пов'язують змістовне наповнення обстановки вчинення злочину з умовами вчинення злочину. В той час, як обстановка, як ознака об'єктивної сторони злочину або створює умови для його вчинення, полегшує і провокує його, або ускладнює, перешкоджає його вчиненню⁸⁰. Втім, окремі науковці розкриваючи поняття обстановки вчинення злочину, виходять з його етимологічного змісту, а саме через об'єктивні умови або їх сукупність⁸¹.

⁷⁸ Пчеліна О.В. Механізм вчинення економічних злочинів. *Право і Безпека*. 2009. № 4. С. 118–122.

⁷⁹ Образцов В. А. О криминалистической классификации преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Вып. 33. М., 1980. С. 94.

⁸⁰ Панов Н.И. Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1987. 36 с

⁸¹ Маслова О.О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 174 с.

Нам здається найбільш прийнятним включення до обстановки вчинення злочину таких елементів, як: місце, час та умови вчинення кримінального правопорушення; характер відносин між людьми внаслідок вчинення віртуальних правочинів. Через специфіку нашого дослідження пропонуємо до обстановки включити ще й інформаційне середовище та засоби комп'ютерної техніки, за допомогою яких здійснюється віртуальна торгівля товарами та послугами.

О.І. Яременко зазначає, що традиційно відносини між людьми здійснюються при безпосередньому їх спілкуванні, яке відбувається в їх конкретній взаємодії в реальному часі і в реальній точці фізичного простору. Водночас, в електронному середовищі існують технічні можливості для соціальних контактів, безвідносно місця перебування людини, з можливістю уникнення безпосереднього контакту. Завдяки електронним пристроям різного рівня складності, підключених до глобальної або локальної мережі, виникає віртуальне середовище⁸². На безконтактному способі спілкування (у фізичному розумінні), в розрізі розвитку інтернет-торгівлі, наголошує й В.В. Апопій. Він звертає увагу, що за змістом своєї діяльності інтернет-торгівля сильно відрізняється від звичайної роздрібно торгівлі. Їй властиві певні функції та особливості, серед яких основними є: віртуальність, тобто відсутність особистого контакту між окремими особами – учасниками процесу купівлі-продажу; інтерактивність, тобто адекватне інформаційне забезпечення покупця його запиту у вигляді беззвучного діалогу; глобальність, тобто відсутність часових, просторових, адміністративних, соціально-демографічних, асортиментних кордонів; динамічність, тобто здатність онлайн-торгівлі до моментальних змін та адаптації до нових умов; ефективність, тобто здатність забезпечувати прибуток, інші економічні вигоди та соціальний ефект⁸³.

З цього виходить, що процес купівлі-продажу товарів та послуг через мережу «Інтернет» має особливості, що істотно відрізня-

⁸² Яременко О.І. Сучасне право розуміння відносин в інформаційній сфері та методологія їх систематизації. *Інформація і право*. № 3(22)/2017. С. 30–42.

⁸³ Апопій В.В. Інтернет-торгівля: проблеми і перспективи розвитку. Львів, 2013.

ються від традиційної торгівлі. Так, якщо шахрайство вчинене у залі торговельного приміщення (центру, магазину тощо), місце вчинення цього злочину є очевидним. Інформацію про злочин та його учасників можна отримати шляхом огляду торговельного приміщення, перегляду камер спостереження тощо. Через особистий контакт покупця з продавцем, вибір та замовлення товару покупцем, формується ряд ідеальних слідів, які відображаються в пам'яті потерпілих, свідків (охоронців, касирів, інших працівників). Цей факт можна використовувати у ході проведення допиту цих осіб, пред'явлення для впізнання шахраїв.

По-іншому складається ситуація у разі здійснення покупок через мережу «Інтернет». Оскільки торговельна точка є віртуальною, то і місце вчинення злочину носить віртуальний характер. Тобто, місцем вчинення шахрайства у широкому розумінні є інтернет-простір. З іншого боку покупець і продавець, домовляючись про укладання електронного правочину щодо купівлі-продажу товару, здійснюють таке віртуальне спілкування із матеріального середовища, маючи кожний свою ір-адресу.

З цього приводу Е. Ансельмо зазначає, що кожний користувач мережі «Інтернет» і його комп'ютер діють автономно та формують єдину транснаціональну мережу, яка виходить за межі географічної концепції чітких кордонів. Поряд із погодженням твердження про нематеріальний (віртуальний) характер інтернет-адреси, а також адрес сайтів, що містять URL-індикатори країни походження, вчений акцентує увагу, що сервери переміщуються у фізичному просторі⁸⁴. Виходячи з цього, актуальним питанням є встановлення точок доступу, з яких здійснювалося спілкування між покупцем та продавцем. Між тим, дискусійною залишається проблема визначення просторових характеристик місця кримінального правопорушення в цілому.

У розрізі дослідження, присвяченого питанням методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних

⁸⁴ Ансельмо Э. Киберпространство в международном законодательстве: опровергает ли развитие интернета принцип территориальности в международном праве. *Экономические стратегии*. 2006. № 2. С. 24–31.

технологій, О.І. Мотлях звертає увагу, що питання вибору місця та часу злочинцем у реалізації своїх намірів залишається досить дискусійним серед фахівців, які займаються дослідженням протиправних дій у сфері інформаційних технологій. На його думку, таким місцем може бути:

- адміністративні та службові приміщення різного типу суб'єктів господарювання (підприємств, організацій, компаній, фірм тощо), які використовують у своїй виробничій діяльності операційні комп'ютерні системи та їх периферійні устаткування;
- власні та орендовані житлові приміщення (офіси, квартири, кімнати та інше), в яких встановлені комп'ютери (комп'ютер), що забезпечені виходом до всевітньої мережевої системи інтернет;
- приміщення комунальної власності або ж споріднені з ними (цокольні, напівпідвальні чи ті, що примикають до житлових будинків приміщення), котрі на правах власності чи оренди можуть використовуватися під комп'ютерні клуби, інтернет-кафе тощо⁸⁵.

У свою чергу П.Л. Фріс наголошує, що при вчиненні злочинів у сфері комп'ютерної інформації з використанням нових телекомунікаційних технологій і засобів електрозв'язку місце вчинення суспільно небезпечного діяння, як правило, не збігається з місцем реального настання суспільно небезпечних наслідків. Тому таких місць може бути декілька. Вони можуть бути віддалені один від одного на значні відстані, перебувати в транспортних засобах, різних установах, на ділянках місцевості, в тому числі в різних країнах і на континентах. За його переконанням місцем скоєння злочину найдоцільніше вважати ту ділянку місцевості або територію тієї установи, організації, держави, де було скоєно суспільно небезпечні діяння незалежно від місця настання злочинних наслідків⁸⁶. Проте ряд вчених не поділяють такий підхід і вважа-

⁸⁵ Мотлях О.І. Питанням методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Київ, 2005. 221 с.

⁸⁶ Фріс П.Л., Савінова Н.А. Кримінально-правова політика у сфері протидії кіберзлочинності в Україні: ефективність та перспективи розвитку. *Боротьба з інтернет-злочинністю* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 12-13 черв. 2013 р.). Донецьк : Донец. юрид. ін-т, 2013. С. 39-43.

ють місцем вчинення злочину територію, де виявилися суспільно небезпечні наслідки. Відстоюючи таку точку зору К.В. Юртаєва наголошує, що знаходячись в одній країні, особа може спрямовувати злочинне діяння на територію інших юрисдикцій, застосовуючи сучасні комп'ютерні мережі. Правоохоронні органи країни фізичного місця знаходження правопорушника найчастіше навіть не здогадуються про кримінальні діяння особи, і виявлення злочину відбувається за наслідками, які спричиняються в іншій країні⁸⁷.

Дуже широкий перелік місць (у вузькому розумінні) надає С.В. Самойлов, який до місць учинення шахрайств, учинених із використанням мережі «Інтернет», відносить місцезнаходження: а) банкоматів (магазин, вулиця тощо); б) підключених до мережі «Інтернет» комп'ютерних систем (місце роботи, навчання, проживання, «інтернет-кафе», зона вільного підключення до мережі «Інтернет» із використанням технології «Wi-Fi» – так звані «FreeWi-Fi-zone» гомо); в) установ, де впроваджено системи розрахунків за допомогою пластикових кредитних карток тощо⁸⁸.

На невизначеності юрисдикції інформаційного простору, а також правосуб'єктності осіб, що представляють, розповсюджують і споживають інформацію в мережі «Інтернет», наголошує й В.Б. Наумов. Він також вважає, що визначення часу і місця дії в мережі «Інтернет» є певною проблемою⁸⁹. До того ж, віддаленість об'єкта злочинних посягань, який може перебувати за тисячі кілометрів від місця скоєння злочину, зумовлює складнощі виявлення, фіксації і вилучення криміналістично-значущої інформації (слідової картини злочину) при

⁸⁷ Юртаєва К.В. Визначення місця вчинення злочинів з використанням комп'ютерних технологій. *Форум права*. 2009. № 2. С. 434–441. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09ykvvkt.pdf> (дата звернення 10.10.2020).

⁸⁸ Самойлов С.В. Розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі «Інтернет»: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Донецький юридичний інститут. 2014. 18 с.

⁸⁹ Наумов В.Б. Особенности правового регулирования сети «Интернет». URL: <http://www.russianlaw.net/law/doc/a08.htm> (дата звернення 12.09.2020р.).

виконанні слідчих дій для використання її в якості речового доказу і т. ін.⁹⁰

Дана проблематика є дискусійною й у колі зарубіжних вчених, на думку яких суди різних країн встановлюють свою територіальну юрисдикцію щодо злочинів, вчинених у віртуальному просторі. Такими місцями можуть бути:

- місце знаходження комп'ютерної техніки, з якої вчинено злочинні дії;
- місце знаходження правопорушника;
- місце знаходження потерпілого;
- місце настання суспільно небезпечних наслідків тощо⁹¹.

Виходячи з цього можна наголосити на труднощах, пов'язаних із визначенням просторово-часових характеристик при вчиненні кримінальних правопорушень із використанням комп'ютерних технологій⁹². Вказане пов'язано із багатоетапним механізмом, який полягає у здійсненні ряду дій, спрямованих на досягнення кінцевого результату. Зокрема, перед тим, як досягти кінцевої мети – заволодіти шляхом шахрайства грошима, сплаченими за товар, між шахраєм та потерпілим оговорюються певні домовленості, здійснюється замовлення товару через сервер, пересилаються реквізити на оплату замовленого товару тощо. Завершуватися цей етап може перерахуванням покупцем грошей через будь-яку систему електронних платежів. При цьому, ризики можуть виникнути на будь-якому етапі.

У цьому розрізі А.О. Бойко, Є.І. Чещевий, В.В. Безрук виділяють три точки, де можуть виникнути ризики при здійсненні операції передачі грошей/товару в мережі «Інтернет»: 1) продавець відправив товар після чого не отримав гроші; 2) покупець відправив

⁹⁰ Кіпа О.О. Правопорушення в мережі «Інтернет». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 346–349

⁹¹ Brenner S. W., Koops B.J. Approaches to Cybercrime Jurisdiction. 4 J. *High Tech. L.* 1. 2004.

⁹² Чучко С.В. Місце та час вчинення кримінального правопорушення як обставини, що підлягають встановленню, у провадженнях щодо шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет». *ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (27 лист. 2020 р., м. Львів). Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2020. С. 230–233.

гроші після чого продавець не відправив товар; 3) покупець відправив частину грошей після чого йому був відправлений товар, а вже після отримання товару покупець не відсилає решту коштів⁹³.

Для вирішення проблеми виникнення цих ризиків, авторами навіть запропоновано створити сервіс, який виконуватиме роль посередника в цих угодах. Цей сервіс має допомогти в передачі грошей чи товару до споживачів без ризиків. У разі виникнення шахрайства зі сторони покупця чи продавця, він допоможе вирішити суперечку вибравши сторону постраждалого від шахрайства, якщо у цієї сторони будуть і докази. Під час використання стороннього сервісу, в початковій схемі передачі грошей/товару в мережі «Інтернет» добавиться ще один етап, тобто в схемі братиме участь і посередник. На першому етапі покупець і продавець домовляються про конкретний товар і спосіб оплати, покупець створює угоду на сайті цього сервісу; на другому етапі сервіс знімає заявлену суму грошей з карти покупця і зберігає у себе до отримання замовлення покупцем; на третьому етапі продавець бачить, що гроші вже є на сервісі і відправляє товар. Продавець відмічає все це на сервісі додавши накладну; далі покупець отримує товар, підтверджує отримання і його стан на сервісі. Після чого угода буде завершена і гроші будуть перераховані сервісом на карту продавця. Між тим, продавець може відправити неякісний товар, після чого покупець створює суперечку на сервісі в якій приймають участь покупець, продавець і модератор зі сторони сервісу. Продавець може, наприклад, додати до суперечки відео на якому розпаковує посилку і де видно, що це не заявлений товар. Коли модератор проаналізує відео, то гроші можуть бути повернуті до покупця. Випадок коли покупець не відправляє гроші не виникає тому, що угоду на сайті сервісу створює сам покупець, після чого у нього відразу знімається баланс грошових коштів на рахунку⁹⁴.

⁹³ Бойко А.О., Чещевий Є.І., Безрук В.В. Алгоритмізація процесу підвищення безпеки проведення фінансових операцій в мережі Інтернет. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. № 3/2017. С. 152–158.

⁹⁴ Там само.

Накшталт цього у серпні 2020 року Новою поштою було запроваджено надання послуги «Сейф-сервіс», за правилами якої продавець замовляв послугу через мобільний додаток або бізнес-кабінет. При цьому грошові кошти за товар не йшли відразу на рахунок продавця, а резервувалися. Лише після того, як покупець оглядав і забирав посылку, гроші перераховувалися на картку продавцеві⁹⁵. Натомість, як свідчать матеріали судово-слідчої практики та анкетування практичних працівників, шахраї адаптувалися до нових умов і стали використовувати вказану послугу задля ошукування громадян. Так, начебто від «Нової пошти» клієнтам надсилалися смс повідомлення з номером неіснуючої експрес-накладної та посиланням на сайт для оплати.

Внаслідок поширення шахрайських дій дію такої послуги було призупинено⁹⁶.

Відповідно до цього можна зробити висновок, що з початку виникнення шахрайського умислу до його завершення може пройти певний проміжок часу і кожна дія має своє відображення як у віртуальному вигляді, так і в матеріальному (чеки, скріншоти переписок тощо). Отже, шахрайства, вчинені через мережу «Інтернет», як і більшість інших шахрайств, розтягнуті у часі та просторі. В. Я Каптош з цього приводу навіть зазначає, що «для Internet не існує географічних кордонів, часових обмежень, вихідних, вартість та швидкість доступу до інформації не залежить від відстані до її джерела»⁹⁷. Разом з тим, всі місця, в яких вчинено протягом певного часу шахрайські дії, пов'язані із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», необхідно враховувати. Такими місцями можуть бути: місце знаходження серверу або комп'ютеру, звідки велася переписка між покупцем та продавцем; місце отримання

⁹⁵ Нова пошта призупиняє надання послуги «Сейф-сервіс» через зловживання шахраями. URL: https://interfax.com.ua/static/articles/images/interfax_ukraine_logo_ukr.png (дата звернення 13.10.2020).

⁹⁶ Зловживають шахраї: чому Нова пошта закрила послугу «Сейф-сервіс». URL: <https://techno.24tv.ua/> (дата звернення 17.10.20 р.)

⁹⁷ Каптош В.Я. Стан та особливості розвитку інтернет-торгівлі товарами в міжнародному вимірі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 13 (1). 2017. С. 115–119.

мання товару (відділення поштового зв'язку та ін.); місце перерахування грошей на карту тощо.

Т.В. Коршикова типовими місцями таких кримінальних правопорушень називає місце проживання злочинця, місце роботи, місця позбавлення волі, а також спеціально вибрані місця, де є доступ до мережі «Інтернет» через WI-FI (заклади харчування, громадські місця). Непоодинокі випадки використання ЕОТ з метою вчинення шахрайства поза межами нашої держави або у тимчасово окупованих районах Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим. Майже завжди шахраї використовують спеціальні програми (VPN-з'єднання та їх аналоги), що захищають конфіденційність IP-адрес, з яких вони виходять в інтернет-мережу з метою вчинення протиправних дій⁹⁸.

У деяких випадках покупець і продавець можуть розпочати домовлятися щодо умов угоди у віртуальному форматі, а здійснюють угоду купівлі-продажу фактично, домовившись про зустріч у певному місці.

Щодо місця вчинення злочину у географічному розумінні, слід зазначити, що, в основному дана категорія кримінальних правопорушень вчиняється у великих містах (89 %). На цьому наголошує й О.О. Кіпа. Поряд із широкою географією скоєння злочинів, слід враховувати, що основна кількість комп'ютерів розташована у великих населених пунктах, і саме на них припадає «левова частка» злочинності⁹⁹. Всупереч стрімкому зростанню зазначеного явища у світі, в Україні цей процес уповільнений проблемою з доступом до високошвидкісного інтернету у малих населених пунктах¹⁰⁰. За даними дослідження В.М. Кравець клієнти інтернет-магазинів переважно мешкають у великих містах. У Києві перебуває близько 40 % всіх покупців, далі йдуть Одеса (7 %), Харків та

⁹⁸ Коршикова Т.В. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 255 с.

⁹⁹ Кіпа О.О. Правопорушення в мережі «Інтернет». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 346–349

¹⁰⁰ Капцюш В.Я. Стан та особливості розвитку інтернет-торгівлі товарами в міжнародному вимірі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. № 13 (1). 2017. С. 115–119.

Дніпро (6 %), Львів (5 %). Аудиторія всіх інших міст та регіонів є скромною та не перевищує 30 %. Ця ситуація пояснюється тим, що представництва інтернет-магазинів в основному присутні лише у великих містах, а доставка по Україні впливає на вартість покупки, що автоматично робить покупки в інтернеті менш привабливими¹⁰¹. Схожі й дані нашого дослідження, згідно якого основний масив шахрайств дійсно припадає на великі міста (Київ, Дніпро, Львів, Івано-Франківськ, Харків, Одеса, Вінниця та ін.). Також слід відмітити недостатню грамотність осіб, що мешкають у сільській місцевості, у використанні комп'ютерних технологій.

Отже, специфікою обстановки вчинення шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет» є часткова втрата ознаки чіткої територіальності та розпливчастість часових меж.

Ще одним із найважливіших елементів криміналістичної характеристики є сліди. На підставі вивчення слідів, як результату взаємодії людини з навколишнім середовищем, відбувається специфічний характер пізнання у процесі розкриття злочинів. При цьому, сам процес виникнення інформації (доказів) є процесом відображення, а її виникнення – результат цього процесу.

Знання механізму утворення слідів, їх класифікації дозволяє судити про спосіб вчинення окремих дій, результатом яких ці сліди є, і про особливості об'єктів, що утворюють ці сліди»¹⁰².

Згідно традиційної думки, сліди у широкому розумінні розглядаються як будь-які зміни в середовищі, що виникають внаслідок вчинення злочинної діяльності. Натомість, Л.П. Паламарчук зазначає, що при розслідуванні злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій через їх специфіку сліди рідко виявляються у змінах зовнішнього середовища¹⁰³. Таку думку поділяє й Х.І. Дуда, який вважає, що слідова картина комп'ютерних

¹⁰¹ Кравець В.М. Інтернет-комерція в Україні. *Вісник НБУ*. 2015.

¹⁰² Прокооров І.І. Общее положение трасологии. *Криминалистическая экспертиза*. 1968. Вып. 6. С. 7.

¹⁰³ Паламарчук Л.П. Розслідування злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій : монографія. К., 2007. 144 с.

злочинів дуже специфічна і вимагає розробки принципово інших методів і засобів в порівнянні з традиційними. Сліди вчинення даних злочинів рідко залишаються у вигляді видимих змін навколишнього середовища. Вони в основному не розглядаються сучасною трасологією, оскільки в більшості випадків носять інформаційний характер, тобто є тими або іншими змінами в комп'ютерній інформації, що виражається у формі її блокування, копіювання, модифікації, знищення. Скоєння особою протиправних дій, пов'язаних з використанням комп'ютерних технологій спричиняє виникнення певної кількості слідів у тому числі і специфічних, притаманних лише зазначеній категорії злочинів. Використання цих інформаційних даних при розслідуванні злочинів є необхідною умовою забезпечення всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи¹⁰⁴.

П.Д. Біленчук, Б.В. Романюк, В.С. Цимбалюк з цього приводу пояснюють, що комп'ютерні сліди утворюються внаслідок впливу на комп'ютерні дані і пов'язані зі змінами, які відбуваються у самій інформації, порівняно з початковим її станом¹⁰⁵.

В контексті сказаного не можна не визнати той факт, що за останні десятиріччя у криміналістиці з'явився третій вид слідів, який не відноситься ані до матеріальних, ані до ідеальних слідів. Аналіз криміналістичної літератури показав, що ця група слідів має різні назви: «комп'ютерні», «віртуальні», «інформаційні», «електронні», «цифрові» та ін. Вважаємо не принциповим застосування будь-якого із вказаних термінів, якщо вони повністю відображають сутність комп'ютерних злочинів.

В.А. Мещеряков наголошує, що такі сліди займають умовно проміжну позицію між матеріальними та ідеальними слідами, а віртуальні сліди розглядаються як будь-яка зміна стану автоматизованої інформаційної системи (утвореного нею «кібернетичного простору»), пов'язана з подією злочину та зафіксована

¹⁰⁴ Дуда Х.І. Поняття комп'ютерних слідів злочину. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 262–267.

¹⁰⁵ Біленчук П.Д., Романюк Б.В., Цимбалюк В.С. та ін. Комп'ютерна злочинність : навчальний посібник. К. : Атика, 2002. 240 с.

у вигляді комп'ютерної інформації на матеріальному носії, у тому числі й на електромагнітному полі¹⁰⁶. При цьому, Н.М. Ахтирська додає, що «сліди вчинення кіберзлочинів можуть знаходитись не лише безпосередньо в комп'ютерній техніці, на флеш-носіях, а і в кіберпросторі – середовищі (віртуальному просторі), яке надає можливості для здійснення комунікацій та реалізації суспільних відносин, комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі «Інтернет» або інших глобальних мереж передачі даних»¹⁰⁷.

Вказане свідчить про існування певного штучного середовища, утвореного комп'ютерними системами, у якому циркулюють або зберігаються комп'ютерні дані. Віртуальність такого простору (середовища) обумовлює й особливості слідів злочинів, пов'язаних з використанням засобів комп'ютерної техніки¹⁰⁸.

В криміналістичній літературі можна виділити різні підходи до класифікації віртуальних (комп'ютерних) слідів¹⁰⁹.

Так, Я. Найдзон поділяє віртуальні сліди на 4 групи:

1) за походженням: електронна інформація, створена ЕОМ у процесі своєї роботи; електронна інформація, створена в процесі діяльності людини; похідна електронна інформація, створена комп'ютером на основі введених даних користувачем, або навпаки, інформація, створена з даних, згенерованих комп'ютерною системою;

2) за формою подання: інформація, доступна для сприйняття людиною; інформація, представлена у вигляді машинного коду;

3) за місцем зберігання: дані, що зберігаються в комп'ютерних системах; дані, скопійовані або переміщені користувачем на

¹⁰⁶ Мещеряков В.А. Следы преступлений в сфере высоких технологий. Библиотека криминалиста. 2013. № 5 (10). С. 265–269.

¹⁰⁷ Ахтирська Н.М. Актуальні проблеми розслідування кіберзлочинів : навчальний посібник. К., 2018. 229 с

¹⁰⁸ Шеломенцев В.П. Віртуальність як елемент характеристики кіберзлочинів. Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». 2011. № 1(3)

¹⁰⁹ Чучко С.В. Віртуальні (комп'ютерні) сліди шахрайства, пов'язаного із торгівлею товарами через мережу «Інтернет». Сучасні інформаційні технології в діяльності національної поліції України : матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару (26 лист. 2020 р., м. Дніпро). Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 25–28.

електронні носії (жорсткі диски, компакт-диски, накопичувачі); паперові копії (копії листування, скріншоти та ін.);

4) за формою: вихідні дані (інформація, введена людиною); бази даних; коди шифрування; програмне забезпечення різних видів; комп'ютерні системи¹¹⁰.

Є.С. Хижняк звернув увагу, що А. Волеводза в основу класифікації віртуальних слідів взагалі обрав один єдиний критерій – фізичний носій «віртуального сліду». Зокрема: 1) сліди на жорсткому диску (вінчестері); 2) сліди на магнітній стрічці (стрімери), оптичному диску (CD, DVD); 3) сліди в оперативних запам'ятовуючих пристроях (ОЗУ) ЕОМ; 4) сліди в ОЗУ периферійних пристроїв (лазерного принтера, наприклад); 5) сліди в ОЗУ комп'ютерних пристроїв зв'язку і мережевих пристроїв; 6) сліди у провідних, радіооптичних та інших електромагнітних системах і мережах зв'язку¹¹¹.

Деякі вчені в основу класифікації покладають процесуальне положення суб'єкта: 1) сліди на комп'ютері злочинця; 2) сліди на комп'ютері жертви¹¹². Хоча, як на наш погляд, така класифікація є дещо узагальненою і не охоплює інші складові, наприклад, сліди у провідних та інших електромагнітних системах і мережах зв'язку та ін.

Г.К. Авдєєва та С.В. Стороженко прикладом класифікації електронних слідів вважають:

- інформація, яка міститься в журналах операційних систем та окремих програмних продуктів;
- дані електронного листування, за допомогою яких можна встановити дату та час, адресу відправника тощо;

¹¹⁰Найдьон Я. Поняття та класифікація віртуальних слідів кіберзлочинців. *Підприємництво, господарство і право*. № 5/2019. С. 304–307.

¹¹¹Хижняк Є.С. Поняття віртуальних слідів та їх значення у процесі розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. С. 159–166.

¹¹²Мочагин П.В., Каминский М.К. Виртуально-информационный процесс отражения следообразований как новое направление в криминалистике. *Вестник криминалистики*, 2013. № 3. С. 51–57.

– дії на різних сайтах (Facebook, Twitter тощо), які залишають електронні сліди у вигляді повідомлень, пошукових запитів, фотознімків тощо¹¹³.

Аналізуючи наведені погляди, можна побачити, що здебільшого вчені покладають в основу класифікації віртуальних (цифрових) слідів такі критерії, як: місце зберігання, форма, походження та призначення.

Для більш повного розуміння суті шахрайських дій, вчинених при здійсненні цивільно-правових угод через мережу «Інтернет», та слідів, які залишаються внаслідок таких дій, необхідно проаналізувати особливості діяльності сайтів і мобільних додатків, які слугують для спілкування між шахраєм та потерпілим.

Як повідомляють дослідники у напрямку підвищення безпеки проведення фінансових операцій в мережі «Інтернет», алгоритм фінансових операцій в мережі здебільшого відбувається у такий спосіб. Сайти надають можливість своїм користувачам виставляти лоти на продаж та вести торги за вже виставлені лоти. Для цього всі користувачі повинні: 1) зареєструватися на сайті – для кожного окремого інтернет порталу встановлюється адміністрацією порталу; 2) підтвердити реєстрацію; 3) виставити лот, встановивши його початкову вартість. Сайт виступає в якості посередника між продавцем та покупцем, надаючи «середовище» для проведення торгів. На більшості таких сайтах, є можливість: продивлятися фотографії лотів, їх відеозаписи; читати відгуки та коментарі стосовно певних лотів, осіб, що виставляють лоти (продавців) та осіб, що беруть участь в аукціоні як покупці, а також вести переписку між користувачами для обговорення деталей угоди (форма відправки товару, терміни відправки, форма сплати тощо). Відповідно до загально прийнятих правил після закінчення торгів продавець та покупець домовляються про спосіб передачі товару та форму сплати. Для цього покупцю надсилаються контактні дані продавця¹¹⁴.

¹¹³ Авдєєва Г.К., Стороженко С.В. Електронні сліди: поняття та види. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13283/1/> (дата звернення 11.10.2020).

¹¹⁴ Бойко А.О., Чещевий Є.І., Безрук В.В. Алгоритмізація процесу підвищення безпеки проведення фінансових операцій в мережі «Інтернет». *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*, № 3'2017. С. 152–158.

Отже, хід тривалого спілкування між шахраєм та потерпілим не є прихованим фактом, а може бути відображений у пам'яті електронних пристроїв, за допомогою яких передається інформація. Так, сліди у вигляді віртуальної переписки з питань купівлі-продажу товарів можуть міститися в електронній скриньці (95 %), куди надходить інформація від шахрая. Це можуть бути файли і папки зберігання вхідних та вихідних повідомлень електронної пошти, конфігурації поштової програми тощо.

На сторінці вебсайту також можуть міститися віртуальні сліди (фотографії, відгуки та коментарі стосовно певних лотів, результати переписки між покупцями та продавцями тощо).

З цього приводу С.В. Самойлов та О.В. Одерій справедливо зауважують, що листування між потерпілим і шахраєм, тексти щодо описів і коментарів до лотів в інтернет-аукціонах (у разі шахрайств в інтернет-аукціонах), листи, надіслані на електронну пошту, відіграють велике значення для проведення експертиз¹¹⁵.

Сліди можуть міститися й у історії голосових повідомленнях та і відеодзвінках (відеододатки Skype, Google Hangouts, Zoom тощо). Втім, найцінніша інформація криється у доменній адресі (Ip), що дозволяє встановити місцезнаходження точки доступу до комп'ютера, з якого здійснювалося спілкування.

Як справедливо наголошує Є.С. Хижняк, домен є головним атрибутом електронного документа, розміщеного в мережі «Інтернет». Окрім домену, відіграє важливу роль й URL вебсторінки, який завжди є індивідуальним, тому використовується як один із способів ідентифікації вебсторінки, на якому розміщені електронні матеріали, що мають значення для розслідування¹¹⁶.

Як показав аналіз матеріалів кримінальних проваджень, у 62 % випадків шахрай та потерпілий зв'язувалися по телефону з метою обговорювання умов угоди купівлі-продажу товарів. Внаслідок

¹¹⁵ Одерій О.В., Самойлов С.В. Застосування спеціальних знань під час розслідування шахрайств, учинених з використанням мережі «Інтернет». *Криміналістичний вісник*. № 2 (18). Київ 2012. С. 106–114.

¹¹⁶ Хижняк Є.С. Поняття віртуальних слідів та їх значення у процесі розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. С. 159–166.

чого в пам'яті мобільного телефону, в пам'яті SIM-карти, в пам'яті флеш-карти залишаються віртуальні сліди. Це можуть бути: сліди з'єднання, смс повідомлення, електронно-цифрові сліди у вигляді фотографій товару тощо.

SMS-повідомлення автоматично фіксуються і накопичуються на сервері мобільного оператора. Співробітники правоохоронних органів мають можливість отримати в оператора мобільного зв'язку роздруківку переліку телефонних дзвінків на певний телефонний номер і текстів SMS-повідомлень¹¹⁷.

Так, в ході досудового розслідування встановлено, що особа, яка розміщувала оголошення про продаж скіпасів на сайті «olx.ua», вказувала в оголошенні номери мобільних операторів НОМЕР_2, НОМЕР_3, НОМЕР_4, НОМЕР_1 та використовувала їх при відправці підроблених скіпасів за допомогою сервісу поштових відправлень ТОВ «Нова Пошта. Тому у органів досудового розслідування виникла необхідність в отриманні тимчасового доступу до інформації, яка містить охоронювану законом таємницю, а саме про телефонні з'єднання мобільного терміналу з сім-картками, які фігурували у кримінальному провадженні і знаходилися в особистому користуванні особи, яка може бути причетна до скоєння кримінального правопорушення. Інформація, до якої виникла необхідність отримати дозвіл, містилася в компанії з надання послуг мобільного зв'язку на території України ПрАТ «ВФ Україна», що розташована у м. Київ. За ухвалою суду було отримано наступну інформацію: 1) адреси розташування та номери базових станцій; 2) типи з'єднань (вхідні, вихідні дзвінки, SMS, MMS, GPRS, переадресація); 3) дата, час та тривалість з'єднання; 4) ідентифікаційні ознаки кінцевого обладнання (абонента А) (серійні номери IMEI); 5) ідентифікаційні ознаки терміналу (якщо існують), з яким відбувався сеанс зв'язку (абонент Б); 6) відомості про абонента¹¹⁸.

Оскільки здебільшого шахраї і потерпілі обирають спосіб електронних розрахунків через електронні платіжні засоби та сис-

¹¹⁷ Авдєєва Г.К. Сліди у сфері використання інформаційних технологій: способи виявлення. *Питання боротьби зі злочинністю*. № 30 (15). С. 88–98.

¹¹⁸ Справа № 523/13861/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. (22.04.2021 р.).

теми, електронні гаманці, інші види безготівкових розрахунків, у телефоні, в комп'ютері може міститися програмне забезпечення, звідки можна отримати слідову інформацію про проведені банківські операції.

За таких обставин банківська карта, рахунок власника картки або рахунок телефонного номера виступають об'єктом слідоутворення.

Проблема в тому, що «віртуальні сліди» в силу їх особливостей не можуть бути вилучені. Як зазначає Я. Найд'юн, може бути проведено лише їх копіювання з використанням різних програмно-технічних засобів, в ході якого обов'язково змінюються відображені в файлі дата й час останньої операції та замінюються датою й часом самого копіювання. Між тим, в спірних випадках, коли копіювання інформації в силу властивого цій технічній дії режиму примусової зміни дати й часу останньої операції над файлами, сполученого з відсутністю можливості для його скасування, може перешкодити встановленню істини у провадженні, проводиться не копіювання інформації, а вилучення самих апаратних засобів комп'ютерної техніки¹¹⁹.

Зокрема, згідно п. 2 ст. 168 КПК України, під час обшуку, огляду можна тимчасово вилучати електронні інформаційні системи або їх частини, мобільні термінали систем зв'язку для вивчення їх фізичних властивостей за умов, якщо вони безпосередньо зазначені в ухвалі суду. До того ж, це дозволяється у випадках: 1) коли їх надання разом з інформацією, що на них міститься, є необхідною умовою проведення експертного дослідження; 2) якщо такі об'єкти отримані в результаті вчинення кримінального правопорушення чи є засобом або знаряддям його вчинення; 3) якщо доступ до них обмежується їх власником, володільцем або утримувачем чи пов'язаний з подоланням системи логічного захисту. У разі ж необхідності слідчий чи прокурор здійснює копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах,

¹¹⁹Найд'юн Я. Пошук та вилучення віртуальних слідів створення та поширення інформації порнографічного змісту. *Підприємництво, господарство і право*. № 6/2019. С. 313–316.

телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах. Копіювання такої інформації здійснюється із залученням спеціаліста.

Натомість, як наголошує О. Бугай, електронний доказ не може визнаватися належним, якщо він не здатний встановлювати факт, що має значення для кримінального провадження. Тому інформація, отримана шляхом копіювання в електронній формі, має бути зіставлена та підкріплена іншими доказами, наявними в матеріалах провадження, лише після цього їм має надаватися всебічна, повна та неупереджена оцінка. Крім того, не виключається потреба у підтвердженні цілісності та незмінності електронної інформації, яка отримана шляхом копіювання та надається як доказ у кримінальному провадженні, в разі її перезапису на інші носії інформації¹²⁰.

Згідно зі ст. 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним підписом автора. Електронна копія електронного документа засвідчується в порядку, встановленому законом, а копією документа на папері для електронного документа є візуальне подання електронного документа на папері, засвідчене в порядку, встановленому законодавством¹²¹. В КПК України (п. 3 ст. 99) прописано, що оригіналом документа є сам документ, а оригіналом електронного документа – його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.

З цього виходить, що електронна інформація, скопійована на носій, може визнаватися належним та допустимим доказом у кримінальному провадженні. Втім, копіювання повинно здійснюватися за дотримання певних правил та за обов'язкової присутності

¹²⁰ Бугай О. Носії речових доказів. Закон і бізнес. 2020. URL: https://zib.com.ua/graphics/logotype_zib_small_ua.gif. (дата звернення 01.11.2020 р.).

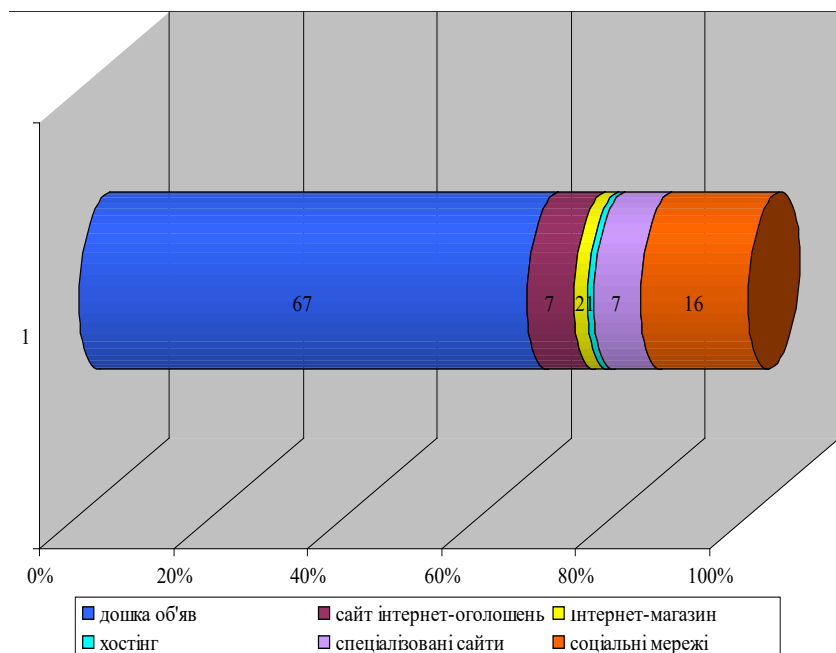
¹²¹ Про електронні документи та електронний документообіг : Закон № 851-IV. 2003. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (дата звернення 01.11.2020 р.).

спеціаліста, який спеціалізується на комп'ютерних технологіях. До того ж, таке копіювання слід здійснити швидко, оскільки деяка інформація може мати короткий термін зберігання та може зникнути, або її може швидко видалити володілець комп'ютерної техніки. Це дуже важливо, адже при неправильному копіюванні інформації з електронних джерел такі копії можуть втратити свою цінність та доказове значення.

З метою запобігання неправильного копіювання електронної інформації, з 2019 року почав діяти стандарт ДСТУ «Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів», що надає настанови для специфічної діяльності з оброблення потенційних цифрових доказів. Такими процесами є: ідентифікація, збирання, здобуття та збереження потенційних цифрових доказів. Ці процеси потрібні під час слідства для підтримання цілісності цифрових доказів – прийнятна методологія отримання цифрових доказів, яка буде забезпечувати їхню допустимість у законодавчих та дисциплінарних судових процесах, а також інших потрібних інстанціях. Цей стандарт також надає загальні настанови стосовно збирання нецифрових доказів, які можуть бути корисними на стадії аналізування потенційних цифрових доказів, і є особливо важливим для поліцейських підрозділів, які формують та запроваджують процедури щодо цифрових доказів¹²².

На основі вивчення судово-слідчої практики за фактами вчинення досліджуваного виду шахрайства, можна зробити наступний висновок про кількість інтернет-ресурсів, на яких були розміщені оголошення про купівлю-продаж товарів через мережу «Інтернет», а саме: дошка об'яв; хостінг; сайт інтернет-оголошень; спеціалізовані сайти; інтернет-магазини; соціальні мережі (Діагр. 4).

¹²² ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів (ISO/IEC 27037:2012, IDT). URL: <http://online.budstandart.com/images/page/bs/logoua.png> (дата звернення 11.10.2020 р.).

Діаграма 4. Кількість інтернет-ресурсів, на яких були розміщені оголошення про купівлю-продаж товарів через мережу «Інтернет»

Поряд із віртуальними, матеріальні сліди шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», також відіграють важливу роль.

З цього приводу Я. Неділько наголошує, що при розслідуванні кіберзлочинів не слід нехтувати матеріальними слідами (сліди пальців рук, сліди виділень тощо), що залишені на електронних пристроях, адже «слідова картина» кіберзлочину становить сукупність матеріальних, ідеальних та електронних слідів, які дозволяють слідчому встановити картину даного злочину¹²³.

¹²³ Неділько Я. Обстановка та «слідова картина» як елементи криміналістичної характеристики кіберзлочинів. *Підприємництво, господарство і право*. № 7/2020. С. 358–364.

Традиційно матеріальними слідами цієї категорії кримінальних правопорушень необхідно вважати: сліди-відображення зовнішнього фізичного впливу на комп'ютерні системи, периферійні пристрої та мережі (сліди рук, ніг, знарядь злому тощо); сліди-речовини: у вигляді витратних матеріалів (тонерів, фарб, різних мастил, що використовуються в комп'ютерних системах, їх мережах та периферійних пристроях); сліди-предмети: змінні диски та стрічки, пристрої дистанційного зняття інформації, роздруківки на паперових носіях та документи на електронних носіях, кабелі та роз'єми, пристрої фізичного знищення комп'ютерів і їх мереж¹²⁴.

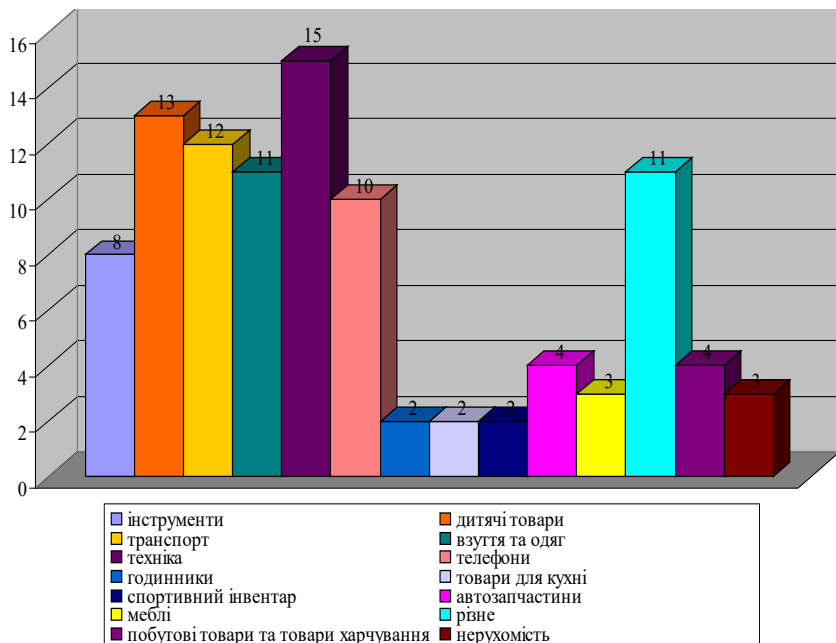
Натомість, як на нашу думку, спектр матеріальних слідів є набагато ширшим. Так, окрім вже вказаних можна ще додати:

- запахові та потожирові сліди людини, мікрочастки на мобільних телефонах, клавіатурі комп'ютера та банкомата тощо;
- роздруківка файлів, що містяться в телефонних пристроях;
- роздруківка фото шахрая, зафіксоване камерами відеоспостереження (біля банкомату, у банку, на пошті під час відправки-отримання товару тощо);
- роздруківки інформації з банку;
- недопалки, особисті речі тощо, загублені шахраєм біля банкомату, у відділенні поштового зв'язку тощо;
- квитанції, чеки про оплату;
- роздруковані договори про купівлю-продаж товару, надіслані електронною поштою;
- товар (для визначення його відповідності заявленим характеристикам);
- банківська картка;
- сім-картка тощо.

Крім того, на основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень за фактами вчинення шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», можна визначити наступні товари, які розміщені на сайтах оголошень: інструменти; транспорт; тех-

¹²⁴Криміналістика : підручник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів, 2016. 948 с.

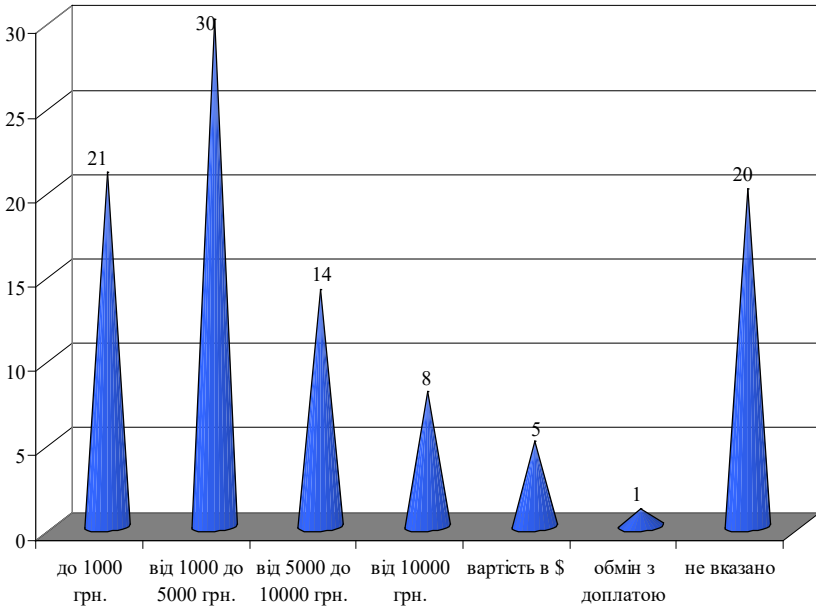
ніка; годинники; спортивний інвентар; меблі; нерухомість; побутові товари та товари харчування; дитячі товари; телефони; автозапчастини тощо (Діагр. 5).

Діаграма 5. Товари, які розміщені на сайтах оголошень

Стосовно вартості товару також можна зробити певні висновки. Так, майже третина товарів (30 %) коштували від 1000 до 5000 гривень, п'ята частина – до 1000 гривень, 14 % – від 5000 до 10000 гривень, від 10000 гривень – 8 % тощо (Діагр. 6).

Поряд із матеріальними відображеннями існує ймовірність виявлення й ідеальних відображень. Втім, така можливість існує тільки у випадку візуального контакту шахрая та потерпілого особисто, або за допомогою відеозв'язку.

Діаграма 6. Вартість товару, що зазначена в оголошенні

1.4. Характеристика особи шахрая та потерпілого

Одним із найважливіших елементів криміналістичної характеристики кримінального правопорушення, у том числі й шахрайства, є дані про особу, яка його вчинила.

Особа злочинця є сполучною ланкою, яка пов'язує причину і наслідок з основними елементами криміналістичної характеристики, оскільки дії, виконувані злочинцем, залежать від системи внутрішніх (психічних) і зовнішніх (динамічних) чинників¹²⁵. У свою чергу, встановлення особи – це складна діяльність, у ході якої з використанням криміналістичних методів і засобів відбувається виявлення, фіксація і дослідження інформативних

¹²⁵ Кудрявцев В.Н. Причинність в криминології. О структурі індивідуального преступного поведіння. Юрид. лит., 1968. 175 с.

властивостей та ознак людини, важливих для розкриття і розслідування кримінального правопорушення. Вивчення особи допоможе їй при протидії розслідуванню, адже у відношенні особи, до якої застосовуватиметься раптовий характер дій, у першу чергу, слід знати її соціально-демографічні, психологічні та інші дані¹²⁶.

Як слушно зазначає В.В. Тищенко, вивчення особи злочинця має важливе значення для висунення та перевірки слідчих версій про причетність до розслідуваного злочину конкретної особи, її розшуку та ідентифікації, для тактично правильної організації проведення окремих слідчих (розшукових) дій і оперативно-розшукових заходів, установлення всіх співучасників злочину, а також інших його обставин¹²⁷.

Втім, слід зауважити, що особа злочинця є об'єктом пильної уваги низки галузей знань, зокрема: кримінального права, кримінології, кримінального процесу, юридичної психології, криміналістики тощо, кожна з яких містить різні змістовні складові.

Так, у кримінальному праві особа злочинця ототожнюється із суб'єктом злочину, під яким розуміється фізична особа, тобто людина, яка є осудною, здатною під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність¹²⁸. У кримінальному процесі взагалі такого поняття, як злочинець не існує, адже представники цієї галузі знань ототожнюють поняття «злочинець» з поняттям «винний», в той час, як особа вважається винною тільки за обвинувальним вироком суду. Між тим, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення та якій повідомлено про підозру вважається підозрюваною, а особа, у відношенні якої складено обвинувальний акт, який передано до суду – обвинуваченою.

¹²⁶ Плетенець В.М. Можливості використання фактору раптовості в умовах протидії розслідуванню. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 239–247.

¹²⁷ Тищенко В.В. Криминалистическое значение связи «преступник – жертва» для методики расследования. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. К. : Вища школа, 1978. Вип. 16. С. 35–39.

¹²⁸ Науково-практичний коментар кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К. : Каннон; А.С.К., 2002. 1104 с.

Виходячи з цього, можна побачити, що кримінальне право та кримінальний процес вивчають особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Разом з тим, вчені-кримінологи вважають, що слід вивчати не тільки тих, хто вже вчинив злочин, а й тих, чий спосіб життя, спілкування, погляди й орієнтації ще тільки свідчать про можливість учинення злочину. Тобто у сфері кримінологічних інтересів знаходяться також і ті особи, поведінка яких має анти-громадський характер. Отже, предметом вивчення кримінології є не тільки особа власне злочинця, а й ті, хто може стати на злочинний шлях, що вкрай важливо для боротьби зі злочинністю. У кримінології особа злочинця визначається через її соціальну сутність, як складний комплекс, що характеризує її риси, прояви, зв'язки, внутрішній моральний і духовний світ, що виникли під час її розвитку та у взаємодії з соціальними й індивідуальними життєвими умовами в тій чи іншій мірі вплинули на вчинення злочину. При цьому, особа злочинця є центральною в тому сенсі, що її кримінологічні особливості первинні, оскільки виступають джерелами, суб'єктивною причиною злочинних дій, а тому саме вони, а не дії й поведінка повинні бути об'єктом профілактичних зусиль. Те, що ці внутрішні особливості можуть призвести до вчинення злочинів, складає сутність суспільної небезпеки особи злочинця, а сама злочинна поведінка – похідне від них¹²⁹.

Наріжним каменем кримінальної психології вважає особу злочинця А.Ф. Зелінський, адже людина, яка порушила кримінальний закон, є автором злочину, а її «справа» перетворює громадянина на злочинця, який відкидається суспільною свідомістю¹³⁰. Водночас, психологічна характеристика особи злочинця полягає у системі ряду ознак: мотиви поведінки, загальна структура та окрема риси характеру, здібності, емоційно-вольова сфера, індивідуальна особливості інтелектуальної діяльності, пам'яті та інших пізнавальних процесів.

¹²⁹ Сорокіна Л.В. Особа злочинця, яка вчиняє злочини у сфері пенсійного забезпечення. *Правовий часопис Донбасу*. № 1 (66). 2019. С. 99–106.

¹³⁰ Зелінський А.Ф. Кримінальна психологія. Київ : Юрінком Інтер, 1999. С. 9.

Із криміналістичної точки зору вивчення особи злочинця надає слідству ряд додаткових можливостей. Зокрема, як слушно акцентує Ю.А. Чаплинська, відомості про неї дають змогу виокремити ті дані, що необхідні для організації найбільш ефективного розшуку особи, яка вчинила злочин, а в подальшому – її викриття, забезпечують усунення причин та умов вчинення кримінальних правопорушень та їх рецидивів. А під час проведення слідчих (розшукових) дій – можливість ефективного встановлення психологічного контакту, застосування відповідних тактичних прийомів¹³¹. Разом з тим, криміналістична класифікація осіб покликана сприяти систематизації злочинів таким чином, аби, користуючись інформацією щодо типових характеристик окремих груп злочинців, можна було б вирішувати загальні завдання виявлення й розслідування злочинів¹³². Подібна інформація повинна містити дані про притаманні їм анатомічні, біологічні, психологічні та соціальні якості, які необхідні для ідентифікації особистості, вирішення тактичних задач та з'ясування фактичних обставин картини злочину у процесі його розкриття та розслідування.

М.В. Салтевський зазначав, що криміналістична характеристика особи злочинця має представляти людину як соціально-біологічну систему з притаманними їй властивостями, серед яких є фізичні, біологічні та соціальні¹³³. Втім, найбільш поширеним є підхід щодо виділення у криміналістиці трьох складових у структурі особи злочинця. Зокрема, більшість вчених сходяться на віднесенні до структури даних соціально-демографічного характеру, моральних якостей та психологічних особливостей¹³⁴. З чим ми погоджуємося, адже, передусім для криміналістичної характеристики досліджуваної категорії кримінальних правопорушень сут-

¹³¹ Чаплинська Ю.А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми юриспруденції*. № 6. 2019. С. 181–184.

¹³² Матусовський Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харків : Консум, 1999. С. 64.

¹³³ Салтевський М.В. Криміналістика : підручник у 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.

¹³⁴ Шепитько В.Ю. Криминалістика : курс лекцій. Издание второе, переработанное и дополненное. Харьков : ООО «Одиссей», 2005. 368 с.

теве значення мають такі властивості особи шахрая, як: стать, вік, сімейний стан, освіта, професія, наявність судимості, рівень культури, інтелект, емоційно-вольовий, психологічний стан тощо.

Отже, криміналістика становить узагальнений портрет потенційного злочинця, а не персоналізований стосовно конкретної особи. Тому, не уникаючи вивчення узагальнених у криміналістиці наукових даних щодо особи злочинця, за основу нашого дослідження братиме й результати вивчених кримінальних проваджень щодо шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет».

Слід сказати, що соціально-демографічна характеристика, що включає в себе відомості про стать, вік, сімейний стан, освіту, професію, наявність судимості тощо, визначає певний статус особи, визначений її належністю до певного класу (соціального прошарку) та до групи із соціально-демографічною характеристикою¹³⁵. З чим погоджується й Ю.А. Чаплинська, адже багато в чому залежить від статусу особи в суспільстві, у тому числі й її поведінка, а соціально-демографічні ознаки містять інформацію, без якої неможлива повна криміналістична характеристика особи¹³⁶.

Проаналізуємо вироки з Єдиного державного реєстру судових рішень (див. табл.).

Вирок іменем України	Характеристика особи, зазначена у вирокі
Вирок іменем України Московського районного суду м. Харкова: справа № 1-792 (ч. 3 ст. 190 КК України)	«1987 р. н., українець, громадянин України, не одружений, не працює, не судимий, за місцем проживання характеризується позитивно, на обліку у нарколога та психіатра не стоїть»
Вирок іменем України Московського районного суду м. Харкова: справа № 1-1698/11 (ч. 3 ст. 190 КК України)	«1985 р. н., на обліку у лікаря психіатра та нарколога не перебуває, за місцем проживання та роботи характеризується посередньо, українець, громадянин України, не одружений, не працює, не судимий»

¹³⁵ Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харків, 2004. 430 с.

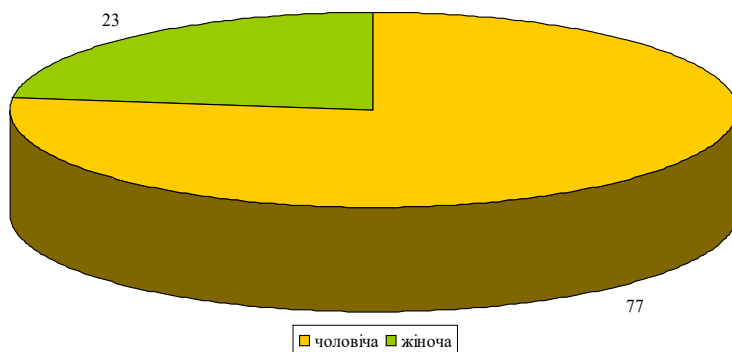
¹³⁶ Чаплинська Ю.А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 6. 2019. С. 181-184.

<p>Вирок іменем України Первомайського міського суду Луганської області: справа № 421/18/14-к (ч. 3 ст. 190 КК України)</p>	<p>«уродженець м. Первомайськ Луганської області, громадянин України, освіта вища, працює ЧП, позитивно характеризується у побуті, на утриманні має неповнолітню доньку, раніше не судимий»</p>
<p>Вирок іменем України Острозького районного суду Рівненської області: справа № 1-128/10 (ч. 3 ст. 190 КК України)</p>	<p>«уродженець м. Острог Рівненської області, громадянин України, українець, з вищою освітою, не одружений, приватний підприємець, рахується не судимим, не одружений, на утриманні дітей не має, за місцем проживання характеризується посередньо, на «Д» обліках у лікарів нарколога та психіатра не перебуває»</p>
<p>Вирок іменем України Керченського міського суду Автономної Республіки Крим: справа № 108/758/12 (ч. 3 ст. 190 КК України)</p>	<p>«уродженець сільської ради «Бауманський» Казахстану, громадянин України, українець, вища освіта, одружений, має неповнолітню дитину, не працює, не засуджений»</p>
<p>Вирок іменем України Стрийського міськрайонного суду Львівської області: справа № 456/1473/15-к (ч. 3 ст. 190 КК України)</p>	<p>«українець, громадянин України, із середньою освітою, учень ВПУ № 34, не одружений, утриманців не має, раніше не судимий»</p>
<p>Вирок іменем України Франківського районного суду м. Львова: справа № 465/3229/14-к (ч. 3 ст. 190 КК України)</p>	<p>«українка, громадянка України, одружена, на утриманні двоє неповнолітніх дітей, непрацююча, на обліку у лікаря-нарколога та лікаря-психіатра не перебуває, не судима»</p>
<p>Вирок іменем України Ленінського районного суду м. Дніпропетровська: справа № 1-кп\205\229\13 (ч. 3 ст. 190 КК України)</p>	<p>«громадянка України, одружена, раніше не судима, не працююча, проживаюча в м. Дніпропетровську»</p>
<p>Вирок іменем України Костянтинівського районного суду Донецької області: справа № 527/480/12 (ч. 3 ст. 190 КК України)</p>	<p>«уродженець м. Костянтинівка Донецької області, українець, громадянин України, середня освіта, холостого, не одружений, учень 3-го курсу професійно-технічного ліцею № 39, не судимий»</p>

Вирок іменем України Нікопольського міськрайонного суду Дніпропетровської області: справа №№ 182/3014/15-к (ч. 3 ст. 190 КК України)	«1993 р. н., українець, громадянин України, не працює, з освітою 9 кл., неодружений, не судимий, за місцем проживання характеризуються посередньо, на обліку у лікарів нарколога та психіатра не перебуває»
Вирок іменем України Зміївського районного суду Харківської області: справа № 621/1809/17 (ч. 3 ст. 190 КК України)	«громадянин України, з вищою освітою, працюючий електромеханіком у відокремленому підрозділі «Основ'янська дистанція сигналізації та зв'язку» ДП «Південна залізниця», одружений, має на утриманні неповнолітню дитину, раніше не судимий»
Вирок іменем України Котелевського районного суду Полтавської області: справа № 535/147/16-к (ч. 1 ст. 190 КК України)	«уродженець смт Котельва Полтавської області, українець, громадянин України, освіта повна загальна середня, студент ДНЗ ПЦПТО, неодружений, на утриманні неповнолітніх дітей не має, раніше не судимий»
Вирок іменем України Жовтневого районного суду м. Харкова: справа № 1-кп/639/474/17 (ч. 1 ст. 190 КК України)	«уродженець смт. Приколотне, Великобурлуцького району, Харківської області, громадянин України, українець, не працюючий, не одружений, раніше не судимий»
Вирок іменем України Богунського районного суду м. Житомира: справа № 295/1904/18 (ч. 3 ст. 190 КК України)	«уродженець м. Житомира, громадянин України, неодружений, на утриманні немає неповнолітніх дітей, працюючий в Федерації футболу Житомирської області, раніше судимий»
Вирок іменем України Гайсинського районного суду Вінницької області: справа № 1-129/2250/15-к (ч. 3 ст. 190 КК України)	«громадянин України, з середньою спеціальною освітою, одружений, на утриманні малолітня дитина, фізична особа-підприємець, раніше судимий за ч. 3 ст. 190 КК України, за місцем проживання та роботи характеризується позитивно, не перебуває на обліку у лікарів нарколога та психіатра»
Вирок іменем України Печерського районного суду м. Києва: справа № 757/18335/17-к (ч. 1 ст. 190 КК України)	уродженець м. Хмельницький, громадянин України, вища освіта, працюючий провідним аналітиком з консолідованої інформації компанії «XFR», не одружений не судимий.

На прикладі інформації, зазначеної у вироках Єдиного державного реєстру судових рішень (за фактом вчинення шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет»), можна побачити, що такі соціально-демографічні ознаки, як: стать, сімейний стан, освіта, професія, наявність судимості тощо вказуються у 100 % вироках. Натомість, така важлива ознака, як вік та наявність дітей згадуються далеко не у всіх вироках¹³⁷. В той час, як вікові особливості відображають результат соціальних змін особистості¹³⁸. Втім, такий показник як вік особи є обов'язковою позицією у протоколах допиту підозрюваного та у повідомленні про підозру, і, як свідчать результати вивчення кримінальних проваджень, переважна більшість шахрайств, пов'язаних із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», вчиняються у віці з 19 до 45 років.

Також, узагальнюючи матеріали кримінальних проваджень та вироків суду, можна сказати, що однією з характерних особливостей шахрайств даної категорії є превалювання злочинців чоловічої статі (77 % по відношенню до жінок), що можна пояснити більш високим рівнем соціальної активності чоловіків (Діагр. 7).

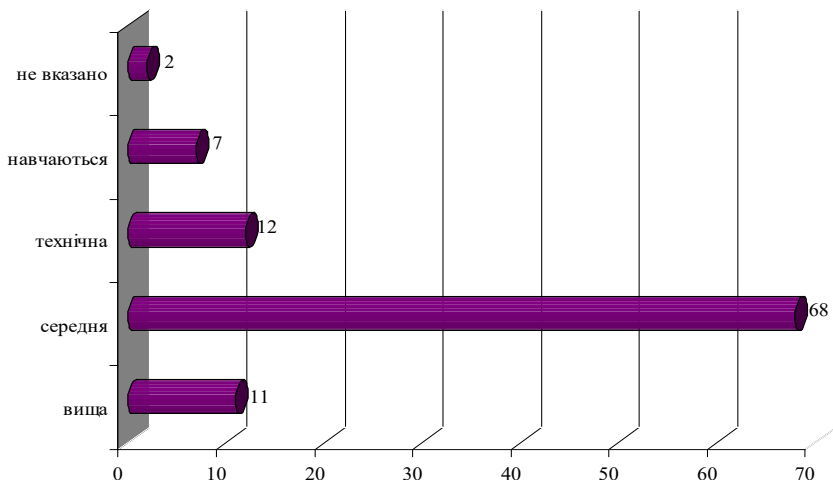

Діаграма 7. Стать злочинців

¹³⁷ Чучко С.В. Криминалистическая характеристика личности преступника, который совершает мошенничества при купле-продаже товаров через Интернет. *Борьба с преступностью: теория и практика* : материалы VIII Международной научно-практической конференции (23 апреля 2021 г. Могилев, республика Беларусь). Могилевский институт МВД, 2021. С. 279-281.

¹³⁸ Кондрашков Н.Н. Количественные методы в криминологии. *Юридическая литература*. 1971. 210 с.

У 11 % випадків шахраї мали вищу освіту, у 12 % – професійно-технічну, у 68 % – закінчили 11 класів, у 7 % – особи, які вчинили шахрайство, ще навчалися (Діагр. 8).

Діаграма 8. Рівень освіти злочинців

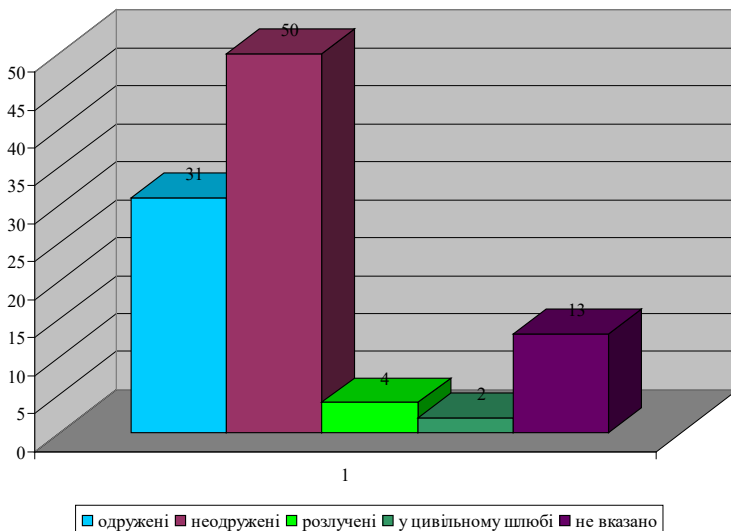
50 % осіб мали статус «одружений», серед яких 63 % мали на утриманні неповнолітніх дітей (Діагр. 9).

Щодо професійної зайнятості – 78 % шахраїв працювали переважно у сфері підприємницької діяльності та сфері комп'ютерних технологій (Діагр. 10).

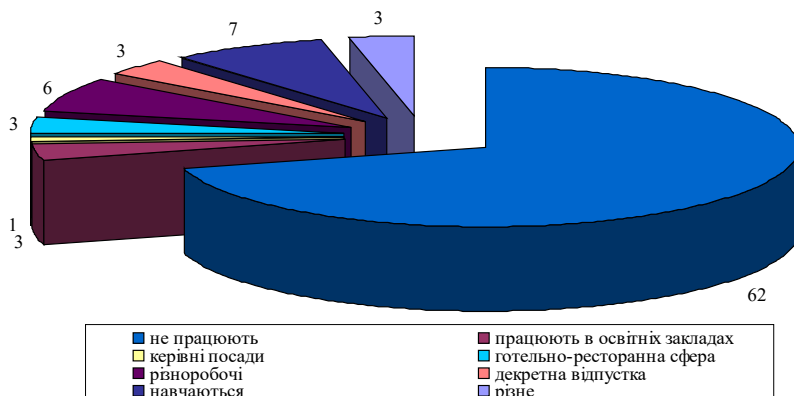
Натомість, як зазначає Т.А. Костецька, потенційно учасниками інформаційних правовідносин можуть стати всі суб'єкти інформаційного права – юридичні й фізичні особи, які наділені правосуб'єктністю¹³⁹. Зокрема, суб'єктами інтернет-відносин є: 1) оператори та провайдери телекомунікацій, які забезпечують функціонування мережі «Інтернет» як інформаційної системи; 2) виробники, власники і розповсюджувачі інформації та інформаційних ресурсів, які створюють інформаційне наповнення мережі «Інтернет»; 3) суб'єкти, які надають специфічні послуги

¹³⁹ Костецька Т.А. Актуальні проблеми державно-правового регулювання інформаційних відносин. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 4. С. 63–68.

з укладання електронних (мережевих) угод (договорів) за допомогою мережі «Інтернет», тобто все те, що охоплюється терміном «електронна комерція (торгівля)»; 4) споживачі (користувачі) послуг¹⁴⁰.

Діаграма 9. Сімейний стан злочинців

Діаграма 10. Зайнятість злочинців

¹⁴⁰ Дашян М.С. Право информационных магистралей. *Волтерс Клувер*, 2007. 288 с.

Не так часто, але мали місце випадки, коли вказані суб'єкти надавали пряму або опосередковану допомогу злочинцям у вчиненні шахрайства.

Раніше ми зазначали, що, залежно від суб'єкта, способи вчинення шахрайства у мережі «Інтернет» можна поділити на ті, що:

- вчинені від імені особи, яка діє як фізична особа-підприємець, що пропонувала товар;
- вчинені від імені юридичної особи, що оформила відповідні документи для здійснення підприємницької діяльності, дані про яку розміщені в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб;
- вчинені від імені вигаданої особи, анкетні дані якої не відповідають дійсності;
- вчинені особою, яка мала намір придбати товар¹⁴¹.

Ми вже наводили приклади із судово-слідчої практики, де шахраями виступали особи, які пропонували товар. Натомість, нерідкими є випадки, коли шахраєм може виступити особа, яка замовила товар і запевнила, що має намір його придбати (покупець). З цього приводу наведемо приклад. Так, у вересні 2018 року ОСОБА_1 за допомогою мережі «Інтернет», на електронному ресурсі «OLX» побачив оголошення щодо продажу наручного годинника марки «ORIENT», сріблястого кольору, продавцем якого зазначався ОСОБА_3. Після домовленостей про продаж, 11.10.2018 на мобільний телефон ОСОБА_1 прийшло повідомлення із ТОВ «Нова Пошта», про те, що замовлений ним товар прибув у відділення № 1 ТОВ «Нова Пошта» в смт. Томашпіль Вінницької області. В цей час у ОСОБА_1 виник умисел на заволодіння годинником шляхом обману. 11.10.2018 біля 10 години 00 хвилин ОСОБА_1, діючи умисно, з метою заволодіння чужим майном, з корисливих мотивів, прибув до відділення № 1 ТОВ «Нова Пошта» для отримання замовленого ним наручного годинника марки «ORIENT» сріблястого кольору. У подальшому він повідомив касиру зазначеного відділення ОСОБА_4 відповідний номер накладної, після

¹⁴¹ Чучко С. Fraud methods, related to purchase of goods through the Internet. *Науковий журнал «VisegradJournalonHumanRights» («Пан'європейський університет» Словацької Республіки)*. 6 (volume 3) 2019. С. 234–238.

чого остання надала ОСОБА_1 товар, який знаходився у поліетиленовому пакунку для перевірки його на відповідність замовленому. Після цього, ОСОБА_1 продовжуючи свій злочинний умисел, перебуваючи за спеціальним столиком, неподалік стійки каси, розпакував наданий йому пакунок, переконавшись, що його дії є непомітними для касира та сторонніх осіб, дістав із нього наручний годинник марки «ORIENT» сріблястого кольору, який поставив до кишені своєї куртки, а взамін до вказаного пакунку помістив належний йому не дороговартісний бувший у використанні наручний годинник марки «SEIKO GUARTZ». Після чого, ОСОБА_1 шляхом обману повернув пакунок із підміненим годинником касиру ОСОБА_4, повідомивши їй неправдиву інформацію про те, що наданий товар йому не підходить, а тому здійснити оплату він відмовляється. У подальшому ОСОБА_1 із незаконно отриманим годинником марки «ORIENT», законним володільцем якого є ТОВ «Нова Пошта» з місця злочину зник, розпорядившись ним на власний розсуд. Своїми протиправними діями ОСОБА_1 завдав ТОВ «Нова Пошта» матеріальної шкоди на загальну суму 1283,33 грн і своїми умисними діями вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 190 КК України¹⁴².

Виходячи зі змісту вироку, можна побачити, що потерпілою стороною виступило відділення Нової пошти. Адже, згідно п. п. 3.1.2 «Договору про надання послуг з організації перевезення відправлень», ТОВ «Нова Пошта» в особі начальника представництва відділення № 1 смт. Томашпіль Вінницької області ОСОБА_2, який діє на підставі договору франчайзингу, зобов'язане забезпечити збереження відправлення з моменту його приймання для надання послуг до моменту його видачі одержувачу за умови дотримання замовником положень цього договору та умов¹⁴³.

Отже, суб'єктом шахрайства може стати будь-який суб'єкт інформаційних правовідносин, який є носієм інформаційних обов'язків та прав.

¹⁴²Справа №№ 146/334/19 : Вирок Іменем України Чернівецького районного суду Вінницької області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. (дата звернення 01.01.2021 р.).

¹⁴³Там само.

Водночас, як зазначає О.В. Бородай, відомості про особу злочинця як елементу криміналістичної характеристики злочинів дають слідчому можливість скласти уявлення про певну групу осіб, до якої може належати злочинець, а виділення типових рис кіберзлочинців допомагає оптимізувати процес їх виявлення й проведення розслідування¹⁴⁴. У цьому розрізі О.А. Самойленко пропонує злочинців, які вчиняють злочин з використанням обстановки кіберпростору, поділити на п'ять типів: 1) злочинець-користувач початкового рівня; 2) злочинець користувач; 3) злочинець-упевнений користувач; 4) злочинець-досвідчений користувач; 5) злочинець-користувач професіонал¹⁴⁵.

Втім, особи, які вчиняють шахрайство, пов'язане із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», окрім фахових навичок роботи у сфері комп'ютерних технологій, до того ж мають чітке уявлення про потреби та запити споживачів, намагаються пропонувати товар, який користується підвищеним попитом.

Як слушно акцентує К.Д. Заяць, шахраїв, які користуються механізмом ринкових відносин і які вміють прикривати злочин порушеннями умов укладеної угоди та, відповідно, переводити претензії потерпілих на рівень спорів у судах, необхідно назвати «елітою» серед представників кримінального світу. Злочинці даної категорії – це інтелектуально обдаровані особи, які бачать метою свого життя виявляти слабкості державної системи й законодавства, та користуватися ними для власного збагачення¹⁴⁶. Про це свідчать й матеріали судово-слідчої практики, зокрема, 67 % осіб, які вчиняють шахрайства у мережі «Інтернет», мають високий рівень інтелекту, вищу освіту і займають вагоме місце у суспільстві. Важливим також є показник низької кількості раніше засуджених осіб (всього 4 %).

¹⁴⁴Бородай О.В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики несанкціонованого стручання в роботу електронно-обчислювальних машин (коп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4 (84). С. 212–220.

¹⁴⁵Самойленко О.А. Типизація особи, що вчиняє злочин, пов'язаний із використанням обстановки кіберпростору (з позицій криміналістичної науки). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 195–201.

¹⁴⁶Заяць К.Д. Методика розслідування шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 196 с.

Говорячи про морально-психологічні характеристики, слід погодитися із Ю.А. Чаплинською, яка зазначає, що важко окреслити єдиний морально-психологічний портрет особи злочинця¹⁴⁷. Натомість, як на нашу думку, морально-психологічні характеристики осіб, які вчиняють шахрайство, пов'язане із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», схожі із загальною – визнаним портретом особи шахрая. Зокрема, не дивлячись на достатньо позитивні характеристики, ці особи зневажливо відносяться до суспільства взагалі. Переважним мотивом цих осіб є користь та бажання легкої наживи за рахунок осіб, які через свою наївність та підвищену довірливість самі передають своє майно чи право на майно.

В цьому контексті бажано згадати і про мотиви вчинення досліджуваного виду шахрайства. Так, була встановлена наявність наступних мотивів:

- матеріальні труднощі;
- заволодіння грошима (майном) шляхом шахрайства;
- заволодіння грошима (майном) шляхом зловживання довірою;
- мета наживи та особистого збагачення;
- зацікавленість (Діагр. 11).

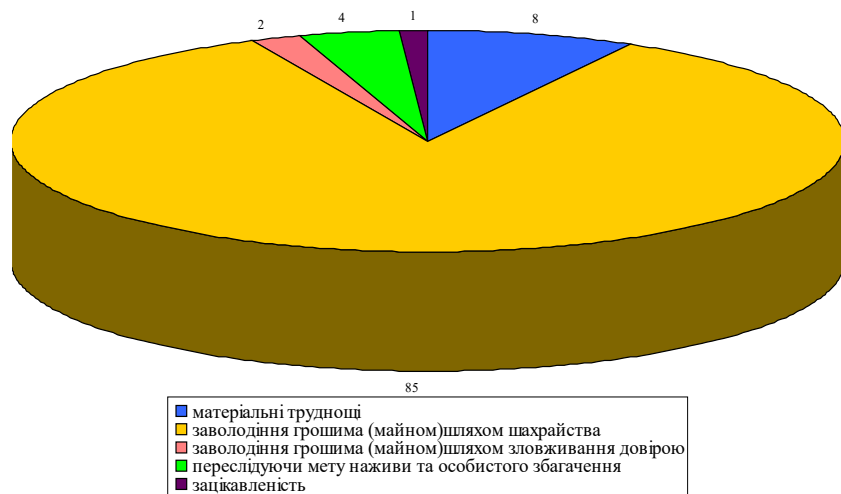
На переконання О.В. Кравченко, шахрайство в усіх випадках є результатом трьох складників: конкретної криміногенної ситуації, поведінки злочинця й потерпілого. Саме в цьому «трикутнику» міститься вузловий механізм здійснення шахрайського акту, оскільки, реагуючи на криміногенну ситуацію, яка склалась, обидві сторони діють згідно з особливостями своїх інтересів і поглядів, які нерідко в них співпадають¹⁴⁸.

Найчастіше від дій шахраїв страждає особа, яка виступає набувачем товарів та послуг (покупець). При цьому, покупці на електронному ринку дещо відрізняються від покупців на традиційних

¹⁴⁷ Чаплинська Ю.А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми юриспруденції*. № 6. 2019. С. 181–184.

¹⁴⁸ Кравченко О.В. Психологічні особливості шахрайства : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 21 с.

фізичних ринках. Оскільки доступ до інтернет пов'язаний із придбанням обладнання та наявністю певного рівня освіти, користувачі мережі характеризуються вищим рівнем доходів та освіти, ніж середній покупець на реальному ринку¹⁴⁹.

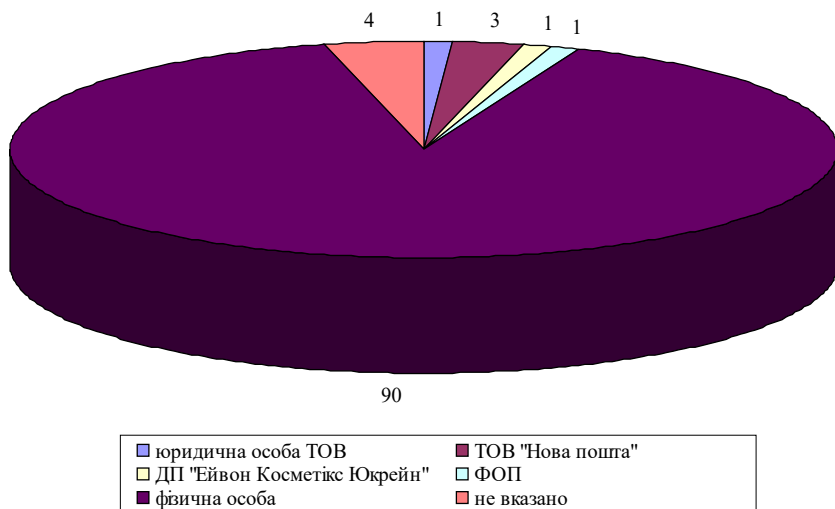

Діаграма 11. Мотив скоєння злочину

Натомість, як зазначає М.Ю. Литвинов, потерпілими можна вважати й магазини електронної торгівлі в тих випадках, коли зловмисники використовували точну копію сайту реально існуючого магазину з метою отримання конфіденційної фінансової інформації про клієнтів магазину (наприклад, дані кредитних карт). В цьому випадку репутація магазину може постраждати. Наприклад, добре підготовлені в технічному плані шахраї, досконально вивчили механізми електронних угод, можуть зламати локальну мережу «Інтернет»-магазину і скопіювати звітти все програмне забезпечення, включаючи бухгалтерські програми

¹⁴⁹ Електронна комерція в Україні. Статистика за 2015–2016 рр. URL: <http://nuigde.biz/uk/blog/elektronnaya-kommerciya-v-ukraine-statistika-za-2015-2016-goda.html> (дата звернення 12.09.2019 р.).

і списки імен і паролів. Після цього, увійшовши в Мережу, вони стають клонами цього магазину і можуть відслідковувати всі операції. Як тільки, нічого не підозрюючи, покупець здійснить покупку, до шахраїв потрапляє інформація про його кредитну картку. Після цього злочинець, використовуючи викрадене програмне забезпечення, списує з рахунку покупця гроші за покупку ще раз і переводить їх на рахунок магазину¹⁵⁰.

Діаграма 12. Кількість потерпілих від шахрайств при купівлі-продажу товарів через інтернет

Жертвами шахрайства даної категорії в основному стають особи, що погано орієнтуються в порядку здійснення дистанційних правочинів, законодавстві, що регулює правові відносини у названій сфері. Легковір'я, довірливість потерпілих має свій прояв і у випадках, коли для здійснення правочинів вони звертаються за допомогою до інших осіб.

Узагальнення результатів вивчення кримінальних проваджень показало, що пік віктимності потерпілих від шахрайства

¹⁵⁰ Літвінов М.Ю. Світова та українська практика боротьби з кіберзлочинністю. *Право і безпека*. 2017. № 1. С. 85–89.

припадає на осіб віком більше 45 років (50 %). У той же час, підвищена віктимність властива жінкам. Серед потерпілих вони складають 63,7 %; чоловіки, відповідно – 36,2 %. Це пояснюється тим, що особи жіночої статі більш довірливі, легше піддаються впливу. Освітній рівень потерпілих такий: 76,2 % мали загальну середню, 23,7 % – вищу освіту. Аналізуючи дані показники, слід сказати, що особи стали жертвами обману не завдяки неосвіченості, а за іншими мотивами віктимологічного характеру.

Загалом, бажання швидкого придбання товару при мінімальних витратах, небажання прискіпливо та ретельно перевіряти історію постачальників товару та незахищеність конфіденційної інформації про себе роблять таких осіб жертвами шахраїв. Натомість, оцінити реальний відсоток потерпілих від таких шахрайств дуже складно, адже особи, яких ошукали, не завжди звертаються до правоохоронних органів. В основному причиною цього є небажання таких осіб переживати довготривалу процедуру розслідування та невір'я у притягнення винних до кримінальної відповідальності через малу суму заподіяної шкоди. Хоча, мало потерпілих замислюються над тим, що у випадку наявності декількох епізодів загальна сума спричиненої шкоди від дій шахраїв поступово збільшується, і, за наявності доказової бази, можна притягнути винних до кримінальної відповідальності за значні збитки.

Таким чином, результат злочинних дій нерідко залежить від волі та свідомості самого потерпілого. Вивчення особи потерпілого сприяє отриманню необхідної інформації про подію злочину, вибору найбільш доцільних тактичних прийомів провадження окремих слідчих дій та встановленню об'єктивної істини в цілому.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА ПРИ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ «ІНТЕРНЕТ»

2.1. Оцінка первісної інформації та коло обставин, що підлягають встановленню

Незважаючи на те, що окремі аспекти криміналістичного забезпечення розслідування шахрайств в мережі «Інтернет» вже були предметом дослідження окремих учених-криміналістів, таких як В.П. Бахін, Т.А. Пазанич, М.В. Салтевський, С.В. Самойлов, С.С. Чернявський та ін., проте, поза їх увагою залишилося ряд проблемних питань, у тому числі і щодо оцінки первісної інформації та кола обставин, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет». Окрім того, більшість із існуючих праць ґрунтуються на положеннях законодавства, що зазнало суттєвих змін.

Відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства, розслідування будь-якого кримінального правопорушення, в тому числі і шахрайства, що вчинене при купівлі-продажу через мережу «Інтернет», можливо лише в межах здійснення досудового розслідування після внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР).

Процесуальний порядок внесення відомостей до ЄРДР регламентується ч. 1 ст. 214 КПК України, відповідно до якого уповноваженні суб'єкти (прокурор, слідчий, дізнавач), зобов'язані невідкладно, але не пізніше 24 годин після отримання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після

самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, внести відповідні відомості до ЄРДР, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг з ЄРДР¹⁵¹.

Натомість, як свідчить практика, нерідко правоохоронні органи відмовляють у внесенні такої інформації до ЄРДР. Так, у 2016 році до Валківського районного суду Харківської області надійшла скарга ОСОБА_1 на бездіяльність посадової особи органу досудового розслідування Валківського відділу поліції ГУНП в Харківській області щодо не внесення відомостей до ЄРДР. Згідно змісту скарги, заявник на інтернет-ресурсі OLX.UA знайшов оголошення автора на ім'я «Володимир», який пропонував свої послуги по ремонту та виготовленню цифрових оптичних насадок. Телефонуючи, як зазначив заявник, він домовився із «Володимиром» про те, що останній виготовить насадку на оптику та про ремонт його відеокамери «Інтервізіон», а також демонтування її на цифрову насадку на приціл. Ця особа, зловживаючи його довірою привласнила належний ОСОБА_1 пристрій та намагалась його продати через цей же сайт, а також монтувала декілька складових належного йому іншого пристрою, привласнивши ці складові та зіпсувавши сам пристрій об'єктив. Як витікає зі змісту скарги, заявник вважав, що невідома особа на ім'я «Володимир» мала та реалізувала шахрайський намір заволодіти його коштами та майном на суму 5482 грн 00 коп. Слідчий суддя, вислухавши сторони, дослідивши матеріали, керуючись ст. ст. 303–307 КПК України, ухвалив рішення, згідно якого бездіяльність слідчого, що виявилась у невнесенні відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань – визнано неправомірною¹⁵². З цього виходить, що при надходженні інформації про кримінальне правопорушення, особі,

¹⁵¹ Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітн. 2012 р. № 4651-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 25.08.2020).

¹⁵² Справа № 615/814/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 04.02.2022 р.).

яка приймає таку інформацію, слід більш ретельно та виважено підійти до її оцінки¹⁵³.

Наказ Міністерства внутрішніх справ від 08.02.2019 р. № 100 «Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події» більш конкретизує, що саме відноситься до джерел інформації про кримінальні правопорушення та інші події, та визначає що ними є такі:

- заяви та повідомлення від осіб, які надійшли до особи, що уповноважена на здійснення досудового розслідування, або до службової особи, яка уповноважена на прийняття та реєстрацію заяв або повідомлень;

- самостійно виявлені посадовою особою органу поліції з будь-якого джерела обставини про вчинення кримінального правопорушення;

- повідомлення від осіб, які затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні¹⁵⁴.

Опитування практичних працівників та аналіз матеріалів кримінальних проваджень свідчить про те, що найчастіше первісна інформація про вчинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», отримується з наступних джерел:

- усна або письмова заява або повідомлення про вчинений злочин (усна заява або повідомлення вноситься до протоколу прийняття заяви про кримінальне правопорушення та іншу подію, а письмова заява або повідомлення приймається та реєструється);

¹⁵³Чучко С.В. Оцінка первісної інформації та коло обставин, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»: окремі аспекти. *Наук. вісн. Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ.* № 3. 2020. С. 304–310.

¹⁵⁴Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС від 08.02.2019 р. № 100 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE_33194.html (дата звернення 25.08.2020).

– рапорт поліцейського про самостійне виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинений злочин.

Інформація про вчинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» не отримується взагалі, або отримується вкрай рідко з такого виду джерела як повідомлення осіб, що затримали підозрювану особу під час учинення або замаху на вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні.

Причинами такого стану речей на думку С.В. Самойлова є: технічна сторона способу вчинення злочину; географічне розташуванням зловмисника та потерпілого; велика розбіжність у часі між вчиненими діями та настанням наслідків¹⁵⁵.

Окреслення завдань, які визначають зміст початкового етапу розслідування та впливають на подальший його хід, безпосередньо залежить саме від повноти відомостей на момент внесення відомостей до ЄРДР, її вивчення та оцінки¹⁵⁶. Натомість, при отриманні первинної інформації про діяння, як правило, відразу неможливо визначити, чи містяться в ньому ознаки злочину, оскільки в особи, яка вивчає інформацію, є тільки вірогідні знання про діяння взагалі¹⁵⁷.

З цього виходить, що слідчий, прокурор у стислі терміни повинні піддати аналізу вихідну інформацію і дійти висновку, що вона вказує на ознаки злочину. Згідно КПК України (п. 2. ст. 93) сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення

¹⁵⁵ Самойлов С.В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування шахрайств, що вчиняються з використанням мережі «Інтернет», відповідні їм слідчі версії та алгоритми їх перевірки. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. № 4 (51) 2014. С. 25–29

¹⁵⁶ Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян: монографія / Н.В. Павлова, Д.А. Птушкін, К.О. Чаплинський; Дніпр. державний університет внутрішніх справ. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 196 с.

¹⁵⁷ Лобойко Л.М. Проблеми пізнання у дослідчому кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного ін-ту МВС України*. 2001. № 1. С. 241–253.

слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК.

Однак на цьому етапі (до внесення відомостей до ЄРДР) слідчий обмежений в проведенні процесуальних заходів, оскільки чинне законодавство забороняє проводити будь-які процесуальні дії, а їх проведення до внесення відомостей до ЄРДР або без такого внесення тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Відповідно до ст. 214 КПК, у невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведений лише огляд місця події, а також: 1) відібрано пояснення; 2) проведено медичне освідування; 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) вилучено знаряддя і засоби вчинення кримінального проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей – для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку¹⁵⁸.

Як доречно зазначає І.О. Коваленко, «Кримінальні правопорушення, вчинені у сфері використання банківських електронних платежів характеризуються наступним рядом специфічних ознак: 1) використання сучасних технологій для видобутку і розповсюдження платіжної інформації та персональних даних потерпілих; 2) високий професіоналізм злочинців, деякі з яких, можливо, мають спеціальну технічну освіту; 3) велика географія шахрайства та його наслідків (наприклад, заподіяння шкоди можливе банку або фізичній особі – власнику розрахункового рахунку, який знаходиться на території іншого регіону і навіть держави); 4) безперервний процес винаходу нових способів протиправних

¹⁵⁸ Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітн. 2012 р. № 4651-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 25.08.2020).

дій з проведенням банківських електронних платежів; 5) високий ступінь організованості учасників злочинної діяльності, що істотно розширює предмет доказування у кримінальному провадженні та інші ознаки; 6) труднощі з узагальненням матеріалів слідчої та судової практики по даному виду кримінальних правопорушень»¹⁵⁹.

В.А. Журавель у цьому розрізі зауважує, що законодавцем передбачено складну процедуру набуття об'єктами, вилученими з місця огляду події, статусу речових доказів, що не сприяє оперативності проведення досудового розслідування та економії процесуальних засобів. Мається на увазі те, що ці об'єкти спочатку визнаються як тимчасово вилучені (ст. 237 КПК), далі слідчий протягом 24 годин повинен звернутися з клопотанням до слідчого судді про накладання арешту на ці тимчасово вилучені об'єкти (ст. 167 КПК) і лише після прийняття відповідної ухвали слідчим суддею вони набувають статусу речових доказів. При цьому, вчений зазначає, що відповідно до положень КПК 1960 року такого роду об'єкти набували статусу речових доказів одразу ж після їх належного оформлення в протоколі слідчого огляду та вилучення). Особливо складно здійснити зазначену процедуру в ситуації затримання особи в порядку ст. 207, 208 КПК України, коли за добу треба встигнути оглянути місце події, відкрити кримінальне провадження, повідомити затриманому про підозру, процесуально правильно оформити вилучені з місця огляду об'єкти, звернувшись для цього до слідчого судді з відповідним клопотанням. Коли і як це зробити, залишається незрозумілим¹⁶⁰.

Загалом, під час вивчення та оцінки первинної інформації про вчинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», слідчому, дізнавачу необхідно звертатися до зіставлення фактичних даних, отриманих із різних джерел

¹⁵⁹ Коваленко І.О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 1 (36). С. 98–101.

¹⁶⁰ Журавель В.А. Початок досудового розслідування: деякі процесуальні та організаційно-тактичні проблеми. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. № 1. 2015. С. 251–258.

(процесуальних та поза процесуальних), що дозволяє виявити суперечності, неточності чи неповноту даних.

О.В. Курман пропонує крім матеріалів, одержаних процесуальним шляхом, вивчати також інформацію, що зібрана за допомогою оперативно-розшукових заходів. У свою чергу, оперативні підрозділи правоохоронних органів, на його думку, можуть отримувати інформацію із заяв, повідомлень громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановах слідчого, вказівках прокурора, ухвалах суду, матеріалах інших правоохоронних органів, у запитах оперативних підрозділів, міжнародних правоохоронних органів і організацій інших держав, у запитах уповноважених державних органів, підприємств і організацій¹⁶¹.

З розвитком інформтехнології, поняття «комп'ютер» стає звичним явищем. Наразі майже всі гаджети мають доступ до інтернету. Зростає статистика користувачів комп'ютерів, з яких кількість довірливих споживачів, які не можуть відмовитись від привабливих пропозицій, а також тих, хто користується інтернетом для вчинення протиправних дій зростає. Комп'ютерні та телекомунікаційні системи – відкривають не лише унікальні можливості для зустрічі найширших категорій людей в усіх сферах їх життя і функціонування держави, а й створює сприятливі умови для всіх видів протиправних дій. Масштаби і структура кіберзлочинності в різних країни значно відрізняються і залежать насамперед від характеру та рівня розвитку інформаційних технологій, використання електронних послуг та електронної комерції¹⁶².

Опитування практичних працівників засвідчило, що під час оцінки первісної інформації про вчинений злочин при купівлі-

¹⁶¹ Курман О.В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2002. 227 с.

¹⁶² Oleg Reznik, Andrii Fomenko, Andrii Melnychenko, Natalia Pavlova, Andrii Prozorov. Features of the initial stage of investigating fraud with financial resources in cyberspace (Особливості початкового етапу розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами у кіберпросторі). Volume 10 – Issue 41 / May 2021. Індексуються у БД Web of Science: DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.41.05.14>.

продажу через мережу «Інтернет», найбільші ускладнення виникають під час визначення попередньої правової кваліфікації кримінального правопорушення з зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність, відомості про які обов'язково необхідно зазначити під час внесення відомостей до ЄРДР згідно з п. 5 ч. 5 ст. 214 КПК. Правильна попередня правова кваліфікація кримінального правопорушення впливає на порядок проведення досудового розслідування (досудове слідство або дізнання) а також на вибір процесуальних заходів, які слідчий буде в подальшому здійснювати в межах розслідування кримінального правопорушення (наприклад – проведення негласних слідчих (розшукових) дій).

Про те, що практичні працівники та судді по-різному кваліфікують шахрайство, вчинене шляхом незаконних операцій із використанням мережі «Інтернет», зазначає і О.В. Тарасова. У своїй науковій праці вона стверджує що злочинні дії з розміщення на певних сайтах неправдивої інформації про продаж неіснуючих товарів та отримання винним за них передоплати деякі суди кваліфікують як шахрайство, учинене шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190 КК України). Інші суди подібні діяння перекваліфікують на ч. 1 або ч. 2 ст. 190 КК України, обґрунтовуючи це тим, що перерахування грошей потерпілими на рахунок винного не є незаконною операцією з використанням електронно-обчислювальної техніки¹⁶³.

Так, наприклад, за Вироком Доманівського районного суду Миколаївської області вбачається позиція щодо кваліфікації таких дій як таких, які вчинені з використанням електронно-обчислювальної техніки. Зокрема, ОСОБА_1 розмістив оголошення на сайті «Аукго» про продаж мобільного телефону «Lenovo S 8» за 2100 гривень. В подальшому ОСОБА_1, спілкуючись за

¹⁶³Тарасова О.В. Удосконалення законодавства щодо кримінальної відповідальності за шахрайство, учинене шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190 Кримінального Кодексу України). *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 481–488.

допомогою оператора мобільного зв'язку «Київстар» із номера НОМЕР_3, надав клієнту ОСОБА_3 номер банківської карти ПАТ «Приватбанк» НОМЕР_5 для перерахунку коштів за телефон, на яку потерпілий перерахував 2111 грн, заволодівши якими, ОСОБА_1 телефон потерпілому не надіслав, завдавши матеріальну шкоду ОСОБА_3 на суму 2111 грн, тим самим, шляхом обману, з використанням електронно-обчислювальної техніки, заволодів грошовими коштами потерпілого. За таких обставин, дії обвинуваченого ОСОБА_1 суд кваліфікував за ч. 3 ст. 190 КК України, як заволодіння чужим майном шляхом обману (шахрайство) з використанням електронно-обчислювальної техніки¹⁶⁴.

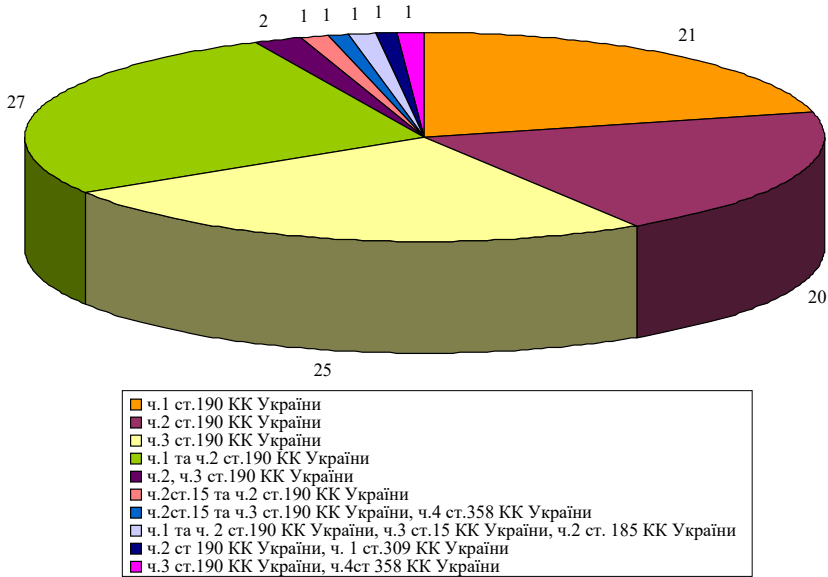
А вже за вироком Ленінського районного суду м. Запоріжжя абсолютно ідентичні дії кваліфіковано за ч. 1 ст. 190 КК України. Так, в серпні 2015 року ОСОБА_1, зареєструвався в глобальній мережі «Інтернет» як користувач сайту «OLX» під різними логінами та розмістив на вказаному сайті оголошення щодо продажу взуття, а саме кросівки марки «Nike» моделі «roshe run» та «airmax», при цьому зазначив обов'язкову умову продажу необхідність початкової передоплати, розмір якої встановлювався при особистому спілкуванні з покупцями. Потім, отримавши передоплату, обвинувачений не виходив на контакт, а гроші привласнював собі¹⁶⁵.

У таких випадках суди та правоохоронні органи залишають поза своєю оцінкою сам механізм злочинної дії – реєстрацію на сайтах, розміщення неправдивих оголошень, незаконне отримання передоплати тощо. Адже шахрайство, яке вчиняється за допомогою новітніх технологій, характеризується різноманітністю форм і способів, а ч. 3 ст. 190 КК України в чинній редакції не відображає всіх можливих способів учинення шахрайства, де найменш використовуються засоби електронно-обчислювальної

¹⁶⁴Справа № 475/928/15-к. Вирок Іменем України Доманівського районного суду Миколаївської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 12.01.2021 р.).

¹⁶⁵Справа № 334/4956/16-к: Вирок Іменем України Ленінського районного суду м. Запоріжжя. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 12.01.2021 р.).

техніки, мережа «Інтернет», мобільна телефонія тощо та пропонує замість терміну «електронно-обчислювальна техніка», що на її думку є застарілим, запровадити терміни «комп'ютерна система» й «телекомунікаційна мережа»¹⁶⁶.

Діаграма 13. Кількість обвинувачень у скоєнні кримінальних правопорушень, передбачених статтями КК України

Про те, що ст. 190 КК потребує змін, оскільки не відповідає фактичному рівню розвитку відносин інформатизації, у своїй статті зазначав і М.В. Карчевський. Вчений також пропонує дуже слушні, на нашу думку, пропозиції, зокрема – щодо внесення змін до ст. 246 КПК України задля забезпечення можливості застосування негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальних

¹⁶⁶Тарасова О.В. Удосконалення законодавства щодо кримінальної відповідальності за шахрайство, учинене шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190 Кримінального Кодексу України). *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 481–488

провадженнях щодо злочинів, учинених із використанням електронно-обчислювальної техніки, незалежно від ступеня їх тяжкості¹⁶⁷.

Задля мінімізації ускладнень, з якими стикаються практичні працівники під час оцінки первісної інформації про вчинене кримінальне правопорушення при розслідуванні шахрайств при купівлі-продажу через мережу «Інтернет», потребують свого перегляду та удосконалення не лише норми КК України, а і норми КПК України з питань регламентації моменту початку досудового розслідування, з одночасним їх відмежуванням та позбавленням залежності з цього питання від положень Наказу Генеральної прокуратури № 298 від 30.06.2020, що затверджує «Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення».

Відповідно до вищезазначеного Наказу, сам факт внесення відомостей до ЄРДР прокурором, слідчим, дізнавачем ще не надає останнім права проводити слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, спрямовані на забезпечення дієвості кримінального провадження і досягнення мети розслідування, оскільки, вказані відомості підлягають перевірці керівником органу прокуратури, органу досудового розслідування, органу дізнання. Факт реєстрації кримінального правопорушення (провадження) настає лише з моменту підтвердження керівником органу прокуратури або органу досудового розслідування, органу дізнання таких відомостей¹⁶⁸.

Після внесення відомостей до ЄРДР чинне кримінальне процесуальне законодавство дозволяє проводити увесь комплекс процесуальних засобів: слідчих (розшукових) дій, у тому числі й негласних, заходів забезпечення кримінального провадження,

¹⁶⁷ Карчевський М.В. Особливості кваліфікації шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. *Науковий вісник ЛДУВС*. 2014. № 1. С. 272–281.

¹⁶⁸ Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : Наказ Генеральної прокуратури від 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення 25.08.2020).

а у передбачених випадках – усіх заходів оперативно-розшукової діяльності.

При цьому, визначаючи напрями розслідування, слід врахувати, що типовими джерелами доказів у кримінальних провадженнях про шахрайства даної категорії можуть виступати:

- 1) показання потерпілого щодо обставин вчинення злочину;
- 2) показання свідків з числа осіб близького оточення потерпілого щодо обставин вчинення злочину;
- 3) зміст листування між шахраєм і потерпілим (дані вилучених скріншотів);
- 4) дані щодо одночасного листування шахрая з іншими потенційними жертвами;
- 5) квитанції про перерахування коштів потерпілим на рахунки шахрая;
- 6) квитанції про зняття з рахунків готівки, що потім передавалась шахраю;
- 7) кредитні договори та боргові розписки, що підтверджують факт отримання коштів потерпілим для розрахунків з шахраєм;
- 8) виписки по рахунках, що належать шахраю, про рух коштів по його банківським карткам;
- 9) факт користування підслідним сторінками в соціальних мережах від імені вигаданих осіб;
- 10) факт впізнання потерпілим підслідного за ознаками голосу, якщо мали місце телефоні перемовини;
- 11) факт належності підслідному віш-карти, за допомогою якої здійснювались дзвінки потерпілому;
- 12) притягнення затриманого раніше до кримінальної відповідальності за вчинення аналогічних злочинів;
- 13) факт відсутності законних джерел прибутку у підслідного, при наявності в нього значних грошових коштів, джерело отримання яких він не може пояснити¹⁶⁹.

Втім, напрями розслідування будь-якого кримінального правопорушення, в тому числі, і шахрайства, що вчинене при купівлі-продажу через мережу «Інтернет», тісно пов'язані з обставинами,

¹⁶⁹ Заяць К.Д. Методика розслідування шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 196 с.

що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні та які регламентовано в ст. 91 КПК України. Водночас, ми погоджуємося з позицією науковців, які вважають, що поряд із типовими обставинами, які підлягають доказуванню, при розслідуванні конкретного кримінального провадження виникає необхідність дослідження суттєвих обставин, обумовлених притаманними тільки цьому провадженню. В силу цих же причин окремі обставини і питання, які підлягають дослідженню, можуть відпасти, характер їх може змінитися. Знання важливих обставин, які підлягають вставленню дає можливість слідчому, уникати непотрібних дій, обирати правильний, найбільш раціональний шлях дослідження, підвищувати тим самим ефективність слідства, економити час.¹⁷⁰ Правильне визначення обсягу таких обставин у кожному конкретному кримінальному провадженні забезпечить повноту, цілеспрямованість та об'єктивність дослідження події злочину. Так, навмисне розширення предмета доказування може спричинити невинуватене затягування під час досудового розслідування і судового розгляду кримінального провадження. З іншого боку, недозволене обмеження обов'язково передбачає неповноту і навіть односторонність розслідування кримінального провадження¹⁷¹.

Насамперед, слід зазначити, що шахрайство являє собою такий вплив на поведінку власника або володільця майна, який вводить потерпілого в оману щодо його уявлень про факти дійсності і обумовлює зовні добровільну передачу майна винному. Оскільки обов'язковою ознакою шахрайства є зовні добровільна передача майна або права на майно, то поміж діями чи бездіяльністю винної особи і помилкою потерпілого повинен існувати причинний зв'язок. При цьому на кваліфікацію вчиненого не впливає використання винною особою таких якостей власника

¹⁷⁰ Мацишин В.С. Особливості розслідування фальшивомонетництва : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 298 с.

¹⁷¹ Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. К. : Юрінком Інтер, 2006. 631 с.

чи іншої особи, у віданні якої перебувало майно, як необачність або невиправдана довірливість. Для наявності складу шахрайства необхідно, щоб передача майна чи права на нього винному відбувалася при справжньому волевиявленні потерпілого, котрий або сам передає майно або дозволяє його взяти¹⁷². Безпосередня участь потерпілого у передачі майнових благ і добровільність його дій є обов'язковими ознаками шахрайства, які відрізняють його від викрадення майна та інших злочинів проти власності. При шахрайстві потерпілий цілковито повинен бути переконаним у тому, що він розпоряджається майном за власною волею, у своїх інтересах або принаймні не на шкоду цим інтересам. Така його переконаність є результатом впливу на нього шахрая, а саме, введенням потерпілого в оману щодо правомірності передачі ним шахраєві майна чи надання йому права на майно¹⁷³. Проте якщо потерпілий у зв'язку з віком, фізичними чи психічними вадами або іншими обставинами не міг правильно оцінити і зрозуміти зміст, характер і значення своїх дій або керувати ними, передачу ним майна чи права на майно не можна вважати добровільною¹⁷⁴. Як зауважує В.П. Ємельянов, за таких обставин діяння може кваліфікуватися як крадіжка, а заволодіння правом на майно – як недійсна угода»¹⁷⁵.

Тобто, для того, щоб правильно кваліфікувати діяння, повинен існувати причинно-наслідковий зв'язок між дією та результатом, а також встановлений факт добровільності передачі майна чи права на майно та розуміння характеру своїх дій.

Крім того, як зауважує А.С. Бахаєва, для відмежовування шахрайства від цивільно-правових деліктів треба виходити з того, що отримання майна з умовою виконання якого-небудь зобов'язання

¹⁷² Ємельянов В.П. Кваліфікація злочинів проти власності : навч. посібник. Х., 1996.

¹⁷³ Ірхін Ю.Б. Психосемантичні засади довірливості у шахрайстві як елемент делінквентного поведіння особистості. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*. 2010. Випуск 8. С. 388–397.

¹⁷⁴ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України : 6-те вид., перероб. та доп. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. К., 2009.

¹⁷⁵ Ємельянов В.П. Там само.

може бути кваліфіковане як шахрайство – якщо встановлено те, що особа вже в момент заволодіння цим майном мала на меті його привласнити, а зобов'язання не виконувати. Для дійсності правочину необхідна неспотворена єдність волі та волевиявлення особи. Оскільки внутрішня стадія формування волі перебуває у психічній площині, а зовнішня – у площині фактичних дій, то зіставлення внутрішнього та зовнішнього процесів породжує складнощі, при їх взаємоузгодженні. Крім того, психічний процес, який є суто внутрішньою сферою людини, в яку не втручаються інші особи, може не збігатися з тим, що виражено зовні, при вчиненні правочину, тобто втілено у волевиявленні¹⁷⁶. Звідси виходить, що важливою обставиною, що підлягає встановленню, є підтвердження факту, що особа заздалегідь не мала намір виконувати зобов'язання на момент укладання угоди, привласнивши при цьому майно або право на нього.

Важливим є встановлення обставин, що стосуються самої події шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» (відомості про час, місце вчинення шахрайства, спосіб його вчинення, сліди тощо).

Як вже раніше зазначалося, покупець і продавець, домовляючись про укладання електронного правочину щодо купівлі-продажу товару, здійснюють таке віртуальне спілкування із матеріального середовища, маючи кожний свою ір-адресу. Отже, актуальним питанням є встановлення точок доступу, з яких здійснювалося спілкування між покупцем та продавцем та просторових характеристик місця кримінального правопорушення в цілому.

Проаналізуємо правові підстави для встановлення обставин щодо визначення місця та часу укладання правочину. Так, згідно Закону України «Про електронну комерцію» електронний договір вважається укладеним з моменту одержання особою, яка направила пропозицію укласти такий договір, відповіді про прийняття цієї пропозиції в порядку, визначеному частиною шос-

¹⁷⁶ Бахаєва А.С. Недійсність правочинів, які вчинено під впливом обману та насильства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / ХНУВС, Харків. 2018, 20 с.

тою цієї статті. При цьому, місцем укладення електронного договору є місцезнаходження юридичної особи або місце фактичного проживання фізичної особи, яка є продавцем (виконавцем, постачальником) товарів, робіт, послуг. Момент виконання продавцем обов'язку передати покупцеві товар визначається згідно з положеннями Цивільного кодексу України про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено цим Законом¹⁷⁷.

Проте місцезнаходження продавця, яке за вказаним нормативно-правовим документом одночасно є й місцем укладення договору, може знаходитися на значній відстані від місця знаходження покупця. Це зумовлює труднощі при надходженні до правоохоронних органів заяви від потерпілого, який звичайно звертається за місцем свого проживання. Як показав аналіз судово-слідчої практики та опитування практичних працівників, які розслідували кримінальні правопорушення, пов'язані із вчиненням шахрайських дій через мережу «Інтернет», у 90 % випадків складнощі викликає саме встановлення територіальної юрисдикції, в межах якої вчинено кримінальне правопорушення. Це стає причиною неодноразової передачі матеріалів кримінального провадження за територіальною підслідністю із одного району підрозділу Національної поліції до іншого. У 70 % випадків матеріали передаються за межі регіону, в якому розпочате кримінальне провадження. Абсолютна більшість респондентів (100 %) заявили, що цей факт негативно впливає на якість розслідування.

Ми намагалися з'ясувати причину такої нестабільності у прийнятті процесуальних рішень, внаслідок чого встановили наступне. Так, у разі чіткого визначення місця вчинення кримінального правопорушення проблем немає і досудове розслідування здійснюється слідчим того органу досудового розслідування, під юрисдикцією якого знаходиться це місце. Разом з тим, у разі якщо місце вчинення кримінального правопорушення невідоме або його вчинено за межами України, місце проведення досудового розслідування визначає відповідний прокурор. Згідно п. 3

¹⁷⁷ Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: zakon2.rada.gov.ua/laws/show /675-19 (дата звернення 14.10.20 р.).

ст. 218 КПК України, таке місце визначається з урахуванням місця виявлення ознак кримінального правопорушення, місця перебування підозрюваного чи більшості свідків, місця закінчення кримінального правопорушення або настання його наслідків тощо. Тобто, вбачається альтернативний варіант, який залежить від ряду обставин та тлумачення цієї норми прокурором.

Загалом, важливу інформацію можна отримати шляхом проведення ряду слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, заходів забезпечення кримінального провадження.

Наведемо приклад. Під час розслідування було встановлено, що ОСОБА_3, через мережу «Інтернет» через сайт «OLX», вирішив придбати телевізор марки «LG 50LV675» за 3200 грн. Він зателефонував на мобільний номер 068-805-33-91 та домовився з невідомим чоловіком, який представився Миколою, про купівлю вказаного телевізора, при цьому невідомий чоловік повідомив йому номер картки ПАТ «ОСОБА_4 Аваль» № 4149507021210602, на яку необхідно перерахувати кошти. Після чого потерпілий направився до відділення ПАТ «ОСОБА_4 Аваль», де перевів грошові кошти в сумі 3200 грн, на картку № 4149507021210602. У оговорений строк у 1-му відділенні «Нової пошти» в м. Дніпродзержинську ОСОБА_3 отримав посилку та відкривши її виявив замість телевізора пляшки з водою. Задля з'ясування ряду обставин було здійснено звернення до слідчого судді із проханням надати слідчому тимчасовий доступ до документів (в тому числі електронних), які перебувають у володінні ПАТ «ОСОБА_4 Аваль» які містять інформацію про власника карткового рахунку № 4149507021210602, відкритого у ПАТ «ОСОБА_4 Аваль», документів на підставі яких було відкрито зазначений картковий рахунок, фото та відео матеріали які були здійснені під час оформлення карткового рахунку, інформацію, про рух грошових коштів в період з часу з 30.12.2015 року карткового рахунку № 4149507021210602, по 24.03.2016 року, про дату проведення операції, номер платіжного документа, обороти за дебетом та кредитом рахунку, призначення платежу, місце розташування терміналів, за допомогою яких здійснювалося поповнення рахунку та зняття з нього грошо-

вих коштів; фото та відеоматеріали з банкоматів під час зняття грошових коштів з карткового рахунку № 4149507021210602¹⁷⁸. Отримавши тимчасовий доступ до вказаних речей та документів слідчий отримав можливість встановити ряд обставин щодо способу вчинення шахрайства, слідової картини, суб'єктів вчинення шахрайства, поведінки потерпілого тощо.

Загалом, на підставі системного аналізу законодавства, дослідження наукових праць, результатів вивчення слідчої та судової практики а також опитування практичних працівників, нами запропоновано поділити на певні групи обставини, що підлягають встановленню, під час розслідування шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», зокрема:

1) обставини, що стосуються події шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» (відомості про час, місце вчинення шахрайства, відомості про спосіб його вчинення, наприклад: розміщення фейкової інформації про продаж товару з подальшим отриманням на платіжну карту суми повної його вартості; розміщення фейкової інформації про продаж товару за умов накладного платежу з подальшим отриманням частини його вартості на платіжну карту (передоплати); створення сайтів магазинів у мережі «Інтернет» або їх копій, що діють за принципом фірм-одноденок; отримання покупцем товару, щодо якого передбачений накладний платіж, без його оплати¹⁷⁹, тощо); відомості про знаряддя (засоби) злочину; відомості про сліди злочину; відомості про предмет злочинного посягання (його кількісні та якісні характеристики), тощо);

2) обставини, що стосуються особи потерпілого та злочинця (ознаки суб'єкта злочину: фізична особа, осудність, вік, кваліфікуючі ознаки, які стосуються суб'єкта; кількість злочинців (наявність розподілу ролей серед шахраїв, функції кожного з них);

3) причинкові обставини: наявність причинного зв'язку між діями винних осіб та їх наслідками; виявлення причин та умов, які

¹⁷⁸ Справа № 209/903/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 22.04.2022 р.).

¹⁷⁹ Чучко С.В. Способи вчинення шахрайства, пов'язаного із придбанням товарів через мережу «Інтернет». *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. С. 234–238

сприяли вчиненню злочину; заходи, яких необхідно вжити для їх усунення тощо;

4) решта обставин (вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; кваліфікуючі ознаки щодо розміру шкоди завданої злочином; обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання; обставини, що виключають кримінальну відповідальність, чи є підстава для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, а також обставини, що виключають факт вчинення підозрюваною особою іншого злочину тощо.

2.2. Організація і планування розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» відповідно до типових слідчих ситуацій

Процес організації та планування розслідування будь-якого кримінального правопорушення повинен бути заснований на певній системі. На наш погляд, найбільш оптимально підходить для цього побудова відповідної сукупності типових слідчих ситуацій. В той же час, для початку, необхідно визначитись з тим, що для нас означає початковий етап розслідування та його планування. Крім того, слід наголосити, що для розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» початковий етап є досить важливим.

Одразу зазначимо, що підтримуємо науковців, які визначають планування, як процес моделювання майбутньої діяльності, що формує оптимальні способи досягнення поставлених цілей за допомогою раціонального розподілу засобів, сил та часу. Крім того, слід наголосити, що стосовно початкового етапу розслідування вважаємо найбільш точною позицію вчених, які визнають, що «...він, як правило, характеризується невизначеністю, пов'язаною з браком інформації та її неповнотою, тому домінуючим напрямом діяльності слідчого на цьому етапі є «виявлення необхідної доказової і тактичної інформації та її носіїв (джерел)». Це завдання

вирішується з урахуванням слідчої ситуації, що складається, шляхом проведення комплексу слідчих, інших процесуальних і організаційних дій. Найчастіше підставою для провадження слідчих дій є криміналістична версія. Основним завданням початкового етапу, як правило, є встановлення особи, причетної до вчинення злочину. Тому збирання інформації про неї розпочинається з ретроспективного вивчення слідів, залишених на місці злочину, у пам'яті очевидців, тощо. Отримана інформація використовується для висунення версій про суб'єкта злочину, визначення напрямку його пошуку»¹⁸⁰.

Доречно зазначає Ю.М. Чорноус про те, що «...для кримінального провадження діяльність щодо встановлення обставин конкретного характеру виражається в: фіксації ходу і результатів проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій; виявленні, фіксації, збиранні, дослідженні слідів злочину; веденні систем кримінальної реєстрації та криміналістичних обліків; залученні спеціальних знань до проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій; залученні експертів та проведенні судових експертиз та ін.»¹⁸¹.

В свою чергу, В.О. Шершньова сформулювала те, що «...початкова слідча ситуація може розглядатися в двох аспектах: теоретичному (як типова стосовно конкретного виду злочину і навіть ширше – як наукова, абстрактна категорія) і практичному (як конкретна життєва ситуація в кримінальній справі, що знаходиться в провадженні слідчого, характеризує початковий етап розслідування і включає, в першу чергу, інформацію про результати попередніх перевірок, невідкладних слідчих дій і оперативно-розшукових заходів), а її основними елементами є: першочергова

¹⁸⁰ Узунова О.В., Калюга К.В. Проблеми прийомів аналізу отриманої з місця події інформації та обґрунтування припущень стосовно особи злочинця. URL: <http://bo0k.net/index.php?bid=18860&chapter=1&p=achapter> (дата звернення 14.03.2022 р.).

¹⁸¹ Чорноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: наукові засади та напрями реалізації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М.В. Салтєвського (м. Харків, 8 листоп. 2017 р.). МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 220–222.

інформація, отримана в ході перевірки заяв, повідомлень і відразу після порушення кримінальної справи, про подію, що містить ознаки злочину, і про осіб, причетних до цієї події; об'єктивні умови, що характеризують отримання цієї інформації (місце, час, кліматичні умови, використання науково-технічних засобів тощо); сили та засоби, що має в своєму розпорядженні слідчий для подальшої роботи щодо використання початкової інформації в цих умовах; позиція підозрюваного, потерпілого, свідків, а також результати їх протидії встановленню істини на початковому етапі розслідування та потенційна можливість протидії; інші фактори, що перешкоджають чи сприяють успішному вирішенню криміналістичних завдань (втрата речових доказів, виявлених під час огляду, явка з повинною тощо)»¹⁸².

В розрізі цього вважаємо доречною позицію авторів, які вказують на те, що «...кримінальне процесуальне доказування у кримінальному провадженні здійснюється за допомогою пізнання. За своєю гносеологічною суттю кримінальне процесуальне доказування являє собою різновид людського пізнання дійсності. Воно не є науковим у тому розумінні, що не ставить собі за мету пізнання закономірностей розвитку природи й суспільства, але у плані встановлення окремих фактів, явищ дійсності воно має багато спільного з науковим пізнанням. У кримінальному процесуальному доказуванні як пізнавальній діяльності застосовуються (звичайно, з урахуванням його специфіки) всі закони і категорії діалектичної і формальної логіки. Ця специфіка зумовлена передусім об'єктом, завданням і засобами пізнання, колом його суб'єктів, процесуальними строками і процесуальною формою»¹⁸³.

Зі свого боку, окремі науковці вказують на те, що процес початкового планування розслідування характеризується невизначеністю, пов'язаною з браком інформації та її неповнотою. Повністю

¹⁸²Шершньова В.О. Типові слідчі ситуації і програма дій слідчого на початковому етапі розслідування податкових злочинів. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/26721/%D8> (дата звернення 21.03.2022 р.).

¹⁸³Міхеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України : підручник / 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Либідь, 1999. 536 с.

підтримуємо вказану думку, особливо доречною вона є в досліджуваній категорії справ – розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет». Адже в визначених кримінальних провадженнях початкова інформація характеризується загальною невизначеністю.

Безпосередніми завданнями стадії початкового етапу розслідування, як зазначає Є.Г. Коваленко, є швидке встановлення наявності або відсутності достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, а також обставин, що виключають кримінальне провадження, у зв'язку з чим вся робота на цій стадії спрямовується на збирання фактичних даних, які в подальшому має бути визнано достатніми для прийняття рішення по справі¹⁸⁴. На основі аналізу матеріалів судово-слідчої практики, нами встановлено, що початкові відомості, які були підставою для внесення відомостей в ЄРДР за фактом учинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», надходили до правоохоронних органів з таких джерел:

- а) заяви, листи та повідомлення, що надійшли від громадян, які отримали інформацію про вчинене правопорушення – 91 %;
- б) заяви, листи й повідомлення від громадян, які стали свідками злочинної події – 3 %;
- в) повідомлення працівників установ й організацій – 3 %;
- г) матеріали слідства, виділені з інших кримінальних проваджень – 2 %;
- д) матеріали, отримані під час проведення НСРД та розшукових заходів – 1 %.

Доречним є зауваження О.С. Саїнчина, який наголошує на тому, що «...розслідування окремих видів кримінальних правопорушень в криміналістиці можна розділити на три етапи: початковий, наступний та завершальний. Початковий етап розслідування починається з моменту знаходження ознак вчинення злочину. З моменту встановлення особи, підозрюваної у вчиненні злочинів, і визначення ступеня її вини вирішується питання про

¹⁸⁴ Коваленко Є.Г., Маляренко В.Т. Кримінальний процес України : підручник / 2-ге вид., перероб. і доп. К. : Юрінком Інтер, 2008. 712 с.

повідомлення про підозру»¹⁸⁵. В розрізі зазначеного, вважаємо за необхідне привести думку В.В. Тищенко, який визначив задачі, які повинні вирішуватись на початковому етапі розслідування протиправних діянь наступним чином: «...виявлення і фіксація доказової інформації щодо злочину, який розслідується по «гарячих слідах»; вжиття заходів для запобігання втраті доказової інформації, що міститься в слідах, документах, інших об'єктах, її своєчасне виявлення та фіксація; з'ясування й оцінка сформованої після порушення кримінальної справи слідчої ситуації; виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин; визначення напряму розслідування і розробка плану розслідування; обрання форми і методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють оперативно-розшукову роботу; пошук і одержання інформації про механізм і обстановку вчиненого злочину; збирання і вивчення відомостей про особистість потерпілого; пошук, одержання й аналіз інформації про осіб, що вчинили злочин, їхній розшук і затримання»¹⁸⁶. Реалізація визначених завдань залежить від чіткого планування та організації розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет».

З огляду на зазначене виникає необхідність дослідити слідчі ситуації, завдяки яким і можуть бути реалізовані вказані задачі. Окремі науковці вказують, що їх формування залежить від таких компонентів як психологічний характер; інформаційний характер; процесуальний і тактичний характер; матеріальний та організаційно-технічний характер.

Слід вказати, що у ході розслідування слідчий ознайомлюється з великою кількістю речових доказів, документів. Означена уповноважена особа реалізує це з метою безпосереднього отримання інформації в результаті проведення оперативно-розшукових і слідчих (розшукових) дій. Враховуючи це, приймаються відпо-

¹⁸⁵ Саїнчин О.С. Слідчі ситуації та алгоритми дій в методиці розслідування серійних вбивств. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/22719/%CE> (дата звернення 18.02.2022 р.).

¹⁸⁶ Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

відні рішення про організацію та планування процесу розслідування злочинів, використання допомоги спеціалістів й інших підрозділів органів внутрішніх справ. Дані про обставини вчинення злочину є предметом аналізу у процесі розслідування. Сукупність зазначеної інформації, отриманої з різних джерел, становить зміст слідчої ситуації¹⁸⁷.

Слід зазначити, що окремі автори акцентують увагу на тому, що початкова слідча ситуація є динамічною системою, питання про її часові параметри досить умовне. В свою чергу, Є.С. Хижняк говорить про те, що «...слідча ситуація, як і криміналістична характеристика, є одним із найважливіших інструментів у руках слідчого, що дає змогу максимально підвищити ефективність діяльності з розслідування злочинів, а володіння типовими слідчими ситуаціями дає змогу слідчому визначити коло пріоритетних завдань, уникнути непотрібної витрати часу та сил. На основі зіставлення типової слідчої ситуації й ситуації, що сталася під час розслідування конкретного злочину, використовуючи взаємозв'язки між елементами криміналістичної характеристики цієї групи злочинів, слідчий зможе оптимально спланувати процес розслідування та найефективніше вирішити завдання встановлення особи, яка вчинила злочин»¹⁸⁸.

Зі свого боку, В.П. Бахін визначає вказану категорію як об'єктивну реальність, фактична обстановка та результат її пізнання, а відомості про неї – відображення цієї обстановки, які використовуються для її розуміння та впливають на неї з метою розкриття злочину. Також вважаємо доречною позицію, в якій зазначається, що вивчення питання слідчої ситуації як криміналістичної категорії має теоретичне та прикладне значення. Теоретичне значення розроблення цієї проблеми в загальному полягає в об'єктивній необхідності конкретизації змісту та

¹⁸⁷ Єфімов М.М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. / 2-ге вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.

¹⁸⁸ Хижняк Є.С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів. *Південно-український правничий часопис*. 2012. № 4. С. 197–199.

поняття цієї наукової категорії. Його практичне значення в тому, що визначення змісту слідчих ситуацій, їх класифікація, аналіз і оцінка дають можливість об'єктивно обґрунтувати вибір варіантів методики розслідування, які найбільшою мірою відповідали б обставинам і завданням розслідування на певному етапі¹⁸⁹.

Ми підтримуємо позицію, що слідча ситуація – це сформована на певний момент розслідування, внутрішньо схильна до зміни сукупність характеризуючих розслідування матеріальних, інформаційних і інших факторів і їхня оцінка, що обумовлює основні напрямки розслідування, прийняття рішень і вибір способів дій. Інакше кажучи, слідча ситуація повинна виходити з характеристик конкретного етапу розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», а також виступати основою для проведення відповідних слідчих (розшукових) та заходів.

Окремі науковці визначають етапи виникнення слідчих ситуацій: «...1-й етап – безкримінальний – це соціальні ситуації, в якості юридично значущих виділяються ті з них, що зачіпають суспільні блага і цінності, що охороняються законом. Вони врегульовані за допомогою правових засобів – норм права, правовідносин, актів застосування права. При появі криміногенних факторів соціальна ситуація може трансформуватися в криміногенну, яка доволі часто передуює вчиненню злочину, реально містить у собі умови й обставини, сприятливі для реалізації злочинних задумів; 2-й етап – кримінальний період. Для виникнення кримінальних ситуацій необхідно, щоб в попередній ситуації певний суб'єкт почав реалізовувати злочинні дії, переслідуючи злочинну мету і маючи асоціальну установку. Дії такого суб'єкта відкривають серію кримінальних ситуацій, що являють собою систему із поєднання передкримінальних, власне кримінальних та посткримінальних ситуацій; 3-й етап – криміналістичний (етап пошуково-пізнавальної діяльності). У випадку виявлення ознак злочину компетентними органами виникає ланцюг ситуацій криміналістичної сфери. В числі криміналістичних ситуацій вчена виділяє

¹⁸⁹ Іщенко А., Щербаків Г. Проблема слідчих ситуацій, як складова навчального курсу криміналістики. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2003. № 2. С. 57–63.

дослідчу, слідчу, оперативно-розшукову, експертну та судову ситуації; 4-й етап – наукового криміналістичного дослідження (етап створення окремих методик і рекомендацій з розслідування злочинів)»¹⁹⁰.

Говорячи про утворення типових слідчих ситуацій під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» зазначимо наступне. Зокрема, І.М. Попова акцентує увагу на тому, що доцільно вирізнити такі, яким відповідає певна сукупність інформації, що її містять матеріали попередньої перевірки на стадії порушення кримінальної справи: 1) матеріали перевірки містять усі необхідні дані про обставини вчинення злочину і є достатніми для порушення кримінальної справи; 2) вихідні дані недостатні для порушення кримінальної справи, оскільки дають змогу припускати як наявність, так і відсутність події злочину (наприклад, виявлення факту зникнення керівників компанії-забудовника або зупинення будівництва без достатніх підстав), що потребує подальшого проведення цільових перевірочних заходів; 3) з наявних даних убачаються ознаки об'єктивної сторони злочину, проте невідомі мотив, мета та суб'єкт (наприклад, виявлено факт укладання угоди щодо однієї квартири в новобудові з декількома інвесторами; виявлення ознак фіктивності в діяльності компанії-управителя коштів тощо); 4) матеріали не містять достатніх даних для порушення кримінальної справи та не можуть бути доповнені під час проведення додаткових перевірочних заходів або досудового слідства (наприклад, після знищення документів обліку діяльності будівельних організацій; відсутність можливості проведення документальних та інших перевірок тощо); 5) матеріали свідчать про відсутність складу злочину в діях службових осіб (бухгалтерська помилка, фінансова неспроможність унаслідок впливу чинників ризику, цивільно-правові відносини тощо)¹⁹¹.

¹⁹⁰ Волчещкая Т.С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. проф. Н.П. Яблокова. 1997. 248 с.

¹⁹¹ Попова І.М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. ... канд. юрид наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 250 с.

В свою чергу, І.О. Коваленко наголошує на тому, що «При типізації слідчих ситуацій на початкового етапу розслідування шахрайств, пов'язаних зі сферою банківських електронних платежів, вважаємо доцільним у їх зміст покласти дані відносно способу вчинення злочину, події злочину та особи, яка його вчинила. Виходячи з цього можна визначити такий перелік типових слідчих ситуацій: 1) Виявлений факт скоєння шахрайства у сфері функціонування банківських електронних платежів, відомо зо злочин скоєно групою осіб, одну з яких затримано на місці злочину в момент або безпосередньо після його вчинення, інші злочинці зникли з місця події, або їх розташування невідоме. В зазначеній ситуації напрямками розслідування буде виступати: виявлення та закріплення доказів скоєного злочину, встановлення особи злочинця та всіх співучасників, розміру заподіяної матеріальної шкоди, виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню суспільно небезпечного діяння. 2) Виявлений факт скоєння шахрайства у сфері функціонування банківських електронних платежів, відомі способи, ознаки його вчинення та приховування, суб'єкт злочину зник з місця скоєння злочину. За відсутності відомостей про особу злочинця основні напрямки розслідування полягають у: виявленні максимальної кількості відомостей, що характеризують злочинця, визначення кола його знайомих, вивчення поведінки і способу життя. 3) Виявлений факт скоєння шахрайства у сфері функціонування банківських електронних платежів відомі способи його вчинення та приховування, встановлено особу злочинця (злочинців), але його (їх) дії завуальовані під вид законних фінансових операцій. У зв'язку з виявленим фактом скоєння шахрайства, варто за допомогою відповідних експертиз та спеціалістів виявити факт незаконності дій вірогідних підозрюваних, встановити ознаки, спосіб вчинення злочину та встановити осіб учасників. 4) Повідомлення про шахрайство у сфері функціонування банківських електронних платежів надійшло від потерпілого, злочинець відомий. Основними напрямками розслідування в зазначеному випадку є виявлення максимальної кількості відомостей, що характеризують потерпілого і злочинця,

збір і фіксація доказів. Якісна перевірка інформації про вчинений злочин попередить можливі помилки. Кримінальну справу може бути порушено тільки при наявності приводів і достатніх підстав. 5) Повідомлення про шахрайство у сфері функціонування банківських електронних платежів надійшло від потерпілого, злочинець невідомий. Отже, треба упевнитися в тому, що дійсно мала місце подія злочину. На практиці відомі випадки, коли заявник вводить в оману органи дізнання, повідомляючи про злочин з метою інсценування або приховування слідів іншого злочину. 6) Повідомлення про шахрайство у сфері функціонування банківських електронних платежів надійшло від організацій, установ, підприємств, юридичних осіб і податкової інспекції, служб безпеки банківських і кредитних організацій, приватних охоронних підприємств, є підозрюваний. У цій ситуації необхідно опитати заявника по суті змісту повідомлення про злочин, встановити всі можливі обставини злочину, зібрати інформацію про особу, підозрюваному в скоєнні даного злочину»¹⁹².

Зі свого боку, Н.О. Опанасенко за результатом вивчення судово-слідчої практики розслідування шахрайства, вчиненого організованою злочинною групою у сфері житлового будівництва зробив вивід, що на початковому етапі можуть виникати такі слідчі ситуації як: 1) мала місце подія шахрайства і встановлено членів організованої групи шахраїв, які затримані в якості підозрюваних; 2) мала місце подія шахрайства і встановлено членів організованої групи шахраїв, які зникли після заволодіння грошовими коштами інвесторів¹⁹³. Зазначена типізація дозволяє, у першу чергу, зорієнтуватися в цілому у фактичному стані ситуації, що дозволить отримати відомості для прийняття тактичних рішень. Крім того, типізація слідчих ситуацій за інформаційним компонентом допоможе висунути найбільш обґрунтовані типові слідчі

¹⁹² Коваленко І.О. Типові слідчі ситуації під час розслідування шахрайства у сфері банківських електронних платежів. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Словачької Республіки)*. 2020. № 1. С. 99–103.

¹⁹³ Опанасенко Н.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування шахрайства, вчиненого організованими злочинними групами у сфері житлового будівництва : дис. ... канд. юрид. наук / Академія адвокатури України. Київ, 2018. 253 с.

версії та обрати правильний напрямок розслідування, визначити необхідний перелік слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів та їх комплекс у вигляді тактичних операцій. При типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування шахрайств, пов'язаних із інвестуванням коштів в будівництво об'єктів нерухомості, вважаємо за доцільне у їх зміст покласти дані стосовно події злочину та особи, яка його вчинила. Крім того, для більш чіткого сприйняття події пропонуємо враховувати також джерело інформації, з якого стало відомо про вчинений злочин¹⁹⁴.

Інші науковці на початковому етапі розслідування окремих видів шахрайства виділяють такі ситуації: 1) сприятлива ситуація: законний власник брав безпосередню участь у здійсненні правочину щодо купівлі-продажу нерухомості, але в силу певних обставин (наприклад, юридична необізнаність) став потерпілим. Злочинець встановлений, або є інформація про злочинців, їх кількість, механізм вчинення злочину, що дозволяє проводити розслідування у повному обсязі; 2) несприятлива ситуація: здійснення угоди відбувалося у присутності потерпілого, з його згоди, але останній в силу певних обставин не здатний був адекватно сприймати характер своїх дій (через алкогольну чи наркотичну залежність, похилий вік тощо) і не може надати інформацію про злочинців, механізм вчинення злочину тощо; 3) несприятлива ситуація: шахраї діяли за генеральною довіреністю на право скоювати будь-які операції з квартирою, яку виписав потерпілий, помиляючись у справжніх намірах осіб. Є певна інформація про злочинців, сліди, механізм вчинення злочину, але цього недостатньо для затримання шахраїв та проведення розслідування у повному обсязі¹⁹⁵.

В свою чергу. А.В. Сорочан на основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень наступним чином визначила типові слідчі

¹⁹⁴ Кузьменко С.С. Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості : дис. ... канд. юрид. наук / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2019. 249 с.

¹⁹⁵ Птушкін Д.А. Розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян : дис. ... канд. юрид. наук / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 240 с.

ситуації розслідування шахрайства на первинному ринку нерухомості: 1) вчинено шахрайські дії при оформленні документів, необхідних для проведення будівництва, наявна матеріальна і особистісна доказова інформація, виявлена організована група шахраїв – 11 %; 2) вчинено шахрайські дії при оформленні документів, необхідних для проведення будівництва, відсутня достатня доказова інформація – 23 %; 3) вчинено шахрайські дії при безпосередньому укладанні договорів з громадянами щодо будівництва нерухомості, наявна матеріальна та особистісна доказова інформація, виявлена організована група шахраїв – 9 %; 4) вчинено шахрайські дії при безпосередньому укладанні договорів з громадянами щодо будівництва нерухомості, відсутня достатня доказова інформація – 19 %; 5) вчинено шахрайські дії із внесенням навмисних змін у документи, що надають або позбавляють прав певних осіб на отримання житла в новобудові, наявна матеріальна та особистісна доказова інформація, виявлена організована група шахраїв – 4 %; 6) вчинено шахрайські дії із внесенням навмисних змін у документи, що надають або позбавляють прав певних осіб на отримання житла в новобудові, відсутня достатня доказова інформація – 29 %; 7) інші – 5 %¹⁹⁶.

Крім того, С.С. Кузьменко, вказуючи джерелом аналіз судово-слідчої практики за фактами шахрайств, пов'язаних із інвестуванням коштів в будівництво об'єктів нерухомості, виокремив такі типові ситуації розслідування: 1) Кримінальне провадження відкрито за заявою особи (осіб), яка інвестувала кошти у будівництво об'єкта нерухомості, а згодом їй стало відомо, що забудовник заздалегідь не планував завершувати розпочате будівництво. 2) Кримінальне провадження відкрито за заявою особи (осіб), яка інвестувала кошти у будівництво об'єкта нерухомості, який завершено та здано в експлуатацію. 3) Кримінальне провадження відкрито за заявою представника юридичної особи за фактом незаконної забудови або інших порушень законодавства. У ході

¹⁹⁶ Попова І.М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 250 с.

розслідування стало відомо про інвесторів, які не здогадувалися, що вклали кошти в будівництво об'єктів нерухомості, яке внаслідок виявилось незаконним. Наявні ознаки вчинення шахрайства, пов'язаного із інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості, але вони не очевидні, слідова картина відносно інформативна, є інформація про можливу причетність до шахрайства певних осіб. 4) Кримінальне провадження відкрито внаслідок самостійного виявлення правоохоронними органами обставин, що свідчать про вчинення обману у відношенні інвесторів при забудові об'єктів нерухомості. 5) Інвестори, які втратили вкладені ними гроші у будівництво об'єктів нерухомості, що внаслідок припинилося, звертаються із заявою про вчинене стосовно них шахрайство. Ознаки шахрайства не є очевидними, оскільки є достатні підстави вважати, що забудовник залишився без джерел фінансування під впливом економічної нестабільності і в силу непередбачених обставин вимушений був припинити будівництво житлових будинків, опинившись на межі банкрутства. 6) Розпочато розслідування за фактом шахрайства, але дії шахраїв завуальовані під виглядом законних цивільно-правових угод¹⁹⁷.

Аналіз судово-слідчої практики дозволив нам сформулювати типові слідчі ситуації розслідування досліджуваного виду шахрайства, зокрема:

1) вчинено шахрайські дії при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», наявна особистісна доказова інформація, злочинець відомий – 34 %;

2) вчинено шахрайські дії при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», наявна особистісна доказова інформація, злочинець невідомий – 41 %;

3) вчинено шахрайські дії при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», наявна матеріальна та особистісна доказова інформація, злочинець невідомий – 17 %;

4) вчинено шахрайські дії при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», відсутня достатня доказова інформація – 8 %.

¹⁹⁷ Кузьменко С.С. Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості : дис. ... канд. юрид. наук / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2019. 249 с.

До кожної з наведених ситуацій наведемо алгоритм можливих дій. Так, у першій ситуації (наявна особистісна доказова інформація, злочинець відомий) уповноважена особа повинен провести НСРД для документування спілкування шахраїв, їх дій. Крім того, необхідно здійснити додаткові допити потерпілих і свідків з метою додаткової фіксації шахрайських дій та мотивів шахраїв.

У другій ситуації (наявна особистісна доказова інформація, злочинець невідомий) обов'язковим є встановлення злочинця, а також його зв'язків.

У третій ситуації (наявна матеріальна та особистісна доказова інформація, злочинець невідомий) необхідно проводити одночасні допити між потерпілими та свідками з приводу виявлення, усунення протиріч в їх показаннях.

Для четвертої ситуації (відсутня достатня доказова інформація) найбільш характерним є здійснення заходів щодо фіксації дій шахрая.

Підводячи підсумок, зазначимо, що визначення типових слідчих ситуацій при розслідуванні шахрайських дій при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» має важливе значення для кримінального провадження.

2.3. Взаємодія слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції при розслідуванні шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»

Взаємодія є обов'язковою категорією для успішного здійснення будь-якої спільної діяльності. Не є виключенням і розслідування кримінальних правопорушень. Адже ефективність поєднання сил та засобів правоохоронних органів забезпечить найбільш швидко притягнення до відповідальності винних у вчиненні протиправного діяння. Розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» також вимагає від відповідних підрозділів Національної поліції спільних заходів та проведення процесуальних дій.

Починаючи розгляд досліджуваної наукової категорії, одразу слід наголосити на тому, що постійна та ефективна взаємодія правоохоронних органів забезпечує швидке розслідування кримінальних правопорушень.

Так, в період з 25.05.2016 р. по 06.03.2017 р. гр. Ж. маючи злочинний умисел направлений на незаконне збагачення, за допомогою комп'ютерної техніки розміщувала неправдиві оголошення на сторінці інтернет магазину «olx.ua», соціальної мережі «Вконтакте» під різними псевдонімами («Татьяна Сергеева», «Аля Жужа») про продаж товарів, а саме жіночого одягу та взуття. Велика кількість осіб, введених в оману гр. Ж., переглядали зазначені оголошення та направляли на вимогу останньої грошові кошти на вказану картку в якості передоплати. Після переведення коштів покупці товарів не отримували та вже не могли зв'язатися з гр. Ж.¹⁹⁸. В той же час, ефективна взаємодія працівників правоохоронних органів допомогла зібрати початкову інформацію на початковому етапі кримінального провадження.

Ми підтримуємо позицію О.С. Саїнчина, який називає загальні умови взаємодії, серед яких: найсуворіше дотримання законності; плановість; швидкість, активність і широке застосування науково-технічних засобів у ході розслідування; обов'язкове залучення громадськості; правильне ставлення до оцінки доказів; знання кожним учасником взаємодії повноважень і форм діяльності органів слідства і дізнання; точне розмежування компетенції учасників взаємодії; врахування провідної ролі слідчого в процесі взаємодії; нерозголошення даних досудового слідства, а також засобів і методів, застосовуваних в ОРД, відносна самостійність органу дізнання у виборі засобів і методів, використовуваних для здійснення ОРЗ¹⁹⁹.

Погоджуючись з наведеною думкою вважаємо за необхідне визначити поняття взаємодії підрозділів Національної поліції. Зокрема, А.Я. Хитра формулює дану категорію як засновану на

¹⁹⁸Справа № 591/2696/17. Архів Зарічного районного суду м. Суми, 2017 р.

¹⁹⁹Саїнчин О.С. Криміналістичні умови розкриття умисних вбивств. *Правова держава*. 2008. № 10. С. 267–273.

законі і спільності завдань у кримінальному судочинстві погоджена колективна діяльність, яка передбачає ефективне використання правових заходів і сил слідчих, обумовлена їх компетенцією і формами діяльності і спрямована на розслідування і попередження злочинів²⁰⁰. В свою чергу, А.Я. Дубинський та Ю.І. Шостак розглядають взаємодію правоохоронних органів як засновану на законі погоджену за метою, місцем і часом діяльність незалежних один від одного в адміністративному відношенні органів, що виражається в найбільш доцільному сполученні властивих цим органам засобів і методів та спрямована при організуючій ролі слідчого на попередження, припинення, розкриття і всебічне, повне та об'єктивне розслідування злочинів, вчинення яких віднесено до компетенції слідчого²⁰¹.

Ми вважаємо, що досліджувана категорія полягає в погодженій діяльності слідчих та оперативних підрозділів по забезпеченню успішного розкриття і розслідування злочинів, що здійснюється кожною зі сторін у рамках своєї компетенції властивими їй засобами і методами. Тобто відповідні органи виконують свої функції з використанням відповідних засобів та методів.

Слід зазначити, що взаємодія правоохоронних органів реалізується у певних формах. Під формами взаємодії слідчого і оперативних підрозділів окремі науковці розуміють організаційні прийоми і методи, способи і порядок зв'язків між ними, засновані на кримінально-процесуальному законі і відомчих нормативних актах правоохоронних органів, а також передового досвіду слідчої практики, спрямовані на забезпечення узгодженої їх діяльності і правильне сполучення властивих кожному з цих органів методів і засобів роботи²⁰². В той же час, необхідно розуміти, що під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через

²⁰⁰ Хитра А.Я. Взаємодія слідчого та органу дізнання при провадженні кримінальних справ : курс лекцій / А.Я. Хитра, В.О. Кучер. Львів : Держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. 100 с.

²⁰¹ Дубинський А.Я. Організація і діяльність слідчо-оперативної групи / А.Я. Дубинський, Ю.І. Шостак. Київ : КВШ МВС СРСР, 1981. 49 с.

²⁰² Саїнчин О.С. Криміналістичні умови розкриття умисних вбивств. *Правова держава*. 2008. № 10. С. 267–273.

мережу «Інтернет» зустрічаються випадки, при яких визначається тільки загальне завдання і погоджуються шляхи його виконання, а місце та час проведення відповідних дій обираються самими взаємодіючими органами. Тобто працівники відповідних підрозділів повинні самостійно обрати лінію поведінки.

В інших випадках, як наголошує В.М. Плішкін, погоджуються місце або час виконання загальних завдань, а шляхи та методи розв'язання завдань обираються суб'єктами самостійно. Практиці відома достатня кількість випадків взаємодії, яка здійснюється не внаслідок заздалегідь скоординованої діяльності, і не через відповідну регламентацію її в нормативному акті, а в результаті ініціативи одного із суб'єктів взаємодії²⁰³.

Крім того, слід зазначити, що взаємодія працівників правоохоронних органів повинна ґрунтуватися на суворому дотриманні і виконанні закону. При цьому варто мати на увазі не тільки відомчі нормативні акти, які регламентують зазначену взаємодію, але і положення кримінально-процесуального закону, а також інших законів і спільних нормативних актів МВС України і Генеральної прокуратури України.

Вірною, на наш погляд, є позиція В.В. Дарагана, який зазначає, що «Реформування системи ОВС суттєво вплинуло на структурно-функціональну побудову окремих підрозділів НП України, велику частину з них було значно скорочено, деякі підрозділи були зовсім ліквідовані. Після початку реформування ОВС минуло не так багато часу, але уже сьогодні вбачається значна кількість прорахунків у структурно-функціональній побудові окремих підрозділів НП України»²⁰⁴.

Необхідно наголосити на тому, що слідчий визначає необхідність спільної діяльності на основі наявних у його розпорядженні

²⁰³ Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.

²⁰⁴ Дараган В.В. Щодо інституційної спроможності протидії злочинам у сфері публічних закупівель підрозділами стратегічних розслідувань Національної поліції України. *Протидія економічній злочинності: теоретичний, методичний та практичний аспект* : матеріали всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 04 грудня 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 42–46.

доказів та інших даних, обліку слідчої ситуації і стану процесу розслідування. Як наголошують окремі науковці, важливим елементом взаємодії є оперативний обмін інформацією про стан і результати роботи.

Ми поділяємо позицію М.А. Погорецького, який акцентує увагу на тому, що форми взаємодії поділяються на процесуальні, які врегульовані кримінально-процесуальним законом, та організаційно-тактичні (непроцесуальні), що врегульовані відомчими нормативними актами (наказами, інструкціями, вказівками), а також нормами службової етики та вироблені практикою. Автор зазначає, що таке розмежування має не тільки пізнавальне, але й практичне значення, оскільки дозволяє правильно визначити значення результатів взаємодії²⁰⁵, що ми підтримуємо.

В.А. Колесник з приводу особливостей працівників правоохоронних органів зазначає ряд положень. Так, автор вказує, що взаємодія має організаційні й кримінально-процесуальні аспекти і якщо в окремих випадках можуть здійснюватися узгоджені дії під час участі оперативних співробітників в проведенні окремих слідчих дій і це буде спільною діяльністю слідчого й оперативного працівника, то участь слідчого в проведенні оперативних заходів виключена. Але якщо такі оперативні заходи будуть здійснюватися з метою виконання узгоджених завдань у поєднанні з процесуальними діями, то попри відсутність спільності дій оперативного працівника і слідчого, питання взаємодії матимуть місце. Тому у взаємодії оперативних та слідчих підрозділів треба акцентувати увагу не на спільності, а на узгодженості дій слідчих та оперативних підрозділів, якщо такими діями розв'язується виконання спільних чи взаємовигідних завдань. Проте за певних обставин взаємодія матиме прояв саме у спільних діях і лише в межах повноважень, наданих слідчому та оперативному співробітнику²⁰⁶.

²⁰⁵ Погорецький М.А. Процесуальні і організаційно-тактичні форми взаємодії органів дізнання і досудового слідства. *Право і безпека*. Харків, 2002. № 1. С. 178–183.

²⁰⁶ Колесник В.А. Криміналістична тактика в забезпеченні діяльності оперативних та слідчих підрозділів СБ України з виявлення й розкриття злочинів : монографія. К. : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. Ч. 2. 378 с.

Досліджуючи організацію взаємодії слідчих та оперативних працівників під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», варто враховувати наявність двох управлінських рівнів такої організації: 1) на рівні діяльності служб і підрозділів; 2) на рівні розслідування конкретного кримінального провадження. Кожному із цих рівнів властиві свої форми організації взаємодії, та і суб'єкти – організатори взаємодії – не завжди збігаються.

На першому рівні – це, насамперед, підготовка і розподіл висококваліфікованих кадрів слідчих і оперативних працівників, здатних успішно виявляти, розслідувати кримінальні правопорушення у досліджуваній сфері, вчинені з використанням різних способів, в умовах активної, у тому числі організованої, протидії з боку правопорушників і пов'язаних з ними осіб.

Слід зазначити, що підставами взаємодії слідчих та оперативних підрозділів під час виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, на думку О.В. Грибовського, є наступні: спільність мети і завдань оперативних працівників та слідчого (адже лише при об'єднанні зусиль, органи досудового розслідування і оперативні підрозділи зможуть ефективно виконати свої завдання); однакова юридична сила процесуальних актів оперативних підрозділів та слідчого; необхідність використання можливостей оперативного підрозділу і слідчого (слідчий має право провадити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, оперативний підрозділ може здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні виключно за письмовим дорученням слідчого, прокурора²⁰⁷. Дану тезу ми повністю підтримуємо.

Слід зазначити, що під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» повинна бути безперервність взаємодії. Тобто з моменту одержання повідомлення про кримінальне правопорушення, що готується, вчи-

²⁰⁷ Грибовський О.В. Взаємодія оперативних і слідчих підрозділів під час виявлення, припинення та розслідування неправомірної вигоди. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. № 1. 2015. С. 246–254.

нуються або вчинене оперативний працівник погоджує свої дії зі слідчим, вони спільно вирішують питання доцільності й правомірності виконання тих або інших заходів. Слідчий використовує можливості оперативного підрозділу з початку своєї роботи з розслідування злочину і до закінчення досудового розслідування.

Стосовно форм взаємодії, то, наприклад, Д.Й. Никифорчук виокремлює серед них наступні, в яких здійснюються процесуальні та оперативно-розшукові відносини різних підрозділів правоохоронних органів:

- здійснення самостійно органами дізнання оперативно-розшукових заходів і термінове інформування слідчого про результати;
- виконання органами дізнання вимог слідчого, із метою сприяти виконанню слідчих дій;
- виконання органами дізнання доручень на проведення слідчих дій в інших районах;
- виконання оперативними підрозділами запитів відповідних міжнародних правоохоронних організацій та правоохоронних органів, запитів повноважних державних органів, установ та організацій щодо проведення оперативно-розшукових заходів;
- здійснення органом дізнання розшуку обвинуваченого згідно з дорученням слідчого;
- участь спеціалістів правоохоронних органів у проведенні слідчих дій;
- проведення експертиз в експертних установах органів внутрішніх справ;
- застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві і проходять за кримінальною справою, що знаходиться у провадженні слідчого чи органу дізнання;
- проведення оперативно-розшукових заходів відносно осіб, затриманих за вчинення злочину та осіб, взятих під варту²⁰⁸.

²⁰⁸ Никифорчук Д.Й. Проблемні питання взаємодії в розкритті злочинів. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). *Науково-практичний журнал*. № 5. К., 2002. С. 151-154.

В свою чергу, О.П. Бойко акцентує увагу на тому, що до процесуальних форм взаємодії слідчих з іншими підрозділами на досудовому провадженні в основному відносять: взаємодію під час проведення СРД та НСРД за дорученням слідчого; взаємодію під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження; взаємодію при оголошенні в розшук підозрюваного: до непроцесуальних – взаємний обмін інформацією; інформування про отримані відомості в односторонньому порядку; спільний аналіз отриманої інформації; планування СРД та ОРЗ; консультації; взаємодію під час реалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності; спільний аналіз причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, та обговорення профілактичних заходів; спільну роботу в складі слідчо-оперативних груп; проведення спільних службових нарад з актуальних проблем взаємодії; обговорення результатів спільних дій за конкретними кримінальними провадженнями; надання допомоги наявними силами й засобами; підбиття підсумків спільної діяльності з метою усунення недоліків та підвищення ефективності здійснення взаємодії у майбутньому тощо²⁰⁹.

Аналіз опитування респондентів дав змогу виділити серед процесуальних форм взаємодії при розслідуванні шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» такі:

- виконання доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій – 86 %;
- надання слідчому матеріалів, зібраних у ході оперативно-розшукової діяльності, для вирішення питання щодо внесення відомостей до ЄРДР – 75 %;
- сприяння слідчому при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій – 59 %;
- виконання оперативним підрозділом доручень слідчого щодо перевірки оперативно-розшуковим шляхом відомостей, що мають значення для встановлення наявності чи відсутності

²⁰⁹ Бойко О.П. Взаємодія слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 26 с.

підстав для внесення відомостей до ЄРДР за оперативними матеріалами – 29 %.

Специфічною ознакою досліджуваної категорії кримінальних проваджень є необхідність проведення ряду негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-технічних заходів, пов'язаних із встановленням правопорушника та його зв'язків, що полягають у спостереженні за об'єктом, прослуховуванні телефонних переговорів, огляді кореспонденції, знятті інформації з транспортних та електронних систем тощо.

Як зазначає Д.В. Безруков, використання такої інформації в процесі оперативних заходів або слідчих дій дозволяє не лише підвищити якість оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу, але у багатьох випадках воно є єдиним способом досягнення мети кримінального провадження. Мережні інформаційні технології створюють передумови як для суттєвої зміни способів здійснення «традиційних» злочинів, так і для появи нових видів злочинної діяльності, які обумовлюють проведення звичайних та специфічних ОРЗ²¹⁰.

Дослідження матеріалів кримінальних проваджень дало змогу встановити, що особи, які вчиняють шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», ведуть постійний обмін інформацією зі своїми жертвами. В основному таке спілкування здійснюється через мережу «Інтернет» (78 %). Крім того, для спілкування зі співучасниками, близькими особами та органами, які надають допомогу у реалізації умислу застосовується здебільшого мобільний зв'язок (94 %). Для зібрання інформації стосовно їх спілкування необхідно проводити ряд негласних слідчих (розшукових) дій та ОТЗ, пов'язаних із встановленням правопорушника та його зв'язків, що полягають у спостереженні за об'єктом, прослуховуванні телефонних переговорів, огляді кореспонденції, знятті інформації з транспортних та електронних систем тощо.

²¹⁰ Безруков Д.В. Використання оперативно-технічних засобів щодо протидії злочинам проти власності підрозділам карного розшуку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг, 2015. 230 с.

Найбільш типовими недоліками в організації й здійсненні взаємодії слідчих, оперативних працівників при вирішенні проблемних конфліктних слідчих ситуацій у справах про наркотики, як показало наше дослідження, є:

1. Несвоечасний, із запізненням початок взаємодії. У першому розділі ми вже висунули тезу про необхідність початку взаємодії ще до порушення кримінальної справи.

2. Здійснення затримання, огляду, опитування підозрюваних оперативними працівниками без участі слідчого або хоча б попереднього узгодження з ним шляхів і способів одержання і перевірки доказів причетності затримуваного до злочину.

3. Підпорядкування початкових слідчих дій і оперативно-розшукових заходів «головній» меті – вилученню наркотиків і прийняття при цьому належних заходів щодо забезпечення доведення як самого факту злочину, так і ролі затримуваного в наркобізнесі.

4. Припинення взаємодії (особливо оперативного супроводу розслідування) після завершення початкового етапу досудового слідства по справі.

До прийнятих на практиці заходів з усунення вказаних вище недоліків можна віднести:

- заходи щодо вдосконалювання нормативної і методичної бази взаємодії зазначених вище суб'єктів;

- перевірки дотримання діючих наказів і інструкцій з організації взаємодії на місцях, з виїздом керівників органів і служб у підлеглі підрозділи;

- заслуховування слідчо-оперативних груп, що працюють по конкретних справах і матеріалах, на оперативних нарадах у керівників управлінь і відділів;

- контрольне вивчення розслідуваних кримінальних справ про наркозлочини начальниками слідчих підрозділів;

- вивчення справ прокурором у порядку нагляду;

Вищевказані і деякі інші заходи, що здійснюються в комплексі, дають певний позитивний ефект.

В розрізі зазначеної інформації, доречною вважаємо думку Д.В. Безрукова, який наголошує на тому, що підвищити рівень інформаційного забезпечення щодо протидії злочинам проти власності можна за рахунок використання: глобальних телекомунікаційних мереж; багатофункціональних систем реєстрації документування, зберігання і відтворення мовленнєвої інформації і зображень телефонними (аналоговими, цифровими), радіо-, відео- та іншими каналами зв'язку; нових сервісів стільникових операторів (місце розташування абонента за номером стільника); геолокаційних інтернет-телекомунікаційних сервісів («FourSquare»); соціальних мереж; веб-камер; мобільних систем безпеки (3rd-i) тощо²¹¹.

В розрізі дослідження взаємодії правоохоронних органів під час шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», ми не можемо не згадати про такий підрозділ як Кіберполіція.

Загалом, «Кіберполіція (Департамент кіберполіції Національної поліції України) – міжрегіональний територіальний орган Національної поліції України, який входить до структури кримінальної поліції Національної поліції та відповідно до законодавства України забезпечує реалізацію державної політики у сфері боротьби з кіберзлочинністю, організовує та здійснює відповідно до законодавства оперативно-розшукову діяльність. Спеціалізується на попередженні, виявленні, припиненні та розкритті кримінальних правопорушень, механізмів підготовки, вчинення або приховування яких передбачає використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), телекомунікаційних та комп'ютерних інтернет-мереж і систем»²¹².

Серед обов'язків працівників цієї структури є розслідування правопорушень проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, а також загалом

²¹¹ Безруков Д.В. Використання оперативно-технічних засобів щодо протидії злочинам проти власності підрозділам карного розшуку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг, 2015. 230 с.

²¹² Електронний ресурс : Режим доступу: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Кіберполіція_Кібербезпека_України (дата звернення 12.05.2021).

правопорушень, які вчиняються за допомогою комп'ютерних технологій. Зокрема, шахрайство, передбачене ч. 3 ст. 190 КК України, та заволодіння коштами громадян через інтернет-аукціони, інтернет-магазини, сайти та телекомунікаційні засоби зв'язку. Тобто взаємодія з даним підрозділом є поширеною під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет». Вона може полягати як в просто передачі матеріалів про вчинене діяння від підрозділу районного рівня Національної поліції України в Департамент Кіберполіції, так і повний супровід діяльності працівників вказаного підрозділу.

Підводячи підсумок, зазначимо, що взаємодія правоохоронних органів під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» є запорукою успішного виявлення винних осіб. Найбільш розповсюдженими формами взаємодії є виконання доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також надання слідчому матеріалів, зібраних у ході оперативно-розшукової діяльності, для вирішення питання щодо внесення відомостей до ЄРДР. Встановлено, що особи, які вчиняють шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», ведуть постійний обмін інформацією зі своїми жертвами. В основному таке спілкування здійснюється через мережу «Інтернет» (78 %). Крім того, для спілкування зі співучасниками, близькими особами та органами, які надають допомогу у реалізації умислу застосовується здебільшого мобільний зв'язок (94 %). Для зібрання інформації стосовно їх спілкування необхідно проводити ряд негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-технічних заходів, пов'язаних із встановленням правопорушника та його зв'язків, що полягають у спостереженні за об'єктом, прослуховуванні телефонних переговорів, огляді кореспонденції, знятті інформації з транспортних та електронних систем тощо.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

.....

3.1. Організація і тактика проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення інформації з матеріальних джерел

Вирішення завдань кримінального судочинства у стадії досудового слідства полягає не лише у неухильному дотриманні процесуального порядку, але й у правильній організації проведення слідчих дій, за допомогою яких одержується необхідний обсяг доказової інформації.

Одним із напрямків класифікації слідчих дій є їх класифікація за джерелами отримання фактичних даних. Зокрема, М.В. Салтевський такі джерела поділяє на три групи, а саме:

- 1) отримання інформації від людей шляхом проведення допиту, пред'явлення для впізнання;
- 2) отримання інформації від речей шляхом проведення огляду, освідування, обшуку, експертизи;
- 3) отримання інформації зі змішаних джерел шляхом проведення судової експертизи, слідчого експерименту²¹³.

З метою отримання інформації від певного виду джерел у ході розслідування кримінального правопорушення, в тому числі і шахрайств, бажано й правильно обрати тактику провадження тих чи інших слідчих (розшукових) дій.

Враховуючи особливість розслідування шахрайств у сфері купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», доцільно розглянути не всі зазначені слідчі (розшукові) дії, а лише ті які мають певну специфіку.

²¹³ Салтевський М.В. Про поняття доказів у новому кримінально-процесуальному законодавстві. *Право України*. 1996. № 1. С. 53.

У ході розслідування шахрайства у сфері купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», виникає необхідність збирання та закріплення доказів, без яких встановлення об'єктивної істини є неможливим. Вилучити предмети та документи, що мають значення для справи, можна шляхом проведення обшуку та виїмки (ст. 177–189 КПК України)²¹⁴.

Проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з матеріальних джерел дозволяє зібрати найбільш емні доказові відомості. Зокрема, це може бути як предмет злочинного посягання, так і знаряддя вчинення протиправного діяння. При розслідуванні шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» це також має досить вагоме значення. Адаже на комп'ютерній техніці за допомогою якої, зокрема, вчиняється зазначене кримінальне правопорушення, можуть залишитися сліди його вчинення. Тому для вилучення комп'ютерної техніки, телефонів, планшетів шахрая необхідно в більшості випадків проводити обшук.

На основі вивчення матеріалів кримінальних проваджень нами визначено, що обшук в 89 % досліджуваної категорії кримінальних проваджень. В той же час, необхідно акцентувати увагу на тому, що ст. 168 КПК України передбачає можливість тимчасово вилучити майно тією особою, яка законно затримала шахрая в порядку, передбаченому ст. 207, 208 цього Кодексу. Кожна особа, яка здійснила законне затримання, зобов'язана одночасно із доставлянням затриманої особи до слідчого, прокурора, іншої уповноваженої службової особи передати їй тимчасово вилучене майно. Згідно з частиною 2 вказаної норми тимчасове вилучення майна може здійснюватися також під час обшуку (якщо об'єкти не вказані в ухвалі слідчого судді), огляду. Крім того, надати стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться речі і документи, що мають значення для провадження, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити

²¹⁴ Павлова Н.В. Розслідування шахрайства при укладанні цивільноправових угод щодо відчуження житла : монографія / за заг. ред. канд. юрид. наук, проф. Є.І. Макаренка. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2008. 176 с.

їх вимагає положення статті 159 КПК України («Тимчасовий доступ до речей та документів»). Вилучення речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу, дозволяється й під час проведення огляду (ст. 237 КПК України)²¹⁵.

Стосовно поняття обшуку ми поділяємо думку О.О. Ексархопуло, який визначає, що це слідча дія, що полягає в примусовому обстеженні ділянок місцевості, приміщень, транспортних засобів чи осіб з метою виявлення та вилучення знарядь злочину, предметів і цінностей, здобутих злочинним шляхом, інших об'єктів, що мають значення для справи, а також розшукуваних осіб і трупів²¹⁶. Як бачимо, з огляду на дане визначення обов'язковим для виконання є положення ст. 159 КПК України, яке вказує на вимогу при складанні клопотання до слідчого судді про тимчасовий доступ до речей та документів конкретних речей і документів, тимчасовий доступ до яких планується отримати, і значення цих речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні.

Інша група науковців вказує, що це слідча дія, змістом якої є примусове обстеження приміщень і споруд, ділянок місцевості, окремих громадян, з метою відшукання, вилучення предметів, що мають значення для справи, а також виявлення розшукуваних осіб, і яка посягає на право власності, призводить до втручання в таємницю приватного життя. Автор акцентує увагу на тому, що для обшуканого обшук – це хоча й санкціоноване законом, але небажане втручання сторонніх людей у їх дім, ознайомлення з матеріальними, особистими, інтимними сферами життя. Елемент примусу під час обшуку передбачає, що обстеження приміщень чи інших об'єктів може бути здійснено без згоди особи, у розпорядженні якої ці об'єкти перебувають. Тому головною

²¹⁵Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 12.04.2021)

²¹⁶Ексархопуло А.А. Криминалистика в схемах и иллюстрациях : учебное пособие. Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 450 с.

особливістю обшуку, що відрізняє його від інших слідчих дій, є його примусовий характер²¹⁷.

З приводу підготовчого етапу до обшуку, то ми повністю підтримуємо К.О. Чаплинського, який на основі узагальнення поглядів вчених і сучасного стану слідчої діяльності дійшов висновків, що серед них повинні бути: «...вивчення матеріалів кримінальної справи; збирання орієнтуючої інформації про: – особу злочинця, а також членів його сім'ї, родичів і знайомих; – усі епізоди злочинної діяльності; – місця (об'єкти) обшуків; – знаряддя (засоби) злочину та предмети, що здобуті злочинним шляхом і підлягають відшуканню, та ін.; аналіз та оцінка зібраної інформації та слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, до ухвалення рішення про проведення обшуку; прийняття (ухвалення) рішення про проведення обшуку; планування та визначення часу проведення обшуку; створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії; визначення та підготовка необхідних науково-технічних і транспортних засобів; вирішення питання про застосування службово-розшукового собаки; добір необхідних учасників для проведення обшуку; визначення способу фіксації ходу та результатів обшуку; розробка заходів, що передбачають дії учасників обшуку у випадках виникнення непередбачуваних ситуацій або ускладнень; забезпечення безпеки учасників слідчої дії; складання плану проведення обшуку; проведення інструктивної наради (інструктаж) серед усіх учасників слідчої дії»²¹⁸. Як бачимо, існує ряд заходів для забезпечення оптимального проведення обшуку. Під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» важливе значення процес безпосереднього отримання ухвали про проведення досліджуваної СРД.

А вже В.С. Кузьмічов вказує, що саме поєднання особистісних (суб'єктивного характеру) і речових (об'єктивного харак-

²¹⁷Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Х. : Харків юридичний, 2007. 432 с.

²¹⁸Чаплинський К.О. Організація і тактичні прийоми проведення одночасних обшуків. *Науковий вісник Юрид. академії Мін-ва внутр. справ* : зб. наук. праць. 2004. № 3 (17). С. 338–344.

теру) доказів надає доказовій базі необхідну достовірність. Достовірність передбачає істинність доказу та його джерела, що вірно й адекватно відображають матеріальні й нематеріальні сліди злочину²¹⁹. Зокрема, Д.А. Птушкін наголошує на тому, що у випадку відмови особи, у володінні якої знаходяться речі та документи, видати останні, слідчий змушений переривати процес і звертатися знову до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку. За таких обставин втрачається час, і поки слідчий отримає нову ухвалу, докази можуть бути знищені. Тому доцільно було б прописати у положеннях КПК України норму, яка б дозволяла у випадках, коли особа, у володінні якої знаходяться речі та документи, відмовилася виконувати ухвалу слідчого судді про тимчасовий доступ до таких, відразу проводити обшук²²⁰.

Як зазначають окремі автори, під час кримінального провадження з проникненням до житла чи іншого володіння особи здійснюються чи можуть здійснюватися: затримання особи, тимчасовий доступ до речей та документів, арешт майна, контроль за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, обшук, огляд, слідчий експеримент, обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння²²¹.

Так, у 2020 році у гр. Ю. виник злочинний намір, спрямований на заволодіння чужим майном шляхом обману, реалізуючи який останній створив у власному обліковому записі в інтернет-мережі на вебресурсі «OLX» фіктивне оголошення про продаж велосипеда. 09 травня 2020 року о 20:54 годині гр. О., будучи введеною в оману шахраєм, з банківської карти, яка належить її чоловікові, перерахувала на вказану вище банківську картку попередній

²¹⁹ Кузьмічов В.С., Черноус Ю.М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія. К. : ЗАТ «НІЧЛАВА», 2005. 448 с.

²²⁰ Птушкін Д.А. Розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян : дис. ... канд. юрид. наук / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 240 с.

²²¹ Білоус О.В. Законодавча регламентація проникнення до житла чи іншого володіння особи під час кримінального провадження. *Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 65. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. С. 264–271.

платіж в сумі 200 гривень за купівлю велосипеда, який за домовленістю останній повинен був відправити потерпілій через ТОВ «Нова пошта». Після цього, потерпіла наступного дня, а саме: 10 травня 2020 року о 11:37 год із вищевказаної банківської карти яка належить її чоловікові, перерахувала на банківську картку шахрая грошовий платіж в сумі 200 гривень, а також 11 травня 2020 року о 15:31 год платіж в сумі 150 гривень за купівлю вищезазначеного велосипеда, який останній повинен був за домовленістю відправити їй через ТОВ «Нова пошта», однак наміру здійснювати вказаної дії не мав²²². В ході розслідування факту вчинення визначеного протиправного діяння було призначено обшук в житлі шахрая. Під час обшуку було вилучено комп'ютер, на якому виявлено фактичні дані вчинення інших шахрайських дій.

Значення обшуків у розслідуванні злочинів обумовлюється тим, що нерідко їх результати містять початкові відомості, які доводять причетність осіб до організованої злочинної діяльності і можуть бути основою висунення криміналістичних версій та планування розкриття злочинів. Крім того, усі виявлені під час обшуків матеріальні сліди злочину порівнюються з інформацією, яка отримана після проведення слідчих оглядів. Тому виявлення зв'язків між предметами, які вилучені під час проведення обшуків, дозволяє пов'язати їх з конкретною особою (лідером або членом злочинної групи) та довести її причетність до злочинної діяльності²²³. А вже В.П. Головіна акцентує увагу на необхідності встановлення на початку розслідування і законності створення та функціонування юридичної особи. Авторка зазначає, що така робота відбувається шляхом дослідження портфелю документів, законності проходження процедури реєстрації та ведення фінансово-господарських операцій. Вирішити ці питання можна

²²²Справа № 158/702/21. Архів Ківерцівського районного суду Волинської обл., 2021 р.

²²³ Чаплинський К.О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монографія. Д. : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. 192 с.

через проведення обшуків у підозрюваних, їх контрагентів, установах та накладення арешту на грошові рахунки підозрюваних²²⁴.

В свою чергу, І.О. Коваленко акцентує увагу на тому, що «Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволив встановити, що обшук в більшості випадків проводився в місцях: зберігання і обробки інформації про банківські електронні платежі, що зазнала злочинного впливу (67 %); знаходження комп'ютерного обладнання, що використовувалося при здійсненні злочину (43 %); збереження інформації, отриманої злочинним шляхом (41 %); настання шкідливих наслідків (10 %). Об'єктами обшуку в більшості випадків були: житлові приміщення (42 %), приміщення підприємств, організацій, установ, в т. ч. банків (37 %), підсобні приміщення (8 %), дачі (5 %), транспортні засоби (4 %), гаражі (1 %), інші об'єкти (3 %)»²²⁵.

Зазначимо, що на основі вивчення матеріалів судово-слідчої практики нами було визначено, що під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» при проведенні обшуку необхідно виявляти і вилучати:

- документи, які містять відомості про можливих покупців;
- мобільні телефони, де міститься адресна книга (прізвища і адреси покупців, дані про організатора злочину), sms-повідомлення;
- комп'ютерна техніка (ноутбуки, планшети, системні блоки, флеш-накопичувачі), де може міститися інформація про протиправну діяльність шахрая. Значну увагу потрібно приділити веб-сайтам, де була розміщена інформація із послуг щодо продажу товарі.

Згідно з п. 7 ч. 3 статті 234 КПК України слідчий при зверненні до слідчого судді із клопотанням про проведення обшуку, окрім

²²⁴ Головіна В.П. Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 178 с.

²²⁵ Коваленко І.О. Організаційно-тактичне забезпечення проведення обшуку при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Словачької Республіки)*. 2019. № 6. С. 117–122.

низки відомостей, повинен зазначити ще й відомості про індивідуальні або родові ознаки речей, документів, іншого майна або осіб, яких планується відшукати, а також їхній зв'язок із вчиненим кримінальним правопорушенням. Слід зазначити, що, згідно з положенням ст. 236 КПК України, при виконанні ухвали про проведення обшуку слідчому, прокурору надається право виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати документи, тимчасово вилучати речі, які мають значення для кримінального провадження. Предмети, які вилучені законом з обігу, підлягають вилученню незалежно від їх відношення до кримінального провадження. Вилучені речі та документи, які не входять до переліку, щодо якого прямо надано дозвіл на відшукування в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку, та не відносяться до предметів, які вилучені законом з обігу, вважаються тимчасово вилученим майном²²⁶.

Тобто можна дійти висновку, що якщо під час обшуку виявляться предмети, речі чи документи, які не вказані в ухвалі, але є достатні підстави вважати, що вони можуть бути підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення та (або) зберегли на собі його сліди, їх можна тимчасово вилучати до прийняття рішення щодо їх подальшого спрямування (накласти арешт, повернути особі, в якій ці предмети, речі чи документ було вилучено, призначити експертизу тощо). Тому доцільно проводити одночасно обшуки у декількох осіб. Це запобігатиме витоку інформації від співучасників злочину та сприяє успіху у пошуку необхідних об'єктів.

Проведення обшуку складається з низки організаційних і тактичних заходів, спрямованих на виконання таких завдань: ознайомлення обшуканого з процесуальними документами, що дають дозвіл на проведення обшуку; процесуальне оформлення залучення учасників обшуку, роз'яснення прав та обов'язків, мети

²²⁶ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України. URL: // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 12.04.2021).

й порядку проведення обшуку, повідомлення про застосування технічних засобів, забезпечення реалізації їх прав та обов'язків; створення умов для постійного та якісного безпосереднього контакту учасників обшуку з об'єктом, який досліджують відповідно до попереднього розподілу завдань (шуканий об'єкт, власник приміщення, члени родини); забезпечення інформаційної взаємодії між учасниками обшуку та досліджуваними об'єктами за допомогою методів пізнання; одержання нової матеріальної доказової та орієнтуючої інформації, визначення її джерел; перевірка, уточнення, доповнення наявної у справі інформації; забезпечення цілісності шуканих об'єктів від дій осіб, зацікавлених у їх невиявленні, фальсифікації або знищенні; усунення протиріч, що мають місце в матеріалах кримінальної справи, яку розслідують; перевірка загальних та окремих криміналістичних версій стосовно розслідування загалом і обставин, що перевіряють під час проведення обшуку, внесення до них відповідних коректив, висунення їх підстав і нових версій; одержання слідчим у процесі обшуку доказової та іншої інформації від учасників обшуку; фіксація перебігу проведення та результатів обшуку²²⁷.

На основі вивчення судово-слідчої практики нами було виявлено, що у 87 % випадків обшуки проводилися за місцем проживання шахрая (квартири, будинки, кімнати в гуртожитках), у 13 % – за місцем проживання родичів.

Зокрема, Л.П. Паламарчук акцентує увагу на тому, що матеріальні сліди також можуть залишатися на обчислювальній техніці (сліди від пальців рук, мікрочастинки на клавіатурі, дисководів, принтері тощо), а також на магнітних носіях і оптичних дисках. На його думку, до окремого типу належать інформаційні сліди, що утворюються внаслідок впливу на комп'ютерну інформацію (шляхом знищення, перекручення). Автор зазначає, що вони залишаються на магнітних носіях інформації і пов'язані зі змінами, які відбулися у самій інформації порівняно з початковим її станом. Також до інформаційних слідів належать наслідки

²²⁷ Абушов Т.А. Система організаційних і тактичних дій під час проведення обшуку. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. № 6. 2011. С. 198–205.

роботи антивірусних і тестових програм, які можуть бути виявлені під час вивчення комп'ютерного обладнання, робочих записів програмістів, протоколів роботи антивірусних програм та програмного забезпечення. Для виявлення подібних слідів необхідно залучати спеціаліста з комп'ютерної техніки та програмного забезпечення²²⁸.

Після потрапляння до місця проведення обшуку уповноважена особа повинна запропонувати особі видати речі, як передбачені ухвалою слідчого судді, так і інші (вилучені з цивільного обігу, незаконно здобуті). На початковому етапі обшуку важливого значення набуває встановлення психологічного контакту, що досягається через взаємне сприймання сторін та обмін як вербальною, так і невербальною (міміка, жести) інформацією. Такий контакт може бути започатковано, наприклад, коли слідчий перед обшуком пропонує віддати розшукувані об'єкти, мотивуючи це тим, що небажано, щоб діти, повернувшись зі школи, спостерігали картину обшуку. Навіть за умови негативної відповіді такий крок може стати підґрунтям до встановлення подальшого контакту. Якщо обшукуваний тримається скуто, самовпевнено чи агресивно, такий стан можна спробувати зняти бесідою про родинні стосунки, роботу, стан здоров'я тощо²²⁹.

Стосовно тактичних прийомів обшуку, слід виділити наступні найбільш ефективні під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», зокрема:

- видалення підозрюваного з місця проведення обшуку;
- залучення підозрюваного до участі в процесуальній дії;
- зіставлення інформації, яка міститься у відповідях обшукуваного;
- застосування технічних засобів.

²²⁸ Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія прокуратури. Київ, 2005. 21 с.

²²⁹ Юридична психологія : підручник / за заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсєєва. Київ : КНТ, 2007. 360 с.

До тактичних прийомів відноситься і спосіб обміну інформацією між тими, хто проводить обшук, і манера їхнього поводження. Оскільки обшукуваний, члени його сім'ї виявляються психологічно неготовими до протидії розслідуванню, їм важче приховати хвилювання. Часто в цих осіб немає достатньо часу для вжиття тих чи інших засобів маскуванню чи знищення предметів пошуку. Однак, про що наголошує О.Ю. Герасименко, передчасність проведення цієї слідчої дії також іноді призводить до того, що отримання відповідних доказів ускладнюється браком необхідних відомостей про предмет обшуку, вірогідні способи його приховування, місце майбутнього обшуку й особу обшукуваного²³⁰.

Натомість, проведення слідчих (розшукових) дій часто супроводжується обмеженням прав людини, що передбачає примусовий вплив, який застосовують до учасників слідчих (розшукових) дій уповноважені органи й особи з метою забезпечення процесуального порядку, здійснення кримінально-процесуального доказування. Як показав аналіз судово-слідчої практики та опитування практичних працівників, при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства, саме під час проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних джерел, здебільшого постає питання щодо обмеження прав і свобод осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Здебільшого вимушене втручання у права громадян відбувається під час проведення обшуку та слідчого огляду через необхідність вилучення та огляду низки предметів та документів, які мають відношення до справи, містять у собі інформацію про обставини шахрайства або є засобом вчинення таких кримінальних правопорушень.

Проте, у результаті злочинного нехтування нормами, які визначають умови і порядок збирання та перевірки доказів та їхніх джерел, всі здобуті фактичні дані вважаються недопустимими. Тому, під час проведення слідчих (розшукових) дій, які є основним засобом збирання доказів, слід дотримуватися як кримінальних

²³⁰ Герасименко А.Ю. Подготовка к обыску: прогнозирование и тактический риск. Проблемы законности. X. : Основа, 1991. Вып. 26. С. 115–120.

процесуальних, так і конституційних вимог, та не ставати на заваді реалізації прав всіх учасників кримінального судочинства, окрім випадків, визначених законом²³¹.

Загалом, слідчий, прокурор повинні надати слідчому судді докази наявності підстав для проведення зазначеної слідчої (розшукової) дії, які обґрунтовують їхні доводи. До клопотання також мають бути додані оригінали або копії документів та інших матеріалів, якими прокурор, слідчий аргументує доводи клопотання, а також витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, в межах якого подається клопотання.

Ми поділяємо позицію В.В. Павлюка, який акцентує увагу на тому, що з розвитком комп'ютерних та технічних інновацій у процесі доказування у кримінальному провадженні матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у тому числі електронні) почали відігравати значну роль²³². Оскільки дії шахраїв можуть бути зафіксовані на будь-який носій інформації, що відіграватиме велику роль у доказуванні, всі зусилля слідчого повинні бути спрямовані на правильне вилучення таких носіїв.

З огляду на зазначене, слід звернути увагу на такий СРД як огляд речей. В ході проведення обшуку уповноважені особи її і так проводять, але під час тимчасового доступу до речей та документів виникає необхідність у проведенні визначеної процесуальної дії. Огляд комп'ютерної техніки дозволяє з'ясувати ряд відомостей про способи скоєння шахраєм протиправної дії та їх вірогідні мотиви і мету. В окремих випадках бажано, щоб підозрюваний був присутній при огляді його комп'ютера, оскільки саме він може надати найважливішу інформацію про особливості функціонування комп'ютерної системи, таку як:

²³¹ Павлова Н.В. Щодо важливості дотримання прав і свобод особи під час проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 190–196.

²³² Павлюк В.В. Матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації як джерела доказу у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2014. Випуск 24. Том 4. С. 115–118.

- 1) паролі, коди доступу;
- 2) перелік інстальованих комп'ютерних програм (програм, які є у комп'ютері);
- 3) місцезнаходження окремої інформації на машинному носії (окремих директорій, у тому числі прихованих)²³³.

Так, протягом 2019 року гр. Д. за місцем свого фактичного проживання самостійно зареєструвалась в соціальній мережі «Instagram», де створила обліковий запис та реалізуючи свій злочинний умисел, направлений на шахрайство, за допомогою комп'ютерної техніки, мобільного терміналу та підключення до інтернет провайдеру «Sky Link» у всесвітній мережі «Інтернет», на вказаному сайті розмістила оголошення з приводу продажу жіночого одягу. 08.09.2019, продовжуючи реалізовувати свій злочинний умисел, направлений на шахрайство, діючи шляхом обману, гр. Д. під час листування у вищевказаній соціальній мережі з потерпілою гр. Т, обговорили умови продажу жіночого одягу на загальну суму 1180 грн, при цьому гр. Д., не повідомляючи останній про свої істинні наміри, переслідуючи мету наживи та особистого збагачення злочинним шляхом, діючи умисно, з корисливих мотивів, шляхом обману, без наміру продажу жіночого одягу повідомила потерпілій про те що, їй необхідно перерахувати на картку АТ «Акцент Банк» оплату за одяг в сумі 1180 грн. Таким чином гр. Т, не усвідомлюючи злочинний намір шахрайки, будучи впевненою в купівлі жіночого одягу, в результаті шахрайських дій останньої о 15 год 43 хв 08.09.2019 через термінал перерахувала грошові кошти в сумі 1180 грн., які надійшли на картку АТ «Акцент Банк»²³⁴. В ході здійснення тимчасового доступу до речей та документів шахрай паролі та коди доступу до своїх акантів. Завдяки чому розслідування продовжилось набагато швидше.

Так, В.Ю. Шепітько говорить про те, що огляд документів – це слідча дія, яка полягає в їх вивченні та дослідженні з метою виявлення та фіксації ознак, які надають документам значення

²³³ Біленчук П.Д., Біленчук Д.П., Міщенко В.Б., Мотлях О.І. Національна безпека України: сучасні інформаційні технології і можливі джерела безпеки. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФП України*. 1998. № 1. С. 61–72.

²³⁴ Справа № 405/5286/20. Архів Ленінського районного суд м. Кіровограда, 2021 р.

речових доказів. Відрізняється вона від інших слідчих (розшукових) дій (експертизи, допиту тощо) безпосереднім сприйняттям документів під час виявлення²³⁵. В розрізі вказаного, вважаємо доречною думку авторів, які визначають у криміналістичному розрізі злочинів, пов'язаних з порушенням прав інтелектуальної власності з використанням мережі «Інтернет», такі обов'язкові складові як типові способи вчинення злочину, типові способи маскування злочину, характеристика потерпілого та сліди злочину²³⁶. В той же час як раз виявлення матеріальних слідів під час огляду в досліджуваній категорії проваджень є першочерговою задачею уповноважених осіб.

На основі аналізу судово-слідчої практики нами встановлено, що, зокрема, метою огляду документів здебільшого є: 1) вивчення змісту документа та його реквізитів (79 %); 2) встановлення ознак підробки, змін, внесених у документ (83 %); 3) виявлення слідів рук, потожирової речовини (3 %).

Наголосимо на тому, що ми підтримуємо авторів, які зазначають, що шахраї нерідко використовують комп'ютерну техніку для підготовки проектів різних підроблених документів, зберігання відео- або фотофайлів, ведення переговорів в мережі «Інтернет» і електронною поштою, відвідування соціальних мереж. В пам'яті комп'ютера можуть бути адреси потенційних жертв, графічні зразки бланків тощо. Крім того, на флеш-карті мобільного телефону також може зберігатися значна кількість інформації про контакти, зв'язки тощо. Тому така інформація, безсумнівно, становить інтерес для слідства та спрямовує правоохоронні органи у вірному напрямку²³⁷.

²³⁵ Шепитько В.Ю. Криміналістика : курс лекцій. Издание второе, переработанное и дополненное. Х. : ООО «Одиссей», 2005. 368 с.

²³⁶ Дараган В.В., Недов Р. Характеристика преступлений, связанных с нарушением прав интеллектуальной собственности с использованием сети интернет. *Leges viva*. 2018. № 9. Ч. 2. С. 51–54.

²³⁷ Птушкин Д.А. Особенности проведения обыска при расследовании мошенничества относительно объектов недвижимого имущества граждан. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2017. № 1. С. 78–82.

Також важливим видом заходом в досліджуваній категорії проваджень є вилучення й зняття (вилучення) інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), що полягає у проведенні із застосуванням відповідних технічних засобів спостереження, відбору та фіксації змісту інформації, яка передається особою та має значення для досудового розслідування, а також одержанні, перетворенні і фіксації різних видів сигналів, що передаються каналами зв'язку. Як правило, зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж покладається на уповноважені підрозділи органів Національної поліції та органів безпеки. Керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку зобов'язані сприяти виконанню дій зі зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, вживати необхідних заходів щодо нерозголошення факту проведення таких дій та отриманої інформації, зберігати її в незмінному вигляді. Пошук, виявлення і фіксація відомостей, що містяться в електронній інформаційній системі, або їх частин, доступ до електронної інформаційної системи або її частини, а також отримання таких відомостей без відома її власника, володільця або утримувача може здійснюватися на підставі ухвали слідчого судді й під час зняття інформації з електронних інформаційних систем в рамках положення ст. 264 КПК України²³⁸.

Підводячи підсумок, зазначимо, що проведення слідчих (розшукових) дій для вилучення інформації з матеріальних джерел є обов'язковим в усіх випадках розслідування шахрайства при купівлі-продажу шляхом інтернет. Завдяки обшуку, різним видам огляду збирається доказова інформація, що має значення для кримінального провадження.

²³⁸ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 18.10.2021).

3.2. Особливості проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на вилучення інформації з особистісних джерел

Зібрання інформації з особистісних джерел має значення як для початкового, так і для подальшого етапу розслідування кримінальних правопорушень досліджуваного виду. Так, на початковому отримана інформація в більшості випадках вчинення шахрайства при купівлі-продажу шляхом інтернет є єдиною інформацією, на яку можна спиратись. В той час, як на подальшому етапі уповноважені особи будуть допитувати підозрюваного та проводити одночасні допити раніше допитаних осіб. Тому важливість зазначених слідчих (розшукових) дій є беззаперечною.

Серед видів допиту при розслідуванні досліджуваної категорії шахрайств допит потерпілого займає центральне місце. В той час, як на подальшому етапі розслідування не менш важливе значення має і допит підозрюваного. Тому будемо розглядати їх по черзі.

Починаючи безпосередній розгляд зазначеної процесуальної дії дамо їй визначення. Зокрема, В.Ю. Шепітько формулює його як регламентований кримінально-процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть у ньому участь, та спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини²³⁹.

В той же час, в пам'яті людей залишається достатня кількість інформації, яку можна використовувати в кримінальному провадженні. Для її отримання і допитується значна кількість учасників процесу. Одразу слід наголосити, що допит є досить складною у тактиці проведення процесуальною дією. Адже слідчий здебільшого володіє значно меншим обсягом інформації, ніж допитувана особа²⁴⁰.

²³⁹ Криміналістика : підручник / за ред. В.Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : Ін Юре, 2004. 728 с.

²⁴⁰ Єфімов М.М. Деякі аспекти допиту різних категорій осіб при розслідуванні злочинів проти моральності. *Наук. вісн. Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ.* 2017. № 4. С. 246–254.

Цікавою є думка В.О. Коновалової, що, допит є однією з найскладніших слідчих (розшукових) дій ще й у зв'язку з тим, що допитувані особи мають різний соціальний і професійний статус, різні особливості психіки й мотивацію своєї поведінки, що зумовлює характер спілкування, тактику проведення допиту. Авторка акцентує увагу на тому, що при цьому значна роль належить знанню закономірностей формування їх показань, що пояснюється особливостями сприйняття, запам'ятовування, відтворення, оцінювання одержаної у процесі допиту інформації, й використання її в тактичних цілях²⁴¹.

Відносно підготовчого етапу необхідно визначити складові завдання визначеної слідчої (розшукової) дії. Так, група науковців серед них виводять наступні елементи: організаційний (забезпечення раціонального проведення допиту, тобто коли і де доцільно провести його з позиції раціонального використання бюджету часу і можливостей слідчого – сьогодні, завтра, вранці, які використати технічні засоби і т. п.); змістовний (визначення повноти і взаємозв'язку обставин, що підлягають встановленню); тактичний (встановлення відповідних засобів і прийомів вирішення конкретних завдань допиту)²⁴².

Стосовно кримінальних проваджень за фактами вчинення шахрайства досліджуваного виду зазначимо, що завдяки вирішенню визначених елементів допит сприяв встановленню істини, висуванню версій щодо особи злочинця та проведення подальших слідчих (розшукових) дій. Зокрема, з огляду на результати проведеного анкетування респондентів нами встановлено, що допит дозволяє вчасно висунути слідчі версії (71 %), визначити послідовність проведення інших процесуальних дій (59 %), отримати відомості про особу шахрая (91 %) та обставини шахрайства (88 %), з'ясувати дані, що мають тактичне

²⁴¹ Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология : монография. Харьков : Изд-во СПД ФЛ Вапнярчук Н.Н., 2006. 176 с.

²⁴² Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник / В.К. Весельський, В.С. Кузьмічов, В.С. Мацишин, А.В. Старушкевич. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 148 с.

значення (28 %), з'ясувати причини та умови, що сприяли вчиненню шахрайства (38 %).

Стосовно специфіки підготовчого етапу до допиту у справах щодо шахрайства, цікавою є думка Н.В. Павлової, яка зазначає, що у слідчого виникає необхідність ознайомлення з низкою документів, використаних під час вчинення злочину даної категорії, та відбору серед них тих, що можуть застосовуватися під час провадження допиту. Авторка наголошує, що з метою з'ясування картини злочину в цілому слідчий повинен вивчити матеріали кримінального провадження та уважно проаналізувати зміст документів, які відображають факт укладення угоди щодо відчуження житла. У зв'язку з цим слідчому необхідно звернутися до процедури укладення угоди щодо відчуження житла та її правової регламентації. На підставі вивчення матеріалів кримінального провадження та документів, що містяться в ньому, слідчий повинен встановити: які дії, що вчинювалися під час укладення угоди, є незаконними, в чому вони полягають; які особи їх вчинили, коли і в якому місці; які нормативні акти, що регулюють порядок здійснення правочинів щодо житла, порушувалися тощо. Для вирішення вказаних питань вже на стадії підготовки до допиту щодо злочинів вказаної категорії необхідно залучити спеціалістів у сфері обігу житла. Вони можуть допомогти правильно оцінити докази, роз'яснити факти, що мають значення для справи, скласти приблизний перелік питань, які необхідно з'ясувати у ході допиту²⁴³.

З огляду на зазначене, ми вважаємо, що необхідно привести комплекс організаційних і тактичних заходів, що пропонує здійснити при підготовці до проведення обшуку. Так, ми підтримуємо позицію А.Ф. Волобуєва, який вказує наступний їх перелік:

- ретельне, повне і всебічне вивчення матеріалів кримінальної справи;
- визначення черговості допиту (тобто кола осіб, які підлягають допиту та послідовності їх проведення);

²⁴³ Павлова Н.В. Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. Д., 2007. 223 с.

- одержання інформації про допитувану особу;
- ознайомлення з деякими спеціальними питаннями;
- запрошення осіб, участь у допиті яких є обов'язковою;
- планування допиту;
- визначення часу і місця проведення допиту;
- підготовка робочого місця для проведення допиту²⁴⁴.

Допит припускає психічний вплив слідчого на допитуваного для одержання максимально повної інформації зі справи, з найменшою витратою часу й нервової енергії. Ми підтримуємо думку групи науковців (Н.В. Павлова, Д.А. Птушкін, К.О. Чаплинський), які наголошують на тому, що «...специфіку допиту потерпілого визначає предмет даної СРД, що залежить не тільки від процесуального становища допитуваного та інформації, якою він володіє, а й від способу вчинення шахрайства і характеру слідчої ситуації»²⁴⁵. В той же час, необхідно вказати, що під час допиту різних категорій осіб використовуються відповідні тактичні прийоми.

В умовах конфліктних ситуацій особливого значення набувають такі організаційно-підготовчі заходи, як вивчення особи злочинця; добір речових доказів та інших матеріалів для пред'явлення підозрюваному; визначення тактичних прийомів, що будуть застосовуватися під час допиту; підготовка науково-технічних засобів його фіксації; забезпечення сприятливих умов для проведення допиту з урахуванням необхідності гарантування безпеки його учасників. Зазначені заходи ми розкриємо під час дослідження етапу безпосереднього проведення допиту підозрюваних, адже вони досить тісно переплітаються з тактичними прийомами²⁴⁶.

²⁴⁴ Криміналістика : підручник / В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2001. 666 с.

²⁴⁵ Павлова Н.В., Птушкін Д.А., Чаплинський К.О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян : монографія. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ ; Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 190 с.

²⁴⁶ Єфімов М.М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 392 с.

Проведення опитування працівників правоохоронних органів дало змогу зробити висновок, що під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», вони вбачають необхідність та можливість використання наступних тактичних прийомів:

- створення напруги – 72 %;
- швидкий темп допиту – 62 %;
- створення уявлення про інформованість слідчого – 82 %;
- використання фактора раптовості – 43 %;
- пред'явлення речових доказів – 23 %;
- використання конфліктів й протиріч в ОГ – 21 %;
- застосування відеозапису – 34 %.

Вагоме значення як для підготовки, так і для безпосереднього проведення допиту при розслідуванні досліджуваного виду шахрайства має безпосередній процесуальний статус допитуваної особи. Так, про що результати узагальнення матеріалів судово-слідчої практики, згідно з якими допит підозрюваного проводиться у 100 % проваджень, допит свідків – у 56 %, допит потерпілих – у 100 %.

На перший погляд, проведення допиту не становить особливих труднощів. Однак ця легкість лише удавана, оскільки допитувані далеко не завжди дають правдиві, повні й об'єктивні свідчення, тому досягти бажаного результату вдається, використовуючи при цьому певний комплекс тактичних прийомів.

Основне місце серед окреслених тактичних прийомів займає психологічний контакт. Його необхідно встановити з підозрюваним для успішного проведення допиту. З цього приводу підтримуємо позицію К.О. Чаплинського, який загалом рекомендує під час проведення допиту ставити питання, що стосуються таких обставин: виникнення злочинного задуму; відомості про об'єкт посягання, мотив злочину, ставлення особи до злочинних наслідків; способи підготовки та вчинення злочинів, послідовність злочинних дій, а також особливості приховування злочинної діяльності (її характер); час, місце, обстановка та механізм вчинення злочинів; відомості про особу злочинця; умови, за яких

допитуваний спостерігав будь-які предмети або явища; психологічний та фізичний стан особи в момент сприйняття чи після нього; загальна здібність допитуваного до певного сприйняття, запам'ятовування та відтворення; обставини, що сприяли або перешкоджали учиненню злочинів; способи формування організованої групи та характер злочинної діяльності; виявлення психологічної й функціональної структури групи (якісний склад, рівень організованості) та розподілу функціональних обов'язків; кількісний склад групи при учиненні кожного епізоду злочинної діяльності, конкретні дії кожного, навички володіння зброєю та прийомами боротьби; виявлення осіб, які не брали безпосередньої участі у вчинених злочинах, але обізнаних про їх підготовку, вчинення або приховання; наявність корумпованих зв'язків та зв'язків з іншими злочинними групами; способи протидії розслідуванню та впливу на потерпілих, свідків та членів групи, які дають правдиві показання; наявність в групі конфліктів, протиріч та розбіжностей; способи легалізації отриманих прибутків та відтворення злочинної діяльності; встановлення осіб, які залишилися на волі і продовжують злочинну діяльність або налагоджують зв'язки між членами групи та намагаються створити єдину, вигідну для усіх лінію поведінки та ін²⁴⁷.

Слідчий повинен схилити до себе допитуваного своїм довірливим ставленням до нього.

У потерпілого від шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» обов'язково необхідно досліджувати питання стосовно наступних обставин:

- відповідний процес знаходження інтернет-ресурсу шахрая (рекомендація знайомих; спам-розсилка);
- спосіб спілкування з шахраєм (лише на сайті; на сайті і телефоном; через певні соціальні мережі);
- речі, які потерпілий бажав придбати;
- спосіб оплати.

²⁴⁷ Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

Певне місце в матеріалах кримінальних проваджень даної категорії відводиться й показанням свідків. Їх повнота і правдивість залежать від вирішення таких тактичних завдань, що повинно враховуватись слідчим: а) правильне визначення кола осіб, які володіють інформацією, що має значення для розслідування; б) визначення можливої зацікавленості свідків у тих або інших результатах розслідування чи залежності від осіб, які зацікавлені в цьому; в) нейтралізації чинників, які негативно впливають на поведінку під час допиту (відмова, ухилення від дачі показань, неправдиві показання); г) врахування соціальних та психологічних особливостей допитуваного; д) вжиття заходів, спрямованих на попередження подальшої відмови від даних правдивих показань²⁴⁸.

При допиті підозрюваної особи слідчому необхідно перекопати зазначеного суб'єкта у сприянні слідству.

Вивченням кримінальних проваджень за фактами вчинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», нами встановлено, що допити підозрюваних спрямовувалися на: з'ясування події кримінального правопорушення, обставин повідомлення, характер дій кожного співучасника – у 100 %; виявлення співучасників шахрайських дій – 29 %; з'ясування даних що мають тактичне значення – 34 %; з'ясування причин та умов, що сприяли вчиненню шахрайства – 39 %. При цьому допит підозрюваних проводився: відразу після їх затримання – у 88 % випадків; більше одного разу – 46 %.

Загалом, тактичні прийоми проведення допиту підозрюваного обираються залежно від слідчої ситуації: уповноважена особа може застосовувати і пред'явлення доказів, і оголошення показань інших осіб, і методи переконання, і постановку деталізуючих, нагадуючих, контрольних запитань та ін. Якщо підозрюваний дає правдиві показання, завдання слідчого полягає в уточненні цих відомостей, максимальній деталізації показань та ін. Якщо ж він дає неправдиві показання, то необхідно вжити захо-

²⁴⁸ Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.

дів для викриття неправди: роз'яснити положення кримінально-процесуального законодавства про обставини, що пом'якшують вину, деталізувати його показання, провести повторні допити з тих самих обставин, пред'явити письмові і речові докази: документи, складені ним, експертні висновки, акти документальних ревізій, показання свідків, інших осіб тощо.

Ми визначили наступні обставини, що підлягають встановленню під час допитів підозрюваних по досліджуваній категорії кримінальних правопорушень:

- дані про підозрюваного: сімейний стан, стан здоров'я, освіта, місце роботи, заохочення, стягнення, судимості і т. п.;
- чи знайомий він із потерпілим і в які має з ним стосунки;
- які конкретно дії, пов'язані з учиненням шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», було ним здійснено (створення сторінки в соцмережі; створення вебсайту; отримання доступу до сайта іншої особи);
- які обставини, мотиви та мета вчинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»;
- які предмети підозрюваний готував для здійснення зазначеного протиправного діяння;
- ставлення особи до своїх дій, їхня оцінка;
- чи вчинив він раніше які-небудь правопорушення і до якого виду відповідальності притягався;
- обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність.

Суттєве важке становище виникає, коли допит підозрюваного здійснюється за незначного обсягу доказової інформації. Окрема група науковців визначила, що за таких обставин ефективними є тактичні прийоми спрямовані на створення у допитуваного перебільшеного уявлення про поінформованість слідчого щодо обставин злочину або приховування від допитуваного поінформованості слідчого про деякі обставини справи; з'ясування другорядних, з точки зору допитуваного, питань, якими фактично маскується головне питання про причетність його до злочину²⁴⁹.

²⁴⁹Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому) : навчальний посібник. К. : НАВСУ; НВТ «Правник», 1997. 33 с.

В свою чергу, інші науковці рекомендують з метою викриття підозрюваного щодо його заяви про алібі використовувати досить ефективний, на наш погляд, прийом – найдетальнішим чином зафіксувати його свідчення про події дня, коли вчинено злочин, і запропонувати підозрюваному підписати саме цю частину протоколу.

Аналіз судово-слідчої практики показав, що для усунення розбіжностей у показаннях потерпілих, свідків, підозрюваних та інших учасників кримінального процесу у досліджуваній категорії справ у 95 % випадків проводиться одночасний допит двох або більше осіб.

Результати дослідження показали, що у 89 % випадків вказана СРД проводилася між підозрюваним та потерпілим, у 4 % – між підозрюваним та свідками, між підозрюваними особами – у 8 %. Достатньо низький відсоток проведених одночасних допитів за участю свідків визначається наступними обставинами. Як показало проведене анкетування, даний факт можна пояснити нерегульованістю механізму притягнення до відповідальності осіб, які надають завідомо неправдиві показання та відмовляються їх надавати взагалі.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень показав, що у 49 % випадків під час одночасного допиту між потерпілим та підозрюваним останній у ході проведення слідчої (розшукової) дії повністю або частково підтвердив факти, що раніше заперечував. В інших випадках підозрюваний лише повторював ті показання, що раніше надавав.

Так, в жовтні 2016 року гр. Ш., маючи злочинний умисел, спрямований на власне незаконне збагачення шляхом шахрайства, переслідуючи користь, із використанням комп'ютерної техніки, під'єднаної до мережі «Інтернет», створив сторінку в соціальній мережі «Фейсбук», під нік-неймом «Ш» із завідомо неправдивими відомостями про її власника та яка стала загальнодоступною для всіх користувачів соціальної мережі, чим здійснив ряд дій, спрямованих на підготовку до вчинення шахрайства. З

метою заволодіння чужими грошовими коштами на даній сторінці розмістив оголошення в якому вказав завідомо неправдиві відомості про реалізацію кухонного посуду. 13 жовтня 2016 року від користувача соціальної мережі «У» надійшло приватне повідомлення про намір придбання набору кухонного посуду. У ході переписки між ними було обумовлено умови купівлі-продажу набору посуду, хоча гр. Ш. не мав у наявності відповідного товару, вказаного ним в оголошенні, але умисно, повторно, застосовуючи обман, з метою заволодіти грошовими коштами громадянки, реалізуючи свій злочинний умисел, надав їй номер банківської карти ПАТ КБ «ПриватБанк», яка належить третій особі, та переконав її, щоб вона перерахувала за набір посуду 1150 гривень, тобто оплатила за неіснуючий товар, а він вишле їй набір посуду кур'єрською службою «Нова пошта». В ході попередніх допитів підозрюваного та потерпілої особи їх показання відрізнялися. Після проведення одночасного допиту, гр. Ш. зрозумів, що надалі надавати неправдиві показання не має сенсу і почав говорити правду²⁵⁰.

Ми вважаємо, що одночасний допит доцільно проводити у таких випадках: 1) якщо особа, яка надає правдиві показання, має вплив на іншу та здатна сприяти у ході одночасного допиту зміні її позиції; 2) між особами, одна з яких надає правдиві показання, а інша добросовісно помиляється стосовно них в силу певних обставин; 3) між підозрюваним, який надає правдиві показання, та свідком, який, на думку уповноваженої особи, надає завідомо неправдиві показання.

Констатуючи вищенаведене, відмітимо, що тактично правильно підготовлений та організований допит, а також одночасний допит, під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» зумовлює усунення протиріч між його учасниками, а також виявляє помилковість раніше наданих показань і з'ясувати справжню роль кожного у діянні.

²⁵⁰ Справа № 303/3055/17. Архів Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської обл., 2021 р.

3.3. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»

Процес розслідування кримінальних правопорушень може характеризуватися проведенням різноманітних процесуальних дій. Деякі з них направлені на вилучення та перевірку певної доказової інформації. Під час їх проведення в уповноважених осіб (слідчого, дізнавача, прокурора) може виникнути потреба у з'ясуванні окремих обставин, які викликають необхідність у наявності спеціальних знань. Так, вчинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» в Україні характеризується багатьма аспектами, які вимагають володіння вказаними знаннями. Іноді без них взагалі неможливо довести вину шахрая. Адже специфічні спосіб та умови вчинення кримінального правопорушення (мережа «Інтернет»), характерна слідова картина для даної категорії проваджень (ідеальні та віртуальні докази) зумовлюють необхідність залучення фахівців з різних галузей науки для максимально ефективного вилучення доказової інформації. З огляду на вказане, дослідження означеного питання є досить актуальним²⁵¹.

Стосовно визначення спеціальних знань, одразу зазначимо, що вчені по-різному характеризують цю категорію. Доречною нам здається позиція Д.В. Пашнева, який акцентує увагу на тому, що форми використання спеціальних знань можуть бути диференційовані на обов'язкове і факультативне залучення їх при проведенні процесуальних дій. Крім того, як зазначає автор, процесуальні форми використання спеціальних знань поділяються за характером дій, при проведенні яких вони застосовуються, на ті, що використовуються при проведенні слідчих та інших процесуальних дій. Непроцесуальні форми застосування спеціальних знань можуть бути розділені за ознаками сфери використання і суб'єкта їх застосування²⁵². Тобто науковець роз-

²⁵¹ Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет». *Право і суспільство*. № 2. 2021. С. 234–240.

²⁵² Пашнев Д.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / НАВС. К., 2007. 228 с.

діляє форми використання спеціальних знань на окремі категорії: процесуальні та не процесуальні.

В свою чергу, П.П. Іщенко формулює поняття досліджуваної наукової категорії як будь-які професійні знання, які можуть сприяти виявленню, фіксації та вилученню доказів. Вчений здійснив аналіз норм кримінально-процесуального законодавства, яке обмежує коло використання спеціальних знань виявленням, фіксацією та вилученням доказів і зробив відповідний висновок²⁵³. Втім, ми дотримуємося думки, що спеціальні знання та навички обізнаних осіб використовуються шляхом: 1) взяття участі у процесуальних та інших діях; 2) проведення судових експертиз; 3) проведення документальних ревізій, перевірок, обстежень; 4) одержання довідок та консультацій; 5) витребування та використання документів, що складаються обізнаними особами у процесі службової діяльності; 6) допиту обізнаних осіб як свідків або експертів. При розслідуванні шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» спеціальні знання можуть використовуватись в означених формах.

На нашу думку, найбільш вдало характеризує сутність спеціальних знань визначення В.К. Лисиченка та В.В. Циркаля, які досліджувану категорію характеризують як незагальновідомі в судочинстві наукові, технічні та практичні знання, набуті в результаті професійного навчання чи роботи за певною спеціальністю особою, залученою як спеціаліст чи експерт з метою допомоги слідчому чи суду у з'ясуванні обставин справи або надання висновків з питань, для вирішення яких потрібне їх використання²⁵⁴.

Спеціальні знання в кримінальному провадженні можуть використовуватись по різному. Зокрема, В.В. Тіщенко поділяє їх використання на наступні форми: безпосередні, тобто такі, що безпосередньо спрямовані на збирання й отримання доказів;

²⁵³ Іщенко П.П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). Юридическая литература, 1990. 158 с.

²⁵⁴ Лисиченко В.К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике / Лисиченко В.К., Циркаль В.В. К., 1987. 45 с.

опосередковані, тобто ті, що сприяють збиранню і оцінці доказів²⁵⁵.

В свою чергу, Г.С. Бідняк, досліджуючи питання щодо використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств, зробила умовивід, що форми їх застосування цілком залежать від видів шахрайства. Авторка наголошує, що для сучасних шахраїв характерним є використання як традиційних прийомів, пристосованих до нових соціальних умов, так і нових, раніше невідомих. Так, залежно від способу вчинення шахрайства доцільними є такі форми використання спеціальних знань: призначення судових експертиз; довідково-консультаційна діяльність; ревізії та перевірка за обліками; залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій; допит експерта; присутність слідчого при проведенні експертизи²⁵⁶.

Отже, у працівників правоохоронних органів, які уповноважені розслідувати шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», є можливість використання різних форм спеціальних знань. Серед основних форм використання спеціальних знань ми вирішили виокремити наступні: а) безпосереднє використання уповноваженою особою спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; б) призначення судових експертиз; в) залучення спеціаліста до проведення окремих процесуальних дій.

Для вчинення кримінальних правопорушень досліджуваної категорії шахраї активно використовують здобутки новітніх технологій, які обумовлюють утворення відповідних слідів (електронних). До засобів учинення досліджуваних протиправних діянь окрема група науковців (А.Ф. Волобуєв, В.О. Малярова, Р.Л. Степанюк) відносить: мережу та засоби стільникового зв'язку,

²⁵⁵ Тіщенко В.В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (27 листопада 2013 року, м. Одеса). Одеса : «Юридична література», 2013. С. 349-353.

²⁵⁶ Бідняк Г.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 254 с.

глобальну світову телекомунікаційну мережу «Інтернет», засоби комп'ютерної техніки, зокрема спеціальне програмне забезпечення, програми-віруси, програми-шкідники, периферійне обладнання (принтер, CD-ROM-накопичувач, стример), а також носії комп'ютерної інформації («флешки», диски) та засоби телефонного зв'язку. Окрім того, для вчинення шахрайств за допомогою пластикових кредитних карток злочинці можуть користуватися, відповідно, банкоматами, спеціально виготовленими пристроями для зчитування інформації з чужих карток, електронними терміналами, імпрінтерами й декодерами. Усі ці об'єкти можуть бути носіями тієї чи іншої інформації, яка має значення у кримінальному провадженні²⁵⁷.

З приводу залучення спеціаліста, то, наприклад, П.П. Іщенко вказує, що вказані особи залучаються до участі в слідчих (розшукових) діях у разі:

- 1) відсутності спеціальних знань і навичок у слідчого;
- 2) недостатнього оволодіння слідчим прийомами і засобами швидкого і доброякісного виконання тієї чи іншої роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок;
- 3) необхідності з етичних чи тактичних точок зору доручити здійснення визначених дій саме спеціалістові;
- 4) одночасного застосування ряду НТЗ;
- 5) необхідності виконати великий обсяг роботи, що вимагає спеціальних знань і навичок²⁵⁸.

З огляду на більшість наукових поглядів та дослідження судово-слідчої практики, ми підтримуємо позицію, що першорядною, найбільш важливою та складною формою використання спеціальних знань є участь спеціаліста у проведенні СРД. Це пояснюється тим, що в цьому випадку діяльність спеціаліста спрямовано на пошук (сприяння в пошуку) речових доказів (слідів, предметів

²⁵⁷ Криміналістика : підручник. У 2 томах (т. 2) / колектив авторів, за загальною редакцією А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярвої. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2018. 312 с.

²⁵⁸ Ищенко П.П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). Юрид. лит., 1990. 159 с.

і об'єктів) – джерел інформації про скоєний злочин, наявність яких є базисом у відтворенні слідчим обставин злочинної події й побудові алгоритму дій, спрямованих на розкриття та розслідування злочину. Крім того, саме від результативності слідчої дії залежить необхідність реалізації інформаційно-доказового потенціалу виявлених речових доказів за допомогою проведення експертних досліджень²⁵⁹.

Аналіз матеріалів опитування респондентів, які мали відношення до розслідування шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», участь спеціаліста в проведенні СРД та інших процесуальних дій є найбільш поширеною під час проведення: обшуку (41 %), огляді документів (36 %), допиті (28 %), тимчасового доступу до речей та документів (19 %), призначенні експертиз (89 %) тощо.

В свою чергу, Т.О. Калюга на основі аналізу судово-слідчої практики зробила висновок, що під час проведення обшуків допомога спеціаліста може полягати у: застосуванні пошукових приладів; застосуванні фото-, відеозйомки; наданні консультацій з питань визначення правильного переліку документів, які підлягають вилученню, їх кількості та місць їх зберігання; наданні порад щодо вилучення виявлених предметів і документів і порядку поводження з ними; наданні порад щодо правильного транспортування речових доказів тощо²⁶⁰.

Слід зазначити, що, наприклад, огляд вебсторінки, на якій розміщено повідомлення про товари, які особа пропонує купити, з проведенням подальшого експертного дослідження у сфері телекомунікації, по-перше, надає змогу вивчити зміст інформації стосовно діяльності шахраїв та характеру пропонованої продукції; по-друге, зафіксувати IP-адресу комп'ютерного обладнання,

²⁵⁹ Волобуєва О.О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. К., 2006. 236 с.

²⁶⁰ Калюга Т.О. Розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2019. 264 с.

з якого здійснювалось управління вебсайтом; по-третє, визначити інтернет-провайдера, який надавав доступ до вебсайту.

Так, у грудні 2015 року гр. Д., переслідуючи мету нетрудового збагачення за рахунок шахрайських дій з в використанням електронно-обчислювальної техніки, за попередньою змовою з гр. Ж., маючи намір незаконно збагатитися, вирішив вчиняти протиправні дії відносно необмеженого кола користувачів вебресурсу «www.olx.ua», а саме пропонувати для продажу товар, якого в дійсності у нього не було, за умови попередньої оплати його вартості на картковий рахунок. З метою досягнення своєї злочинної мети та переслідуючи ціль конспірації своєї протиправної діяльності, гр. Д., вирішив вчиняти такого роду кримінальні правопорушення наступним чином: вмовив свого знайомого гр. І. відкрити банківський рахунок та передати йому платіжну картку ПАТ «УКРсиббанк», яку в подальшому планував разом з гр. Ж. використати для отримання грошових коштів, здобутих в результаті вчинення шахрайських дій; підключення до інформаційної мережі загального доступу «Інтернет» здійснювати через безпроводний маршрутизатор, послуги якого вдавалися провайдером ТОВ «ІСП Шторм», тобто з квартири в якій проживав разом з матір'ю. Після цього гр. Д. вчинив ряд протиправних дій (25 епізодів). Зокрема, використовуючи підключення до інформаційної Мережі загального доступу інтернет через безпроводний маршрутизатор розмістив на вебресурсі «olx.ua» оголошення про продаж мікрохвильової печі. Вказане оголошення зацікавило гр. Є., який виявив бажання придбати вказаний товар. У результаті телефонної розмови, між останніми були погоджені наступні умови купівлі-продажу гр. Є. повинен здійснити предоплату вартості товару та при його отриманні повну оплату та витрати по доставці, а продавець відправить товар службою доставки «Нова пошта». Таким чином, гр. Є. здійснив переказ грошових коштів в сумі 600 гривень на банківський рахунок карти ПАТ «Укрсиббанк» гр. Д. У подальшому, 02.01.2016 року грошові кошти були зняті готівкою. Після чого, правопорушники обіцяний товар замовнику не відправили та грошові кошти не повернули. В ході здій-

снення досудового розслідування були залучені спеціалісти, які досліджували питання активності сторінки правопорушників на вебресурсі «www.olx.ua»²⁶¹.

Слід зазначити, що особливість механізму вчинення шахрайств цього різновиду обумовлює необхідність залучення допомоги спеціаліста у сфері комп'ютерних технологій уже на стадії початкової перевірки інформації про ці кримінальні правопорушення й ухвалення рішення про відкриття кримінального провадження²⁶².

Аналіз кримінальних проваджень та опитування практичних працівників, які мають досвід розкриття та розслідування шахрайств у сфері нерухомості, показали, що під час проведення обшуку у 27 % випадків здійснювалося вилучення всієї комп'ютерної техніки для проведення експертного дослідження; у 22 % – інформацію було скопійовано на технічний носій (флеш-карту, магнітний диск тощо); 10 % інформації було отримано шляхом здійснення скриншоту сторінок, на яких зафіксована важлива інформація щодо вчинення шахрайств (переписка між шахраями та потерпілими, іншими співучасниками, фотографії, номери, адреси, графічні замальовки, вебсторінки, інформація з реєстрів, в яких відображаються дії щодо здійснення правочинів, тощо)²⁶³.

У деяких випадках спеціаліста доцільно запросити на допит. Спеціаліст, залучений до проведення слідчої (розшукової) дії, володіє необхідними спеціальними знаннями, і користуючись ними, допомагає слідчому²⁶⁴.

²⁶¹ Справа № 398/3560/17. Архів Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської обл., 2019 р.

²⁶² Криміналістика : підручник. У 2 томах (т. 2) / колектив авторів, за загальною редакцією А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2018. 312 с.

²⁶³ Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян : монографія / Н.В. Павлова, Д.А. Птушкін, К.О. Чаплинський. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 206 с.

²⁶⁴ Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

Ми підтримуємо групу вчених (Є.І. Макаренко, О.В. Негодченко, В.М. Тертишник), які наголошують на тому, що вибір моменту призначення експертизи передбачає врахування таких обставин: своєчасність призначення експертизи; властивості та стану об'єктів експертного дослідження; необхідність та можливість отримання порівняльних зразків; особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, час проведення та ін.); слідчу ситуацію; наявність або відсутність необхідних матеріалів для призначення експертизи²⁶⁵. Тобто, призначаючи експертизу у справах щодо шахрайства шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», уповноважена особа повинна враховувати вказані обставини та вирішити, чи достатньо у його розпорядженні матеріалів для повноцінного експертного дослідження.

Загалом, як каже М.Г. Щербаковський, завдання експерта полягають у тому, щоб надати слідству виявлені використанням спеціальних знань відомості стосовно фактів, що дозволяють у сукупності з іншими доказами у справі надати оцінку події, що розслідується, встановити злочинця та обставини злочину²⁶⁶.

Зі свого боку, І.О. Коваленко наголошує на тому, що «Одною з основних процесуальних дій при розслідуванні шахрайства в сфері банківських електронних платежів є призначення судової експертизи, а саме судової комп'ютерно-технічної експертизи, яка проводиться у відповідності до ст. 242 КПК України. Судова комп'ютерно-технічна експертиза призначається у випадках, коли необхідно отримати фактичні дані для розслідування кіберзлочинів з використанням електронно-обчислюваної техніки, якими являються факти вчинення шахрайства в сфері банківських електронних платежів, для створення доказової бази в кримінальних провадженнях»²⁶⁷.

²⁶⁵ Експертизи на досудовому слідстві : навчальний посібник / Є.І. Макаренко, О.В. Негодченко, В.М. Тертишник. Дніпропетровськ : Дніпроп. Юрид. Ін-т МВС України, 2001. 204 с.

²⁶⁶ Щербаковський М.Г. Тактика проведення судових експертиз : лекція. Нац. ун-т внутр справ. Харків, 2004. 60 с.

²⁶⁷ Коваленко І.О. Окремі види експертиз як обов'язкові слідчі (розшукові) дії під час розслідування шахрайства у сфері банківських електронних платежів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12 С. 262–266.

Стосовно проведення окремих видів експертиз, ми вважаємо за потрібне охарактеризувати експертизи телекомунікаційних систем та засобів (складає 6 % у досліджуваних кримінальних провадженнях). В той час, як можливості такого виду експертного дослідження дуже широкі і передбачають становлення фактів та способів передачі (отримання) інформації в телекомунікаційних системах; встановлення фактів та способів доступу до систем, ресурсів та інформації у сфері телекомунікацій; встановлення типу, марки, моделі та інших класифікаційних категорій телекомунікаційних систем та засобів; дослідження алгоритмів обробки інформації та її захисту у сфері телекомунікацій²⁶⁸.

Підводячи підсумок, зазначимо, що використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» є важливим аспектом на початковому етапі кримінального провадження. Серед основних форм використання спеціальних знань виокремлено наступні: а) безпосереднє використання уповноваженою особою спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; б) призначення судових експертиз; в) залучення спеціаліста до проведення окремих процесуальних дій. Залучення відповідних спеціалістів для проведення окремих слідчих (розшукових) дій забезпечує максимальну ефективність їх проведення. Зокрема, огляд вебсторінки, на якій розміщено повідомлення про товари, які особа пропонує купити, з проведенням подальшого експертного дослідження у сфері телекомунікації, по-перше, надає змогу вивчити зміст інформації стосовно діяльності шахраїв та характеру пропонованої продукції; по-друге, зафіксувати IP-адресу комп'ютерного обладнання, з якого здійснювалось управління вебсайтом; по-третє, визначити Інтернет-провайдера, який надавав доступ до вебсайту.

²⁶⁸ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Мін-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 12.02.2021).

ВИСНОВКИ

У монографічному дослідженні здійснено теоретичний аналіз та розв'язання наукового завдання з розробки й наукового обґрунтування концептуальних засад методики розслідування шахрайства при укладанні угод купівлі-продажу у мережі «Інтернет». Найсуттєвішими результатами дослідження є такі:

1. Визначено особливості правового регулювання правовідносин у віртуальному просторі, що впливають на рівень вчинення шахрайства у мережі «Інтернет». Зокрема, інформаційні відносини не існують самі по собі і, як сфера правового регулювання, передбачають участь у цьому й інших правових норм. Розглядаючи правопорушення у віртуальному просторі, слід керуватися не тільки нормами інформаційного права, але й низкою галузей права (цивільного, адміністративного, господарського, банківського, кримінального та ін.), а неправомірні дії у віртуальному просторі розглядаються з позиції того права, норми якого були порушені. Загалом, законодавство у сфері регулювання правовідносин у віртуальному просторі має значну кількість прогалин та колізій, і потребує вдосконалення. До того ж, форми цивільних правовідносин у мережі «Інтернет» наразі є не досить врегульованими, що тягне за собою значну кількість порушень, зокрема й у сфері торгівлі товарами і послугами, а велика їх кількість може містити склад шахрайства.

2. Окреслено та систематизовано типові способи шахрайства у сфері купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет». Покладаючи в основу такий критерій класифікації, як зміст вчинюваних дій, всі варіанти шахрайських дій при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», можна класифікувати у такий спосіб: розміщення фейкової інформації про продаж товару з подальшим отриманням на платіжну карту суми повної його

вартості; розміщення фейкової інформації про продаж товару за умов накладної плати з подальшим отриманням частини його вартості на платіжну карту (передоплати); створення сайтів магазинів у мережі «Інтернет» або їх копій, що діють за принципом фірм-одноденок; кібер-втручання в обліковий запис сумлінного продавця, рівень довіри якого відповідає потребам споживачів, та здійснення шахрайських угод від його імені; отримання грошей за лот, виставлений на інтернет-аукціоні, від декількох покупців відразу; отримання грошей за фальсифікований чи заздалегідь зіпсований товар; отримання грошей за товар, що повинний складатися з великої кількості вузлів та комплектуючих без надання всієї складової (за умов, якщо це заздалегідь сплановано); шахрайські дії від імені несправжнього «покупця» шляхом отримання ним інформації про номер карткового рахунку, персональні дані та номер мобільного телефону продавця «під легендою» необхідності перерахування грошей з подальшим зняттям з рахунку всіх коштів; отримання покупцем товару, щодо якого передбачений накладний платіж, без його оплати; підміна товару представником відділень поштового зв'язку. Залежно від суб'єкта способи можна класифікувати наступним чином: вчинені від імені особи, яка діє як фізична особа-підприємець, що пропонувала товар; вчинені від імені юридичної особи, що оформила відповідні документи для здійснення підприємницької діяльності, дані про яку розміщені в ЄДР юридичних осіб; вчинені від імені вигаданої особи, анкетні дані якої не відповідають дійсності; вчинені особою, яка мала намір придбати товар (покупцем). Відомості про способи вчинення є необхідною передумовою їх розслідування.

3. Здійснено науковий аналіз обстановки вчинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» та особливості слідової картини. До обстановки вчинення шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», слід включати такі елементи: місце, час та умови вчинення кримінального правопорушення; характер відносин між людьми внаслідок вчинення віртуальних правочинів. Через специфіку вчинення шахрайства даної категорії до

обстановки слід віднести ще й інформаційне середовище та засоби комп'ютерної техніки, за допомогою яких здійснюється віртуальна торгівля товарами та послугами. Втім, можна наголосити на певній «розпливчастості» просторово-часових характеристик при вчиненні кримінальних правопорушень із використанням комп'ютерних технологій. Вказане пов'язано із багатоетапним механізмом, який полягає у здійсненні ряду дій, спрямованих на досягнення кінцевого результату. Зокрема, перед тим, як досягти кінцевої мети – заволодіти шляхом шахрайства грошима, сплаченими за товар, між шахраєм та потерпілим оговорюються певні домовленості, здійснюється замовлення товару через сервер, пересилаються реквізити на оплату замовленого товару тощо. Завершуватися цей етап може перерахуванням покупцем грошей через будь-яку систему електронних платежів. При цьому, ризики можуть виникнути на будь-якому етапі.

Діяльність шахраїв зумовлює наслідки, що відображаються у вигляді слідів. У класичному варіанті існує дві групи слідів: матеріальні та ідеальні. Втім, за останні десятиріччя у криміналістиці з'явився третій вид слідів, який не відноситься ані до матеріальних, ані до ідеальних слідів. Ця група слідів має різні назви: «комп'ютерні», «віртуальні», «інформаційні», «електронні», «цифрові» та ін.

Для більш повного розуміння суті шахрайських дій, вчинених при здійсненні цивільно-правових угод через мережу «Інтернет», та слідів, які залишаються внаслідок таких дій, необхідно проаналізувати особливості діяльності сайтів і мобільних додатків, які слугують для спілкування між шахраєм та потерпілим. Сліди можуть міститися й у історії голосових повідомленнях та відеодзвінках (відеододатки Skype, Google Hangouts, Zoom тощо). Втім, найцінніша інформація криється у доменній адресі (Ip), що дозволяє встановити місцезнаходження точки доступу до комп'ютера, з якого здійснювалося спілкування.

4. З'ясовано криміналістично вагомі ознаки особи шахрая, а також складено його типовий портрет. Особи, які вчиняють шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу

«Інтернет» – це переважно особичоловічої статі – 77,0%. Найбільше злочинців з середньою освітою – 68,0 %: повною загальною середньою освітою – 26,0 % та 23,0 % – з середньою освітою; з середньо-спеціальною виявилось 12,0 %; з вищою освітою – 11,0 %; з технічною – 12,0 % злочинців. Більшість злочинців-чоловіків неодружені – 42,0 %, тоді як жінок-злочинців незаміжніх стільки ж скільки й заміжніх – по 8,0 %. 62,0 % не працюють. 7,0 % злочинців навчаються. Різномобочих виявилось 6,0 %. Мали раніше судимість 22,0 % злочинців, що скоїли шахрайство при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет». Найбільше обвинувачень в скоєнні кримінальних правопорушень, передбачених Ч. 1 та Ч. 2 ст. 190 КК України – 27,0 % та Ч. 3 ст. 190 КК України – 25,0 %. Особи, які вчиняють шахрайство, пов'язане із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», окрім фахових навичок роботи у сфері комп'ютерних технологій, до того ж мають чітке уявлення про потреби та запити споживачів, намагаються пропонувати товар, який користується підвищеним попитом. Переважним мотивом цих осіб є користь та бажання легкої наживи за рахунок осіб, які через свою наївність та підвищену довірливість самі передають своє майно чи право на майно.

Потерпілими від шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет», можуть виступати будь-які фізичні особи, підприємці, інші споживачі товарів та послуг. Втім, бажання швидкого придбання товару при мінімальних витратах, небажання прискіпливо та ретельно перевіряти історію постачальників товару та незахищеність конфіденційної інформації про себе роблять таких осіб жертвами шахраїв.

5. Виявлено проблемні питання початку досудового розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», що полягають у складності відмежування шахрайських дій від цивільно-правового делікту на момент подачі заяви. Тому, при надходженні інформації про кримінальне правопорушення, особі, яка приймає таку інформацію, слід більш ретельно та виважено підійти до її оцінки.

Виокремлено коло обставин, що підлягають встановленню, та поділено на групи: 1) обставини, що стосуються події шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» (відомості про час, місце вчинення шахрайства, відомості про спосіб його вчинення, наприклад: розміщення фейкової інформації про продаж товару з подальшим отриманням на платіжну карту суми повної його вартості; розміщення фейкової інформації про продаж товару за умов накладного платежу з подальшим отриманням частини його вартості на платіжну карту (передоплати); створення сайтів магазинів у мережі «Інтернет» або їх копій, що діють за принципом фірм-одноденок; отримання покупцем товару, щодо якого передбачений накладний платіж, без його оплати тощо); відомості про знаряддя (засоби) злочину; відомості про сліди злочину; відомості про предмет злочинного посягання (його кількісні та якісні характеристики), тощо); 2) обставини, що стосуються особи потерпілого та злочинця (ознаки суб'єкта злочину: фізична особа, осудність, вік, кваліфікуючі ознаки, які стосуються суб'єкта; кількість злочинців (наявність розподілу ролей серед шахраїв, функції кожного з них); 3) причинкові обставини: наявність причинного зв'язку між діями винних осіб та їх наслідками; виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину; заходи, яких необхідно вжити для їх усунення тощо; 4) решта обставин (вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; кваліфікуючі ознаки щодо розміру шкоди завданої злочином; обставини, що обтяжують чи пом'якшують покарання; обставини, що виключають кримінальну відповідальність, чи є підстава для закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності, а також обставини, що виключають факт вчинення підозрюваною особою іншого злочину тощо.

6. Сформульовано типові слідчі ситуації розслідування досліджуваного виду шахрайства, зокрема: 1) вчинено шахрайські дії при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», наявна особистісна доказова інформація, злочинець відомий – 34 %; 2) вчинено шахрайські дії при купівлі-продажу товарів через

мережу «Інтернет», наявна особистісна доказова інформація, злочинець невідомий – 41 %; 3) вчинено шахрайські дії при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», наявна матеріальна та особистісна доказова інформація, злочинець невідомий – 17 %; 4) вчинено шахрайські дії при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», відсутня достатня доказова інформація – 8 %.

7. Встановлено особливості взаємодії різних органів в кримінальних провадженнях досліджуваної категорії, зокрема, визначено, що найбільш розповсюдженими формами взаємодії є виконання доручень слідчого про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, а також надання слідчому матеріалів, зібраних у ході оперативно-розшукової діяльності, для вирішення питання щодо внесення відомостей до ЄРДР. З'ясовано, що особи, які вчиняють шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», ведуть постійний обмін інформацією зі своїми жертвами. В основному таке спілкування здійснюється через мережу «Інтернет» (78 %). Крім того, для спілкування зі співучасниками, близькими особами та органами, які надають допомогу у реалізації умислу застосовується здебільшого мобільний зв'язок (94 %). Для зібрання інформації стосовно їх спілкування необхідно проводити ряд негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-технічних заходів, пов'язаних із встановленням правопорушника та його зв'язків, що полягають у спостереженні за об'єктом, прослуховуванні телефонних переговорів, огляді кореспонденції, знятті інформації з транспортних та електронних систем тощо. Зазначено, що поширеною під час розслідування шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» є взаємодія з Департаментом Кіберполіції. Вона може полягати як в просто передачі матеріалів про вчинене діяння від підрозділу районного рівня Національної поліції України в Департамент Кіберполіції, так і повному супроводі діяльності працівників вказаного підрозділу.

8. Конкретизовано організацію і тактику проведення окремих слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних та особистісних джерел. Сформовано перелік

об'єктів, які підлягають вилученню під час проведення обшуку, зокрема: документи, які містять відомості про можливих покупців; мобільні телефони, де міститься адресна книга (прізвища і адреси покупців, дані про організатора злочину), sms-повідомлення; комп'ютерна техніка (ноутбуки, планшети, системні блоки, флеш-накопичувачі), де може міститися інформація про протиправну діяльність шахрая. Значну увагу потрібно приділити веб-сайтам, де була розміщена інформація із послуг щодо продажу товарів та ін.

Визначено наступні обставини, що підлягають встановленню під час допитів підозрюваних по досліджуваній категорії кримінальних правопорушень: дані про підозрюваного: сімейний стан, стан здоров'я, освіта, місце роботи, заохочення, стягнення, судимості і т. п.; чи знайомий він із потерпілим і в які має з ним стосунки; які конкретно дії, пов'язані з учиненням шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет», було ним здійснено (створення сторінки в соцмережі; створення вебсайту; отримання доступу до сайту іншої особи); які обставини, мотиви та мета вчинення шахрайства при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»; які предмети підозрюваний готував для здійснення зазначеного протиправного діяння; ставлення особи до своїх дій, їхня оцінка; чи вчинив він раніше які-небудь правопорушення і до якого виду відповідальності притягався; обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність.

9. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» є важливим аспектом на початковому етапі кримінального провадження. Серед основних форм використання спеціальних знань виокремлено наступні: а) безпосереднє використання уповноваженою особою спеціальних знань під час проведення окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій; б) призначення судових експертиз; в) залучення спеціаліста до проведення окремих процесуальних дій. Залучення відповідних спеціалістів для проведення окремих слідчих (розшукових) дій забезпечує максимальну ефективність їх

проведення. Зокрема, огляд вебсторінки, на якій розміщено повідомлення про товари, які особа пропонує купити, з проведенням подальшого експертного дослідження у сфері телекомунікації, по-перше, надає змогу вивчити зміст інформації стосовно діяльності шахраїв та характеру пропонованої продукції; по-друге, зафіксувати ІР-адресу комп'ютерного обладнання, з якого здійснювалось управління вебсайтом; по-третє, визначити інтернет-провайдера, який надавав доступ до вебсайту.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Абушов Т.А. Система організаційних і тактичних дій під час проведення обшуку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 6. С. 198–205.

2. Авдєєва Г.К. Сліди у сфері використання інформаційних технологій: способи виявлення. *Питання боротьби зі злочинністю*. № 30 (15). С. 88–98.

3. Авдєєва Г.К., Стороженко С.В. Електронні сліди: поняття та види. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/13283/1/> (дата звернення 11.10.2020).

4. Анапольська А.І. Розслідування шахрайств і пов'язаних із ним злочинів, вчинених у сфері функціонування електронних розрахунків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 20 с.

5. Ансельмо Э. Киберпространство в международном законодательстве: опровергает ли развитие Интернета принцип территориальности в международном праве. *Экономические стратегии*. 2006. № 2. С. 24–31.

6. Апопій В.В., Шалева О.І., Креденець О.В. Особливості електронної торгівлі та проблеми її сучасного розвитку в Україні. *Регіональна економіка*. 2012. № 3. С. 181–190.

7. Афанасьєва В. Тотальность виртуального. *Електронний журнал*. URL: <http://www.proza.ru/2009/05/03/295> (дата звернення 12.10.2020 р.).

8. Ахтирська Н.М. Актуальні проблеми розслідування кіберзлочинів : навчальний посібник. Київ, 2018. 229 с.

9. Барабаш О.О. Загальна характеристика інтернет-правовідносин. *ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*. 2018. URL: <http://aphd.ua/> (дата звернення 09.09.2020 р.).

10.Бахаєва А.С. Недійсність правочинів, які вчинено під впливом обману та насильства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / ХНУВС. Харків, 2018. 20 с.

11.Бахін В.П., Весельський В.К., Маліков Т.С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому) : навчальний посібник. Київ : НАВСУ; НВТ «Правник», 1997. 33 с.

12.Безруков Д.В. Використання оперативно-технічних засобів щодо протидії злочинам проти власності підрозділам карного розшуку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Донецький юридичний інститут МВС України. Кривий Ріг, 2015. 230 с.

13.Бідняк Г.С. Використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 254 с.

14.Бідняк Г.С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монографія. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 152 с.

15.Біленчук П.Д., Біленчук Д.П., Міщенко В.Б., Мотлях О.І. Національна безпека України: сучасні інформаційні технології і можливі джерела безпеки. *Вісник Академії праці і соціальних відносин ФП України*. 1998. № 1. С. 61–72.

16.Біленчук П. Д., Романюк Б.В., Цимбалюк В.С. та ін. Комп'ютерна злочинність : навчальний посібник. Київ : Атика, 2002. 240 с.

17.Білоус О.В. Законодавча регламентація проникнення до житла чи іншого володіння особи під час кримінального провадження. *Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Випуск 65. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2014. С. 264–271.

18.Бишевец О.В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. № 2/2015. С. 187–191.

19.Бойко А.О., Чещевий Є.І., Безрук В.В. Алгоритмізація процесу підвищення безпеки проведення фінансових операцій в мережі «Інтернет». *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2017. № 3. С. 152–158.

20.Бойко О.П. Взаємодія слідчих з підрозділами карного розшуку на досудовому провадженні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 26 с.

21.Бородай О.В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики несанкціонованого втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2018. Вип. 4 (84). С. 212–220.

22.Бургай О. Носії речових доказів. *Закон і бізнес*. 2020. URL: https://zib.com.ua/graphics/logotype_zib_small_ua.gif (дата звернення 01.11.2020 р.).

23.Вакулик О.О. Забезпечення дотримання прав, свобод та інтересів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2017. № 2. С. 111–121.

24.Вакулик О.О. Насильство як спосіб вчинення злочинів проти правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 19. С. 274–278.

25.Ведерников Н.Т. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступления. *Криминалистическая характеристика преступления*, 1984. С. 74–76.

26.Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.

27.Волобуєва О.О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. Київ, 2006. 236 с.

28.Волчецкая Т.С. Криминалистическая ситуалогия : монография. 1997. 248 с.

29.Воронов І.О. Феномен BOTNET – латентна мобілізація сегментів мережі «Інтернет» для вчинення злочинів у сфері високих інформаційних технологій. *Вісн. Луган. держ. ун-ту внутрішніх справ*. Луганськ, 2010. № 3. С. 275–287.

30. Герасименко А.Ю. Подготовка к обыску: прогнозирование и тактический риск. *Проблемы законности*. Вып. 26. Харків : Основа, 1991. С. 115–120.

31. Головіна В.П. Основи методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, з використанням кредитно-банківської системи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 178 с.

32. Грибовський О.В. Взаємодія оперативних і слідчих підрозділів під час виявлення, припинення та розслідування неправомірної вигоди. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 246–254.

33. Гуцу С.Ф. Правове регулювання мережі «Інтернет»: міжнародний і вітчизняний досвід. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. Випуск 2 (38). 2018. С. 114–118.

34. Даньшин М.В. Класифікація способів приховування злочинів у криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / НЮА ім. Я. Мудрого. Х., 2000. 18 с.

35. Дараган В.В. Щодо інституційної спроможності протидії злочинам у сфері публічних закупівель підрозділами стратегічних розслідувань Національної поліції України. *Протидія економічній злочинності: теоретичний, методичний та практичний аспект* : матеріали Всеукр. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 04 грудня 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 42–46.

36. Дараган В.В., Недов Р. Характеристика преступлений, связанных с нарушением прав интеллектуальной собственности с использованием сети интернет. *Leges siviata*. 2018. № 9. Ч. 2. С. 51–54.

37. Дашян М.С. Право информационных магистралей. Волтерс Клувер, 2007. 288 с.

38. Дехтярьов Є.В. Особливості розслідування шахрайств, вчинених у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. адвокатури України. Київ, 2011. 19 с.

39.Дзьобань О.П. Сучасний віртуальний простір: конгеніальність віртуальності й міфу. *STRATEGICPRIORITIES*. 2017. № 3 (44). С. 163–170.

40.Дикий О.В. Кримінологічна характеристика способів вчинення шахрайства в сфері обороту житлової нерухомості. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. № 2(23). С. 33–40.

41.ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів (ISO/IEC 27037:2012, IDT). URL: <http://online.budstandart.com/images/page/bs/logoua.png> (дата звернення 11.10.2020 р.).

42.Дубинський А.Я. Організація і діяльність слідчо-оперативної групи / А.Я. Дубинський, Ю.І. Шостак. Київ : КВШ МВС СРСР, 1981. 49 с.

43.Дубно Т.В. Співвідношення способу вчинення злочину та злочинної дії. *Форум права*. 2011. № 4. С. 224–228. URL: <http://nbuv.gov.ua/e-journals.FP/2011>

44.Дуда Х.І. Поняття комп'ютерних слідів злочину. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 262–267.

45.Експертизи на досудовому слідстві : навчальний посібник / Є.І. Макаренко, О.В. Негодченко, В.М. Тертишник. Дніпропетровськ : Дніпроп. Юрид. ін-т МВС України, 2001. 204 с.

46.Електронна комерція в Україні. Статистика за 2015–2016 рр. URL: <http://nuigde.biz/uk/blog/elektronnaya-kommerciya-v-ukraine-statistika-za-2015-2016-goda.html> (дата звернення 12.09.2019 р.).

47.Еннан Р.Є. Правове регулювання відносин у мережі «Інтернет». ІТ право: проблеми і перспективи розвитку в Україні. 2018. URL: <http://aphd.ua/> (дата звернення 16.09.2020 р.).

48.Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 12.01.2021 р.).

49.Емельянов В.П. Кваліфікація злочинів проти власності : навч. посіб. Харків, 1996. 112 с.

50.Єфімов М.М. Деякі аспекти допиту різних категорій осіб при розслідуванні злочинів проти моральності. *Наук. вісн. Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ*. 2017. № 4. С. 246–254.

51.Єфімов М.М. Криміналістичний аналіз окремих сучасних видів шахрайства: проблемні питання. *Збірник наукових праць «Науковий вісник публічного та приватного права»*. 2021. Випуск 5. С. 116–121.

52.Єфімов М.М. Методика розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: наукові та праксеологічні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 392 с.

53.Єфімов М.М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посібник. 2-ге вид., доп. і перероб. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.

54.Журавель В.А. Початок досудового розслідування: деякі процесуальні та організаційно-тактичні проблеми. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 1. С. 251–258.

55.Зав'ялов С.М. Спосіб вчинення злочину: сучасні проблеми вивчення та використання у боротьбі зі злочинністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 21 с.

56.Закон України «Про електронну комерцію». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show /675-19>

57.Закон України «Про телекомунікації» від 18.11.2003 № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2004. № 12. ст. 155.

58.Заяць К.Д. Методика розслідування шахрайств : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харківський нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 196 с.

59.Заяць К. Особливості сучасних форм вчинення шахрайств та їх криміналістичне значення. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 207–210.

60.Зелинский А.Ф. Криминальная психология. Київ : Юринком Интер, 1999. С. 9.

61.Зловживають шахраї: чому Нова пошта закрила послугу «Сейф-сервіс». URL: [//techno.24tv.ua/](http://techno.24tv.ua/) (дата звернення 17.10.20 р.).

62.Ищенко П.П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). Юрид. лит., 1990. 159 с.

63.Ілляшенко С.М. Перспективи та основні проблеми розвитку інтернет-торгівлі в Україні. *Mechanism of Economic Regulation*. 2014. № 3. С. 72–81.

64.Ірхін Ю.Б. Психосемантичні засади довірливості у шахрайстві як елемент делінквентного поведіння особистості. *Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології*. 2010. Випуск 8. С. 388–397.

65.Іщенко А., Щербачов Г. Проблема слідчих ситуацій, як складова навчального курсу криміналістики. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2003. № 2. С. 57–63.

66.Іщук І.В. Початковий етап розслідування шахрайств у сфері страхування автотранспортних засобів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2010. 18 с.

67.Кальман О.Г. Злочинність у сфері економіки України: теоретичні та прикладні проблеми попередження : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 430 с.

68.Калюга Т.О. Розслідування шахрайства у сфері надання туристичних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2019. 264 с.

69.Капцош В.Я. Стан та особливості розвитку інтернет-торгівлі товарами в міжнародному вимірі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 13 (1). С. 115–119.

70.Карчевський М.В. Особливості кваліфікації шахрайства, вчиненого шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки. *Науковий вісник ЛДУВС*. 2014. № 1. С. 272–281.

71.Кириленко Н.Ю. Методика розслідування шахрайств у сфері побутових відносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 20 с.

72.Кіберполіція. Кібербезпека України. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Кіберполіція_Кібербезпека_України (дата звернення 12.05.2021).

73. Кіпа О.О. Правопорушення в мережі «Інтернет». *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 346–349.

74. Коваленко Є.Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 631 с.

75. Коваленко Є.Г., Малярченко В.Т. Кримінальний процес України : підручник / 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 712 с.

76. Коваленко І.О. Криміналістичний аналіз шахрайства у сфері банківських електронних платежів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 5 (34). С. 137–140.

77. Коваленко І.О. Обставини, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. № 1 (36). С. 98–101.

78. Коваленко І.О. Окремі види експертиз як обов'язкові слідчі (розшукові) дії під час розслідування шахрайства у сфері банківських електронних платежів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 12 С. 262–266.

79. Коваленко І.О. Організаційно-тактичне забезпечення проведення обшуку при розслідуванні шахрайства у сфері використання банківських електронних платежів. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Словачької Республіки)*. 2019. № 6. С. 117–122.

80. Коваленко І.О. Типові слідчі ситуації під час розслідування шахрайства у сфері банківських електронних платежів. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Словачької Республіки)*. 2020. № 1. С. 99–103.

81. Колесник В.А. Криміналістична тактика в забезпеченні діяльності оперативних та слідчих підрозділів СБ України з виявлення й розкриття злочинів : монографія. Київ : Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2011. Ч. 2. 378 с.

82. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособ. Харьков : Юрид. ин-т. 1985. 92 с.

83. Кондрашков Н.Н. Количественные методы в криминологии: *Юридическая литература*, 1971. 210 с.

84. Коновалова В.Е. Допрос: тактика и психология : монография. Харьков : Изд-во СПД ФЛ Вапнярчук Н.Н., 2006. 176 с.

85. Коршикова Т.В. Розслідування шахрайств, учинених з використанням електронно-обчислювальної техніки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 255 с.

86. Костецька Т.А. Актуальні проблеми державно-правового регулювання інформаційних відносин. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 4. С. 63–68.

87. Кримінальний процесуальний Кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення 05.05.2021).

88. Кравець В.М. Інтернет-комерція в Україні. *Вісник НБУ*. 2004. № 3. С. 9.

89. Кравченко О.В. Психологічні особливості шахрайства : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2005. 21 с.

90. Крижевський А.В. Криміналістична характеристика шахрайств у сфері мобільного зв'язку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2012. 20 с.

91. Криміналістика : підручник / за заг. ред. Є.В. Пряхіна. Львів, 2016. 948 с.

92. Криміналістика : підручник. У 2 томах (т. 2) / колектив авторів, за загальною редакцією А.Ф. Волобуєва, Р.Л. Степанюка, В.О. Малярової. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2018. 312 с.

93. Криміналістика : підручник / В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв; за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. МВС України. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Х. : ХНУВС, 2001. 666 с.

94. Криміналістика : підручник / за ред. В.Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с.

95. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. / за ред. В.В. Сташиса і В.Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 496 с.

96. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. О структуре индивидуального преступного поведения. Юрид. лит., 1968. 175 с.

97. Кузьменко С.С. Розслідування шахрайства, пов'язаного з інвестуванням коштів у будівництво об'єктів нерухомості : дис. ... канд. юрид. наук / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Київ, 2019. 249 с.

98. Кузьмічов В.С., Черноус Ю.М. Слідча діяльність: характеристика та напрями удосконалення : монографія. Київ : ЗАТ «НІЧЛАВА», 2005. 448 с.

99. Куклінова Т.В. Сучасні тенденції та фактори інтернет-торгівлі в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 1 (65). С. 95–102.

100. Куликов В.И. Криминалистическое понятие обстановки совершения преступления. *Вестник МГУ*. 1982. № 5. С. 74–81.

101. Курман О.В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 227 с.

102. Леншина Ю. М., Беляк Д.С. Реалізація послуги приватності у схемі інтернет-аукціону з використанням хамелеон підпису. *Системи обробки інформації*. 2011. Випуск 3 (93). С. 126–129.

103. Лисиченко В.К. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике / Лисиченко В.К., Циркаль В.В. К., 1987. 45 с.

104. Літвінов М.Ю. Світова та українська практика боротьби з кіберзлочинністю. *Право і безпека*. 2017. № 1. С. 85–89.

105. Лобойко Л.М. Проблеми пізнання у дослідчому кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного ін-ту МВС України*. 2001. № 1. С. 241–253.

106. Маслова О.О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харків : Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2019. 174 с.

107. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. С. 64.

108. Матусовский Г.А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харків : Консул, 2009. 274 с.

109. Мацшин В.С. Особливості розслідування фальшивомонетництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 298 с.

110. Мізерак А.Б. Шахрайство при інтернет-торгівлі: схеми та аспекти запобігання. *Маркетинг і контролінг: сучасні виклики підприємств*. Київ, 2017. С. 153–155.

111. Міхеєнко М.М., Нор В.Т., Шибіко В.П. Кримінальний процес України : підручник. 2-ге вид., перероб і доп. Київ : Либідь, 1999. 536 с.

112. Мотлях О.І. Питання методики розслідування злочинів у сфері інформаційних комп'ютерних технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Київ, 2005. 221 с.

113. Мочагин П.В., Каминский М.К. Виртуально-информационный процесс отражения слепообразований как новое направление в криминалистике. *Вестник криминалистики*. 2013. № 3. С. 51–57.

114. Мусієнко О.Л. Спосіб шахрайства як структурний елемент криміналістичної характеристики. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Випуск 4. Том 2. 2013. С. 151–153.

115. Найдъон Я. Поняття та класифікація віртуальних слідів кіберзлочинів. *Підприємництво, господарство і право*. № 5/2019. С. 304–307.

116. Найдъон Я. Пошук та вилучення віртуальних слідів створення та поширення інформації порнографічного змісту. *Підприємництво, господарство і право*. № 6/2019. С. 313–316.

117. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 6-те вид., перероб. та доп. К., 2009.

118. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Каннон; А.С.К., 2002. 1104 с.

119. Наумов В.Б. Особенности правового регулирования сети Интернет. URL: <http://www.russianlaw.net/law/doc/a08.htm> (дата звернення 12.09.2020 р.).

120. Неділько Я. Обстановка та «слідова картина» як елементи криміналістичної характеристики кіберзлочинів. *Підприємництво, господарство і право*. № 7/2020. С. 358–364.

121. Никифорчук Д.Й. Проблемні питання взаємодії в розкритті злочинів. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): науково-практичний журнал*. 2002. № 5. С. 151–154.

122. Нова пошта призупиняє надання послуги «Сейф-сервіс» через зловживання шахраями. URL: https://interfax.com.ua/static/articles/images/interfax_ukraine_logo_ukr.png (дата звернення 13.10.2020).

123. Одерій О.В., Самойлов С.В. Застосування спеціальних знань під час розслідування шахрайств, учинених з використанням мережі «Інтернет». *Криміналістичний вісник*. 2012. № 2 (18). С. 106–114.

124. Олиндер Н.В. Типичные способы совершения преступлений с использованием электронных платежных средств и систем. *Експерт-криминалист*. 2014. № 1. С. 13–16.

125. Опанасенко Н.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування шахрайства, вчиненого організованими злочинними групами у сфері житлового будівництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія адвокатури України. Київ, 2018. 253 с.

126. Особливості провадження допиту підозрюваного (обвинуваченого) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини : посібник / В.К. Весельський, В.С. Кузьмичов, В.С. Мацишин, А.В. Старушкевич. К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2004. 148 с.

127. Павлова Н.В., Птушкін Д.А., Чаплинський К.О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян : монографія. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 190 с.

128. Павлова Н.В. Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням приватного житла : дис. ... канд. юрид.

наук : 12.00.09 / Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ. Д., 2007. 223 с.

129. Павлюк В.В. Матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації як джерела доказу у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Випуск 24. Том 4. С. 115–118.

130. Павлова Н.В. Щодо важливості дотримання прав і свобод особи під час проведення обшуку при розслідуванні кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 1. С. 190–196.

131. Пазинич Т.А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2007. 20 с.

132. Паламарчук Л.П. Розслідування злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій : монографія. Київ, 2007. 144 с.

133. Паламарчук Л.П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія прокуратури. Київ, 2005. 21 с.

134. Панов Н.И. Основные проблемы способа совершения преступления в советском уголовном праве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Харьков, 1987. 36 с.

135. Панов Н.И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища школа, 1982. 161 с.

136. Панов Н.И. Уголовно-правовое значение способа совершения преступления. Харьков, 1984. 111 с.

137. Парасоцкая Н.Н., Архипова М.А. Электронные деньги: проблемы и перспективы. *Бухучет в бюджетных организациях*. 2014. № 14 (350). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnyye-dengi-problemy-i-perspektivy> (дата звернення 21.04.2021 р.).

138. Пашнев Д.В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних

технологій : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / НАВС. Київ, 2007. 228 с.

139. Пиріг І.В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

140. Письменна О.П., Баранова О.С., Шкринда О.М. Захист прав споживачів під час придбання продукції через мережу «Інтернет». *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2015. № 1. С. 59–62.

141. Плетенець В.М. Можливості використання фактору раптовості в умовах протидії розслідуванню. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип. 2 (90). С. 239–247.

142. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченка. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.

143. Погорецький М.А., Хотенець В.М. Процесуальні і організаційно-тактичні форми взаємодії органів дізнання і досудового слідства. *Право і безпека*. Харків, 2002. № 1. С. 178–183.

144. Попова І.М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2011. 250 с.

145. Правила продажу товарів на замовлення та поза торговельними або офісними приміщеннями : затв. наказом Міністерства економіки України від 19.04.2007 № 103. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1181-07> (дата звернення 01.11.2020 р.).

146. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон № 851-IV (2003). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/851-15> (дата звернення 01.11.2020 р.).

147. Про електронну комерцію : Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/675-19> (дата звернення 14.10.20 р.).

148. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг :

Закон України від 06 липня 1995 року № 265/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 01.06.2020).

149. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : Наказ Мін-ва юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 12.02.2021)/

150. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 10 листопада 2015 року № 85 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення 25.08.2020).

151. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр судових розслідувань, порядок його формування та ведення : Наказ Генеральної прокуратури від 30.06.2020 № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text> (дата звернення 25.08.2020).

152. Про затвердження Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події : Наказ МВС від 08.02.2019 р. № 100 URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE33194.html (дата звернення 25.08.2020).

153. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 року № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 22.08.2020).

154. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05 квітня 2001 року № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 20.08.2020).

155. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : Закон України від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index> (дата звернення 21.08.2020).

156. Птушкин Д.А. Особенности проведения обыска при расследовании мошенничества относительно объектов недвижимого имущества граждан. *Научно-методический журнал «Право и политика»*. 2017. № 1. С. 78–82.

157. Птушкін Д.А. Розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.09 / Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро, 2018. 240 с.

158. Пчеліна О.В. Механізм вчинення економічних злочинів. *Право і Безпека*. 2009. № 4. С. 118–122.

159. Саїнчин О.С. Слідчі ситуації та алгоритми дій в методиці розслідування серійних вбивств. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/22719/%CE> (дата звернення 12.07.2020 р.).

160. Саїнчин О.С. Криміналістичні умови розкриття умисних вбивств. *Правова держава*. 2008. № 10. С. 267–273.

161. Салтевський М.В. Криміналістика : підручник. У 2 ч. Харків : Консум, 2001. Ч. 2. 528 с.

162. Самойленко О.А. Типизація особи, що вчиняє злочин, пов'язаний із використанням обстановки кіберпростору (з позицій криміналістичної науки). *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 8. С. 195–201.

163. Самойлов С.В. Розслідування шахрайств, учинених із використанням мережі «Інтернет» : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецький юридичний інститут. 2014. 18 с.

164. Самойлов С.В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування шахрайств, що вчиняються з використанням мережі «Інтернет», відповідні їм слідчі версії та алгоритми їх перевірки. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2014. № 4 (51). С. 25–29.

165. Самойлов С.В. Шахрайства на інтернет-аукціонах як один із способів скоєння шахрайств з використанням мережі «Інтернет» (криміналістична характеристика способу вчинення). *Форум права*. 2011. № 4. С. 645–650.

166. Селезньова О.М. Теоретико-методологічні основи інформаційного права України : монографія. Чернівці : Місто, 2014. 407 с.

167. Сіренко О.В. Обстановка вчинення крадіжок, грабежів і розбійних нападів неповнолітніми як елемент криміналістичної характеристики. *Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право)*. 2012. № 4(59). С. 223–228.

168. Сорокіна Л.В. Особа злочинця, яка вчиняє злочини у сфері пенсійного забезпечення. *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 1 (66). С. 99–106.

169. Справа № 1423/17552/2012 : Вирок Іменем України Центрального районного суду м. Миколаєва. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 12.01.2021 р.).

170. Справа № 146/334/19 : Вирок Іменем України Чернівецького районного суду Вінницької області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 01.01.2021 р.).

171. Справа № 158/702/21. Архів Ківерцівського районного суду Волинської обл., 2021 р. (дата звернення 05.06.2020).

172. Справа № 182/3014/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. (дата звернення 05.07.2020).

173. Справа № 208/3099/15-к : Вирок Іменем України Заводського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 12.05.2020 р.).

174. Справа № 209/903/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>

175. Справа № 303/3055/17. Архів Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської обл., 2021 р. (дата звернення 09.08.2020)

176. Справа № 334/4956/16-к : Вирок Іменем України Ленінського районного суду м. Запоріжжя. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 14.04.2020 р.).

177. Справа № 398/3560/17. Архів Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської обл., 2019 р. (дата звернення 03.03.2020).

178. Справа № 405/5286/20. Архів Ленінського районного суду м. Кіровограда, 2021 р. (дата звернення 12.05.2020).

179. Справа № 475/928/15-к : Вирок Іменем України Доманівського районного суду Миколаївської області. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 12.03.2020 р.).

180. Справа № 523/13861/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>. (дата звернення 05.05.2021)

181. Справа № 591/2696/17. Архів Зарічного районного суду м. Суми. 2017 р. (дата звернення 09.01.2020).

182. Справа № 615/814/16-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 04.07.2020).

183. Справа № 707/1720/16-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 05.04.2019).

184. Тарасова О.В. Удосконалення законодавства щодо кримінальної відповідальності за шахрайство, учинене шляхом незаконних операцій із використанням електронно-обчислювальної техніки (ч. 3 ст. 190 Кримінального кодексу України). *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 481–488.

185. Терьохін Д.Г. Початковий етап розслідування шахрайства, вчиненого шляхом незаконного отримання цільового споживчого кредиту : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія адвокатури України. Київ, 2011. 20 с.

186. Тищенко В.В. Криміналістическое значение связи «преступник – жертва» для методики расследования. *Криміналістика і судебна експертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Київ : Вища школа, 1978. Вып. 16. С. 35–39.

187. Тищенко В.В. Корисливо-насильницькі злочини: криміналістичний аналіз : монографія. Одеса : Юридична література, 2002. 360 с.

188. Тищенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

189. Тищенко В.В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (27 листопада 2013 року, м. Одеса). Одеса : «Юридична література», 2013. С. 349–353.

190. Ткаченко О., Ткаченко Т. Кіберпростір і кібербезпека: проблеми, перспективи, технології. *Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері*. 2018. № 1. С. 75–86.

191. Узунова О.В., Калюга К.В. Проблеми прийомів аналізу отриманої з місця події інформації та обґрунтування припущень стосовно особи злочинця. URL: <http://bo0k.net/index.php?bid=18860&chapter=1&p=achapter> (дата звернення 22.05.2020 р.).

192. Фріс П. Л., Савінова Н.А. Кримінально-правова політика у сфері протидії кіберзлочинності в Україні: ефективність та перспективи розвитку. *Боротьба з інтернет-злочинністю* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Донецьк, 12–13 червня 2013 р.). Донецьк : Донец. юрид. ін-т, 2013. С. 39–43.

193. Фурашев В.М. Кіберпростір та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: сутність, визначення, відмінності. *Інформація і право*. 2012. № 2(5). С. 162–175.

194. Хижняк Є.С. Поняття віртуальних слідів та їх значення у процесі розслідування злочинів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2017. С. 159–166.

195. Хижняк Є.С. Типові слідчі ситуації при розслідуванні статевих злочинів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2012. № 4. С. 197–199.

196. Хитра А.Я. Взаємодія слідчого та органу дізнання при провадженні кримінальних справ : курс лекцій / А.Я. Хитра, В.О. Кучер. Львів : Держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. 100 с.

197. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40.

198. Чаплинська Ю.А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 181–184.

199. Чаплинський К.О. Організація і тактичні прийоми проведення одночасних обшуків. *Науковий вісник Юрид. академії Мін-ва внутр. справ* : зб. наук. праць. 2004. № 3 (17). С. 338–344.

200. Чаплинський К.О. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, учинених організованими злочинними угрупованнями : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. 192 с.

201. Чаплинський К.О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія / Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.

202. Черноус Ю.М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів: наукові засади та напрями реалізації. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М.В. Салтевського (м. Харків, 08 листоп. 2017 р.). Харків : МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 220–222.

203. Чучко С.В. Щодо регулювання правовідносин у віртуальному просторі при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет». *Вісник Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. № 1 (45). 2020. С. 78–82.

204. Чучко С. Fraud methods, related to purchase of goods through the Internet. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Слловацької Республіки)*. 2019. № 6 (volume 3). С. 234–238.

205. Чучко С.В. Визначення віртуального середовища вчинення шахрайства, пов'язаного із куплею-продажем товарів через мережу «Інтернет»: наукові дискусії. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (26 листопада 2020 року, м. Харків). Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. С. 403–405.

206. Чучко С.В. Віртуальні (комп'ютерні) сліди шахрайства, пов'язаного із торгівлею товарами через мережу «Інтернет». *Сучасні інформаційні технології в діяльності національної поліції України* : матеріали Всеукраїнського науково-практичного семінару (26 листопада 2020 року, м. Дніпро). Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 25–28.

207. Чучко С.В. Криміналістическая характеристика личности преступника, который совершает мошенничества при купле-продаже товаров через Интернет. *Борьба с преступностью: теория и практика* : материалы VIII Международной научно-

практической конференции (23 апреля 2021). г. Могилев. (республика Беларусь): Могилевский институт МВД, 2021. С. 279–281.

208. Чучко С.В. Криміналістичний аналіз шахрайств, пов'язаних із куплею-продажем товарів через мережу «Інтернет». *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування* : матеріали регіонального науково-практичного семінару (31 травня 2020 р., м. Дніпро). Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 351–353.

209. Чучко С.В. Місце та час вчинення кримінального правопорушення як обставини, що підлягають встановленню, у провадженнях щодо шахрайства, пов'язаного із купівлею-продажем товарів через мережу «Інтернет». *ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (27 лист. 2020 р., м. Львів). Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2020. С. 230–233.

210. Чучко С.В. Оцінка первісної інформації та коло обставин, що підлягають встановленню під час розслідування шахрайств при купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет»: окремі аспекти. *Наук. вісн. Дніпроп. держ. ун-ту внутр. справ*. 2020. № 3. С. 304–310.

211. Чучко С.В. Способи вчинення шахрайства, пов'язаного із придбанням товарів через мережу «Інтернет». *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 6. С. 234–238.

212. Шеломенцев В.П. Віртуальність як елемент характеристики кіберзлочинів. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. № 1 (3).

213. Шепітько В.Ю. Криміналістика : курс лекцій. Издание второе, переработанное и дополненное. Харьков : ООО «Одиссей», 2005. 368 с.

214. Шепітько В.Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : моногр. Харків : Харків юридичний, 2007. 432 с.

215. Шершньова В.О. Типові слідчі ситуації і програма дій слідчого на початковому етапі розслідування податкових злочинів. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/26721/%D8>. (дата звернення 26.02.2020 р.).

216. Шишка О.Р. Приватноправові відносини та специфіка їх розвитку в мережі «Інтернет». *Форум права*. 2012. № 1. С. 1085–1090.

217. Щербаковський М.Г. Тактика проведення судових експертиз : лекція / Нац. ун-т внутр справ. Харків, 2004. 60 с.

218. Эксархопуло А.А. Криминалистика в схемах и иллюстрациях. Учебное пособие. Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 450 с.

219. Юдкова К.В. Сфери правового регулювання віртуальної реальності. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2012. Випуск 2(14). С. 137–140.

220. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. Л.І. Казміренко, Є.М. Моїсеєва. Київ : КНТ, 2007. 360 с.

221. Юртаєва К.В. Визначення місця вчинення злочинів з використанням комп'ютерних технологій. *Форум права*. 2009. № 2. С. 434–441. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-2/09ykvvkt.pdf> (дата звернення 10.10.2020).

222. Яременко О.І. Сучасне право розуміння відносин в інформаційній сфері та методологія їх систематизації. *Інформація і право*. 2017. № 3(22). С. 30–42.

223. Brenner S. W., Koops B.J. Approaches to Cybercrime Jurisdiction. 4 J. *High Tech. L.* 1. 2004.

224. Mykola Yefimov, Natalia Pavlova, Volodymyr Fedchenko, Viktor Pletenets, Oleksandr Kryvopusk. Foreign experience in legal regulation of fraud investigation. *Journal of University of Zulia (Revista de la Universidad del Zulia)*. 2022. Number 38. P. 121–129.

225. Oleg Reznik, Andrii Fomenko, Andrii Melnychenko, Natalia Pavlova, Andrii Prozorov. Features of the initial stage of investigating fraud with financial resources in cyberspace. Volume 10 – Issue 41 / May 2021. Індексуються у БД Web of Science: DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.41.05.14>

226. Sergey Chuchko. Fraud methods, related to purchase of goods through the Internet. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Словачької Республіки)*. 2019. № 6 (volume 3). С. 234–238.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зведені результати анкетування
працівників правоохоронних органів

№	Запитання	%
1.	Вкажіть ваш вік:	
	1) до 25 років;	26
	2) 25–30 років;	29
	3) 31–40 років;	34
	4) 41 рік і старше.	11
2.	Вкажіть стаж практичної роботи:	
	1) до 1 року;	14
	2) від 1 до 3 років;	26
	3) від 3 до 5 років;	26
	4) від 5 до 10 років;	24
5) більше 10 років.	10	
3.	Ваша служба та посада:	
	1) керівник слідчого підрозділу;	2
	2) заступник начальника відділення;	8
	3) старший слідчий;	36
	4) слідчий;	20
	5) працівник оперативного підрозділу;	21
6) процесуальний керівник (прокурор прокуратури).	13	
4.	Ваша освіта:	
	1) вища юридична;	88
	2) вища освіта за іншим профілем;	10
3) середня освіта.	2	
5.	Чи розслідували ви або брали участь у розслідуванні шахрайств:	
	1) так; 2) ні.	100 0
6.	Чи мали місце у вашому підрозділі випадки розслідування шахрайства, пов'язаного із використанням інтернет-технологій і чи можете ви надати інформацію з цього приводу:	
	1) так; 2) ні.	100 0
7.	Чи розслідували ви особисто або брали участь у розслідуванні шахрайства, пов'язаного із використанням інтернет-технологій при купівлі-продажу товарів:	
	1) так; 2) ні.	71 29

8.	Чи існує в органі, де ви працюєте, спеціалізація окремих працівників з розслідування шахрайств: 1) існує; 2) не існує.	36 64
9.	Чи вважаєте ви, що розслідування кримінальних правопорушень даної категорії потребує відповідної кваліфікації слідчого у цьому напрямку: 1) так; 2) ні.	93 7
10.	Як ви вважаєте, яким чином слід підвищувати свою кваліфікацію у цьому напрямку: 1) шляхом спілкування з фахівцями; 2) шляхом вивчення спеціальної літератури; 3) немає необхідності; 4) проходження спеціальних курсів.	69 71 11 3
11.	Чи є необхідність у використанні спеціальних знань при розслідуванні шахрайства, пов'язаного із використанням інтернет-технологій при купівлі-продажу товарів: 1) так; 2) ні.	96 4
12.	Як часто вами використовується відеозапис під час проведення слідчих (розшукових) дій: 1) регулярно; 2) не бачу необхідності; 3) дуже рідко через відсутність можливостей використовувати технічні засоби; 4) тільки у випадках, в яких застосування відеозапису є обов'язковим; 5) інше.	21 12 31 34 9
13.	Чи завжди у справах вказаної категорії складається план розслідування: 1) так; 2) ні.	81 19
14.	Чи вважаєте ви складання плану розслідування обов'язковим: 1) так; 2) тільки у багатоєпізодних справах із великою кількістю підозрюваних; 3) ні.	81 13 6
15.	Чи вважаєте ви, що питання, які стосуються правопорушень, вчинених у мережі «Інтернет», є достатньо складними для сприйняття слідчим без належної підготовки: 1) так; 2) ні.	89 11
16.	Вкажіть причини, які впливали на те, що у розслідуваних вами провадженнях не встановлено злочинців: 1) недоліки в організації та плануванні розслідування; 2) кримінальне правопорушення виявлено через певний проміжок часу;	51 41

	3) знищення окремих слідів та доказів;	71
	4) недостатній рівень знань щодо розслідування таких кримінальних правопорушень;	14
	5) помилки в оцінці наявної інформації та доказів, внаслідок яких були висунуті та перевірялись хибні версії;	21
	6) інше.	31
17.	Вкажіть, які слідчі (розшукові) та процесуальні дії у справах даної категорії звичайно проводяться:	
	1) огляд місця події;	89
	2) огляд предметів та документів;	99
	3) допит;	100
	4) обшук;	64
	5) пред'явлення для впізнання;	16
	6) слідчий експеримент;	6
	7) призначення експертиз;	100
	8) тимчасовий доступ до речей та документів;	99
	9) інші.	33
18.	Основні форми використання спеціальних знань при розслідуванні таких шахрайств:	
	1) консультативно-довідкова допомога;	84
	2) участь спеціаліста у слідчих діях;	36
	3) призначення експертиз;	100
	4) інше.	28
19.	Вкажіть умови, які сприяють успішному проведенню слідчих (розшукових) дій при розслідуванні даних кримінальних правопорушень:	
	1) всебічна та ретельна підготовка;	100
	2) своєчасність у прийнятті рішення;	94
	3) правильне застосування тактичних прийомів та їх комплексів;	68
	4) використання спеціальних знань, у тому числі інших осіб;	64
	5) залучення відповідних спеціалістів;	51
	6) інше.	29
20.	Які чинники, на вашу думку, впливають на поширення шахрайства у сфері інтернет? (вкажіть не більше трьох):	
	1) недосконалість законодавства у сфері інформаційних відносин;	91
	2) недосконалість державного контролю за сферою інтернет та за порядком здійснення дистанційних угод щодо купівлі-продажу;	81
	3) відсутність ефективної взаємодії державних органів між собою;	41
	4) віктимна поведінка (недбалість, необізнаність, зайва довірливість тощо) потерпілих;	81
	5) високий рівень корумпованості органів державної влади та місцевого самоврядування;	33
	6) інше.	23

Додаток Б

Результати вивчення

178 кримінальних проваджень за фактами шахрайств у сфері купівлі-продажу товарів через мережу «Інтернет» (Вінницька, Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Львівська, Миколаївська, Одеська, Рівненська, Тернопільська, Харківська, м. Київ)

№	Досліджувані питання	%
1.	Злочинець, який здійснював дії із вчинення шахрайства у сфері купівлі-продажу товарів через інтернет, знаходився: 1) у великих містах; 2) у невеликих містах.	84 16
2.	Провадження розслідувалося за статтями КК, передбаченими: 1) ч. 1 ст. 190 КК України; 2) ч. 2 ст. 190 КК України; 3) ч. 3 ст. 190 КК України; 4) ч. 1 та ч. 2 ст. 190 КК України; 5) ч. 2, ч. 3 ст. 190 КК України; 6) ч. 2 ст. 15 та ч. 2 ст. 190 КК України; 7) ч. 2 ст. 15 КК України, ч. 3 ст. 190 КК України, ч. 4 ст. 358 КК України; 8) ч. 1 та ч. 2 ст. 190 КК України, ч. 3 ст. 15 КК України, ч. 2 ст. 185 КК України; 9) ч. 2 ст. 190 КК України, ч. 1 ст. 309 КК України; 10) ч. 3 ст. 190 КК України, ч. 4 ст. 358 КК України.	21 20 25 27 2 1 1 1 1 1
3.	Інтернет-ресурси, на яких були розміщені оголошення про купівлю-продаж товарів: 1) дошка об'яв OLX.ua; 2) дошка об'яв Kloomba.com; 3) дошка об'яв Aukro; 4) дошка об'яв Besplatka.ua; 5) соціальна мережа Facebook; 6) соціальна мережа Instagram; 7) соціальна мережа V Kontakte; 8) інтернет-магазин; 9) інше.	61 2 1 1 4 1 11 2 15
4.	Вид операції щодо дистанційних угод в мережі «Інтернет»: 1) продаж; 2) купівля; 3) послуга; 4) обмін.	87 8 3 2

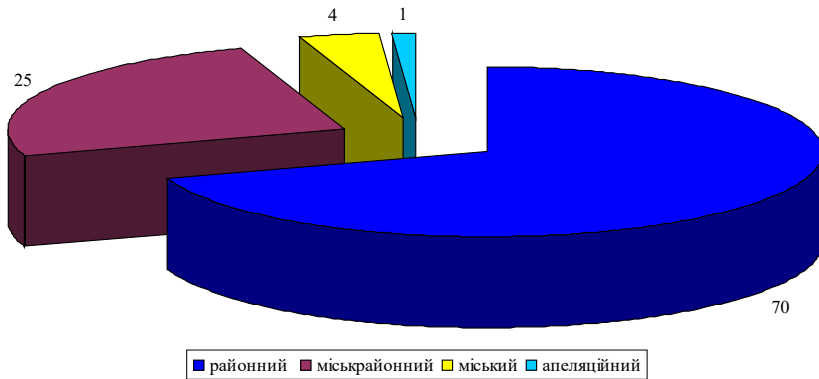
5.	Розміщений товар на сайті оголошень: 1) інструменти; 2) дитячі товари; 3) транспорт; 4) взуття та одяг; 5) техніка; 6) телефони; 7) годинники; 8) товари для кухні; 9) спортивний інвентар; 10) меблі 11) інше.	8 13 12 11 15 10 2 2 2 3 19
6.	Здійснення оплати відбувалося через: 1) ПАТ «Приватбанк»; 2) ПАТ Державний ощадний банк України «Ощадбанк»; 3) АТ «Райфайзен Банк Аваль»; 4) АТ «Укрсиббанк»; 5) ПАТ «А-Банк»; 6) ПАТ «Кредит Агріколь Банк»; 7) ПАТ АКБ «Кредит-Дніпро»; 8) ПАТ «Фідо Банк»; 9) ПАТ «Банк Михайлівський»; 10) ПАТ «Ідея Банк»; 11) ПАТ «АКБ «Конкорд»; 12) ПАТ «ПУМБ»; 13) ПАТ «Кристалбанк»; 14) ПАТ «Укргазбанк»; 15) ПАТ «Таскомбанк»; 16) інше.	46 12 8 8 2 1 1 1 1 1 1 1 1 1 1 15
7.	Способи вчинення шахрайства: 1) розміщення фейкової інформації про продаж товару з подальшим отриманням на платіжну карту суми повної його вартості; 2) створення сайтів магазинів у мережі «Інтернет» або їх копій, що діють за принципом фірм-одноденок; 3) кібервтручання в обліковий запис сумлінного продавця, рівень довіри якого відповідає потребам споживачів, і здійснення шахрайських угод від його імені; 4) отримання грошей за лот, виставлений на інтернет-аукціоні, від декількох покупців відразу; 5) отримання грошей за товар, що повинен складатися з великої кількості вузлів і комплектуючих без надання всієї складової (за умов, якщо це заздалегідь сплановано); 6) шахрайські дії від імені несправжнього «покупця» шляхом отримання ним інформації про номер карткового рахунку, персональні дані та номер мобільного телефону продавця «під легендою» необхідності перерахування грошей з подальшим зняттям з рахунку всіх коштів; 7) інше.	31 13 8 5 14 7 22

8.	Відомості про особу шахрая:	
	1) стать:	
	чоловіча;	77
	жіноча.	23
	2) освіта:	
	вища;	11
	середня;	68
	технічна;	12
	інше.	9
	3) вік:	
	до 20 років;	2
	20–30 років;	19
	31–40 років;	55
більше 40 років.	24	
4) сімейний стан:		
є сім'я;	31	
немає сім'ї;	50	
розлучені;	4	
інше.	15	
5) чи працює:		
працює офіційно;	62	
не працює.	48	
6) судимість:		
судимий;	22	
не судимий.	78	
9.	Відомості про потерпілого:	
	1) освіта:	
	середня;	32
	вища;	29
	неповна середня освіта або взагалі немає;	22
	інше.	17
	2) чи належить потерпілий до соціально незахищених верств населення:	
	так;	3
	ні.	97
	3) стать:	
чоловік;	56	
жінка.	44	
4) вік:		
до 20 років;	3	
з 20 до 30 років;	55	
з 30 до 50;	35	
після 50.	7	
10.	Наявність у кримінальному провадженні плану розслідування:	
	1) план є;	94
	2) плану немає.	6

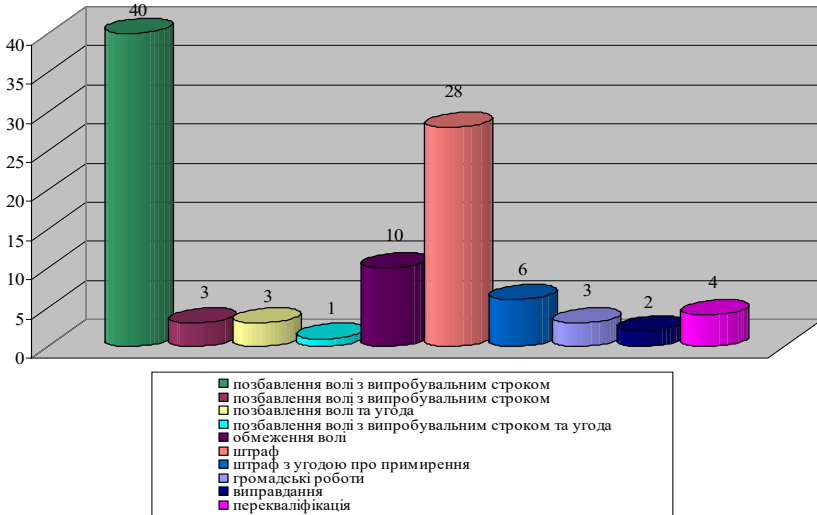
11.	Які слідчі (розшукові), процесуальні дії проводились у справах щодо шахрайств:	
	1) допит;	100
	2) одночасний допит двох або більше осіб;	84
	3) обшук;	33
	4) огляд місця події;	92
	5) огляд предметів і документів;	97
	6) пред'явлення для впізнання осіб;	29
	7) пред'явлення для впізнання предметів і документів;	18
	8) призначення експертиз;	100
	9) відібрання зразків для порівняльного дослідження;	93
	10) тимчасовий доступ до речей та документів;	98
	11) інші.	35
12.	До обшуку залучались:	
	1) спеціалісти-криміналісти;	41
	2) спеціалісти з інших галузей;	43
	3) інші.	16
13.	Помилки, яких припускаються слідчі під час проведення обшуку:	
	1) відсутність технічних засобів фіксації;	32
	2) обмежене застосування техніко-криміналістичних засобів для виявлення пошуку;	53
	3) недотримання криміналістичних рекомендацій щодо правил проведення відео-, фотозйомки;	27
	4) відсутність спеціаліста (спеціалістів).	12
14.	Призначення експертиз:	
	1) почеркознавчі;	94
	2) технічні експертизи документів;	98
	3) комп'ютерно-технічні;	41
	4) товарознавчі;	23
	5) комунікаційні;	6
	6) трасологічні;	3
	7) експертиза документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності;	5
	8) експертиза відео-, звукозапису;	1
	9) інші.	6
15.	Фахівці в ролі спеціаліста залучались для надання допомоги слідчому під час проведення таких слідчих (розшукових) дій:	
	1) огляду місця події;	86
	2) огляду предметів і документів;	71
	3) обшуку приміщень;	56
	4) обшуку комп'ютерної техніки;	71
	5) тимчасового доступу до речей і документів;	76
	6) допиту.	19

16.	Віктимна поведінка потерпілих здебільшого проявляється у:	
	1) недостатньо ретельному підході до вибору продавця товарів та не перевірка його репутації;	63
	2) надмірній довірливості;	78
	3) неухважному ставленні до вивчення змісту інформації;	81
	4) відсутності бажання звертатися до правоохоронних органів у разі вчинення щодо них шахрайства;	67
	5) інше.	33

Додаток В

Діаграма 14. Форми судочинства

Діаграма 15. Результати проваджень

Наукове видання

ЄФІМОВ Микола Миколайович
ПАВЛОВА Наталя Валеріївна
ЧУЧКО Сергій Віталійович

**МЕТОДИКА РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВ,
ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ КУПІВЛЕЮ-ПРОДАЖЕМ
ТОВАРІВ ЧЕРЕЗ МЕРЕЖУ «ІНТЕРНЕТ»:
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ**

Монографія

Верстання
Дизайн обкладинки

Тихон Мартиненко
Валерія Савельєва

Г Е Л Ь В Е Т И К А
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 04.10.2022 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Cambria. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 11,63. Тираж 300.
Замовлення № 1022м-149.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня –
Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28,
+38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.